*

MEMORY LOSS

[ˈmɛməri lɔs]

ΑΠΩΛΕΙΑ ΜΝΗΜΗΣ

*

(απ-) Εδαφικοποιήσεις μνήμης
στη *σύγχρονη* εποχή

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ **ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΓΙΑΝΝΗΣ**
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ **ΧΑΤΖΗΣΑΒΒΑ ΔΗΜΗΤΡΑ**

*

MEMORY LOSS

[ˈmɛməri lɔs]

ΑΠΩΛΕΙΑ ΜΝΗΜΗΣ

*

(απ-) Εδαφικοποιήσεις μνήμης
στη *σύγχρονη* εποχή

ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2017

*

Στον αδερφό μου,
για το χρόνο και το χώρο του

*

Η έρευνα αυτή στο μυαλό μου μοιάζει ακόμη να αναδύθηκε μοιραία. Θυμάμαι μόνο να συζητώ την εμμονή μου με το χρόνο και τη διαρκή αναζήτηση ενός «γιατί».

Και όλα τ' άλλα ήρθαν σε μένα, είτε τυχαία είτε μοιραία.

Ευχαριστώ λοιπόν, την καθηγήτρια και μέντορά μου *Μιμή* Χατζησάββα για την ελευθερία που μου έδωσε και τη συνεχή της παρουσία της ακόμα και κατά τη δική μου, μεγάλη, απουσία, τη *Μαριάνθη* Λιάπη και τον *Κωστή* Ουγγρίνη που με άκουσαν όταν ακόμα μάθαινα να μιλάω, το *Νίκο* Παπαβασιλείου για την υπομονή και το συνεχές του βλέμμα καθ' όλη τη διάρκεια της μακράς αυτής αναζήτησης, τη *Βίκυ* Τσιτσιπά και τη *Γεωργία* Χόρμπα για τις ηθελημένες και αθέλητες μνήμες που μοιραζόμαστε, τον *πατέρα* μου και τη *μητέρα* μου για τις εκούσιες και ακούσιες μεταγγίσεις ιδεών.

Γιάννης Αποστολόπουλος

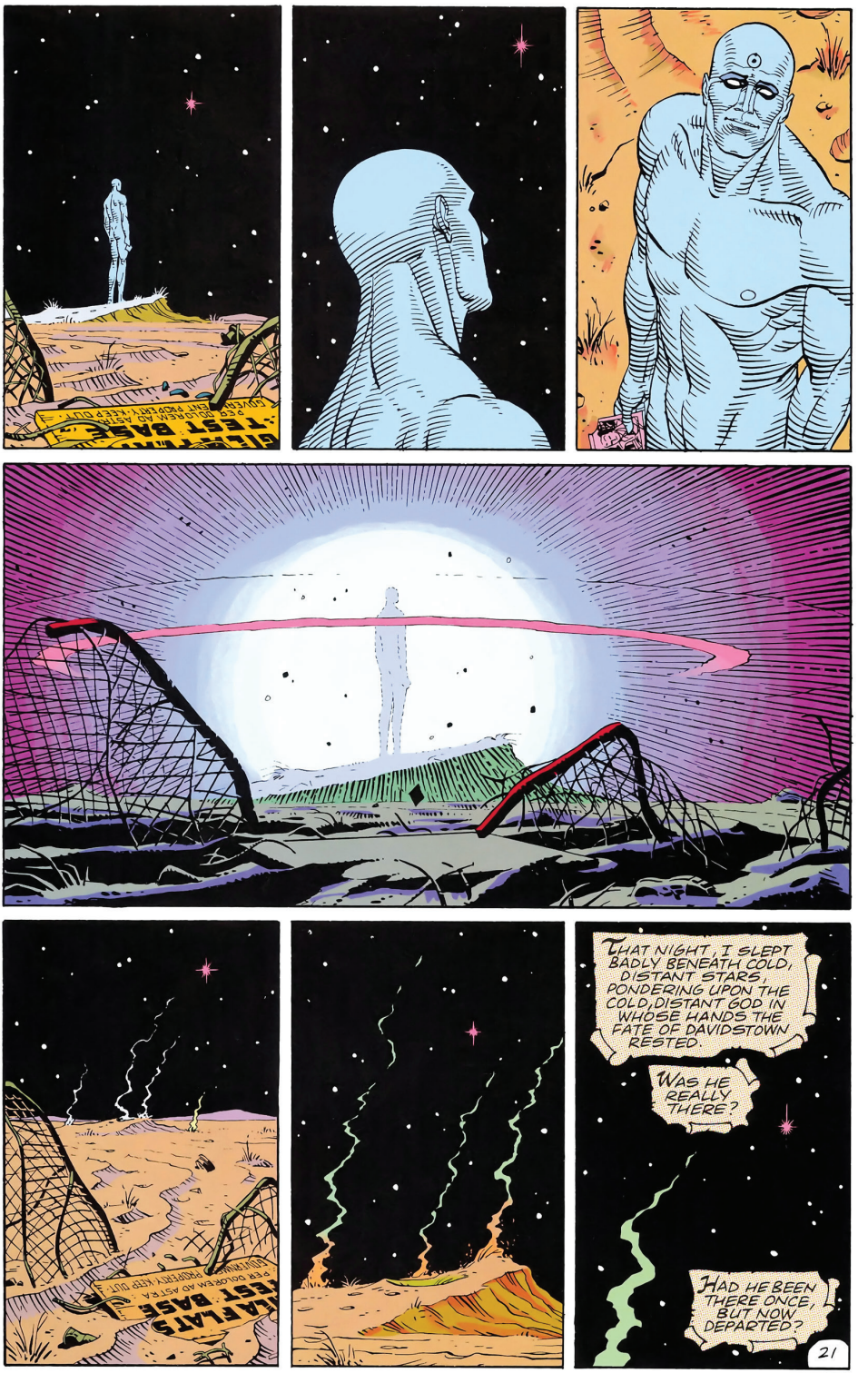
THAT NIGHT, I SLEPT BADLY BENEATH COLD, DISTANT STARS, PONDERING UPON THE COLD, DISTANT GOD IN WHOSE HANDS THE FATE OF DAVIDSTOWN RESTED.
WAS HE REALLY THERE?
HAD HE BEEN THERE ONCE, BUT NOW DEPARTED?
21

Περιεχόμενα

*

i. Εισαγωγή

[1]

Εισαγωγικό πλαίσιο

Στόχος και δομή

*

Μέρος Α

[13]

Πολιτισμικές ερμηνείες της μνήμης: Από τον αναλογικό στον ψηφιακό χώρο

1.i. Εισαγωγή

1.1. Ο Maurice Halbwacks και οι ανθρωπιστικές επιστήμες

1.2. Ο Ernst Wolfgang και η «αρχαιολογία των μέσων» [«media archaeology»]

1.x. Συμπεράσματα

*

Μέρος Β
[37]
Η *μνήμη* [la *mémoire*] του Bergson μέσα από την σκέψη του Deleuze

2.i. Εισαγωγή

2.1. Εισαγωγή στον Bergson–ισμό του Deleuze·
Δυϊσμοί και *μείγματα*

2.2. Η *διάρκεια* [la *durée*] και οι δύο
πολλαπλότητες [*multiplicité*]

2.3. Από το ψυχολογικό στο δυνητικό

2.4. Διάρκεια και χρόνος και χώρος

2.5. Από τη Μνήμη στη δημιουργία

2.x. Συμπεράσματα

*

Μέρος Γ

[135]

Σχεδιάζοντας τη χωρική μνήμη: Από την *προβολή* [*project*] στην *επιτέλεση* [*performance*]

3.i. Εισαγωγή

3.1.Το αρχιτεκτονικό *project*: από την προβολή στη δυναμική μετά–εμπειρία

3.2. Η *μετά–εικόνα* [*after image*] της αρχιτεκτονικής στη σύγχρονη εποχή

3.3. *Επιτελεστικότητα* [*performativity*] και χώρος

3.4. Μνήμη, ταυτότητα και *ανήκειν* [*belonging*]

3.x. Συμπεράσματα

*

x. Συμπεράσματα

[163]

Επισκόπηση έρευνας - Νέα ερωτήματα

*

Παράρτημα I
[171]
Επιστήμη της μνήμης

*

Παράρτημα II
[113]
Όταν ο Bergson συνάντησε
τον Dr. Manhattan

*

Παράρτημα III
[65]
Ο κώνος της μνήμης (και άλλα διαγράμματα)

*

Βιβλιογραφία
[187]

*

Πηγές εικόνων

*

i. Εισαγωγή

*

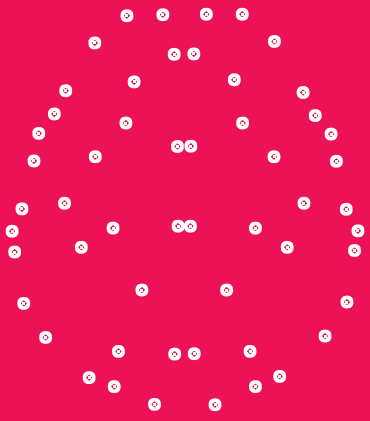

Εισαγωγικό πλαίσιο

Στόχος και δομή

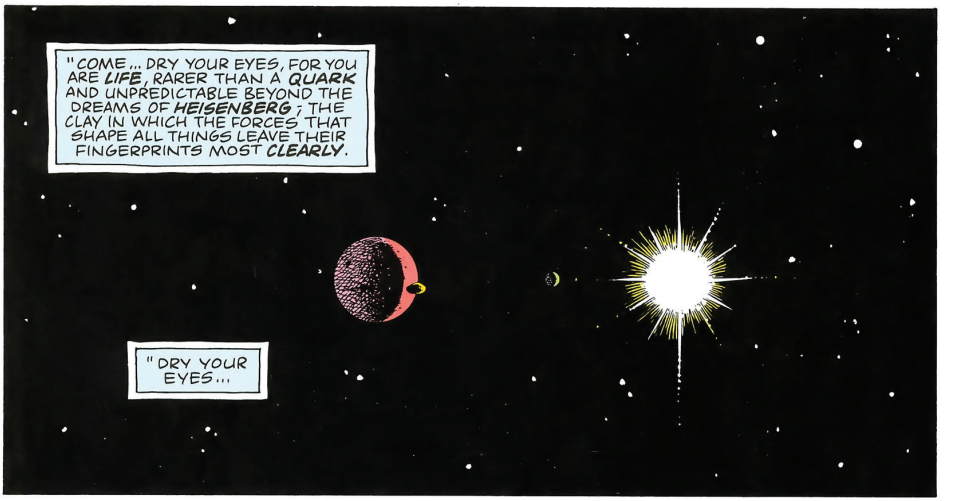

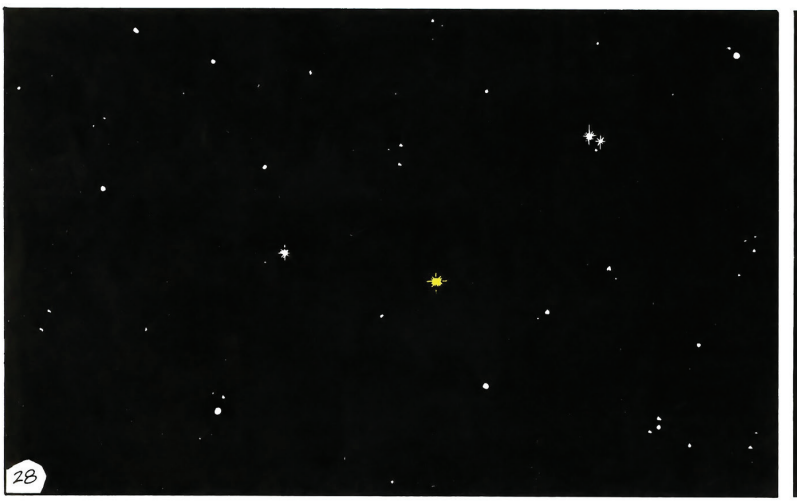

As far as we can discern, the sole purpose of human existence is to kindle a light of meaning in the darkness of mere being.

—C. G. Jung
MEMORIES, DREAMS, REFLECTIONS

Ήταν κάποτε μια *εποχή*, πολύ πριν τα χρόνια των ηρώων και των μεγάλων ιστοριών, πριν ακόμα ο Έρωτας του Ησιόδου ωθήσει τη Γαία και το Χάος, *το χώρο και το χρόνο*, σε *δημιουργία*. Ήταν μια εποχή που επικρατούσε σκοτάδι και ο κόσμος δεν είχε πάρει τη μορφή που έχει σήμερα.

Τότε, λοιπόν, υπήρχε μόνο ουρανός και καθόλου γη· *και εκατομμύρια πουλιά που πετούσαν στον αέρα*, προσθέτει ο Αριστοφάνης. Καθώς όμως η γη δεν είχε ακόμα δημιουργηθεί, τα πουλιά δεν μπορούσαν πουθενά να προσγειωθούν και γι' αυτό έκαναν ατελείωτους κύκλους στον αέρα.

Ώσπου μια ημέρα συμβαίνει κάτι εντελώς αναπάντεχο· πεθαίνει ο πατέρας ενός μικρού κορυδαλλού. Το πρόβλημα για την κοινωνία των πουλιών ήταν πρωτοφανές· κανείς δεν ξέρει τι να κάνει με το πτώμα γιατί κάτι τέτοιο δεν έχει ξανασυμβεί.

Τελικά το μικρό πουλί αποφασίζει να θάψει το πτώμα του πατέρα του, ελλείψει *εδάφους*, στο πίσω μέρος του κεφαλιού του: *και αυτή είναι η αρχή της μνήμης*.

Εισαγωγικό πλαίσιο

*

Με αυτή την ιστορία, εκτός από τη μνήμη θα αρχίσει και η δική μας αναζήτηση. Η μελέτη αυτή θα ασχοληθεί με την έννοια της μνήμης, και της απώλειάς της. Η (συλλογική) μνήμη, θα διαβάσουμε στον αρχιτέκτονα και καθηγητή Σταύρο Σταυρίδη, «κυριολεκτικά ιδρύει τον χώρο»· «δηλαδή» θα συνεχίσει ο μελετητής, «παγιώνει χωρικές συσχετίσεις αντιμετωπίζοντας την πρόκληση της ετερογένειας του παρόντος με την επιβεβαίωση μιας σταθερότητας» (2006:23). Όπως και στην περίπτωση του μικρού κορυδαλλού, η (συλλογική) μνήμη, με τον τρόπο που αγκυρώνεται σε τοποθεσίες κοινά αναγνωρίσιμες, είναι η πιο προφανής έκφραση αυτής της θεμελιώδους συνάρτησης της (συλλογικής) μνήμης με τον χώρο.

Η μνήμη δε μπορεί να νοηθεί ξεχωριστά από τις έννοιες του χρόνου και του χώρου· η μνήμη, είναι το μέσο για να αντιληφθούμε την *αλλαγή* του χώρου, το *πέρασμα* δηλαδή του χρόνου και των επιπτώσεών του στον υλικό κόσμο. Η μνήμη όμως δεν είναι μία· η γλώσσα μας έχει επινοήσει μύριους τρόπους να θέτει όρια στο εύρος της έννοιας· έχουμε τη βιολογική, προσωπική, συλλογική, κοινωνική, ιστορική, υλική, πολιτιστική μνήμη, όσο και αντίστοιχα πεδία θεωρητικής κατανόησής της, όπως αυτά της επιστήμης και της φιλοσοφίας.

Στην προσπάθεια να οριστεί το πλαίσιο αναφοράς αυτής της μελέτης, αναδύεται η παγκόσμια κοινωνικοπολιτική συγκυρία της περιόδου που διανύεται, ως το πλέον φλέγον ζήτημα που η αρχιτεκτονική και ο θεωρητικός λόγος εν γένει καλείται να θέσει σε διάλογο κατανόησης, ερμηνείας και σχολιασμού. Η παρούσα εργασία θα ορίσει ως χρονικό πλαίσιο εξέτασης της έννοιας της μνήμης σε

σχέση με τον χώρο και τον χρόνο τη μετάβαση από τη νεωτερικότητα στη μετανεωτερικότητα· από την *εποχή των μεγάλων αφηγήσεων* (Lyotard, 1997:101) στην επόχή των *μεγάλων δεδομένων* [*big data*] (Carpo, 2014:46). Όπως αναφέρεται από τον κοινωνιολόγο Zygmunt Bauman, σήμερα διανύεται η «ρευστή» φάση της νεωτερικότητας, δηλαδή το σύγχρονο άτομο καλείται να διαχειριστεί «συνθήκες όπου οι κοινωνικές μορφές δεν μπορούν, και δεν αναμένεται πλέον, να διατηρούν τη μορφή τους για πολύ, γιατί αποσυντίθενται και διαλύονται πιο γρήγορα από τον χρόνο που χρειάζεται για να διαμορφωθούν» (2009:15).

Ο Γάλλος θεωρητικός Paul Virilio γράφει την *Πληροφοριακή Βόμβα* στα τέλη της δεκαετίας τους '90. Στο κείμενο αυτό γίνεται λόγος για μια ήδη παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα, όπου η κοινωνική και πολιτική γεωγραφία του πλανήτη έχει αλλοιωθεί από την ταχύτητα της μετάδοσης της πληροφορίας, που επέφερε η εξάπλωση του internet. Διαπιστώνεται από τον ίδιο η άρνηση να γίνει ευρέως κατανοητό ότι:

> αν όχι με την παρακμή του εθνικού κράτους και την διακριτική ανανέωση του πολιτικού από το μεσοενημερωσιακό, αποπερατώνεται μπροστά στα μάτια μας το πολυμεσιακό αυτών των δικτύων και των οθονών τους που μας δίνουν να βλέπουμε την επιτάχυνση αυτού του Χρόνου· αυτού του «πραγματικού Χρόνου» των ανταλλαγών που επιτελεί το σχετικιστικό κατόρθωμα να συστέλλει τον «πραγματικό χώρο» της υδρογείου, με το τέχνασμα της χρονικής συμπίεσης των πληροφοριών και των εικόνων του κόσμου.
>
> (2000:111-2)

Δεν υπάρχει πλέον «εδώ», θα καταλήξει ο Virilio, «*όλα είναι τώρα*. Αφού δεν έχουμε προγραμματισμένο το τέλος της Ιστορίας μας, έχουμε προγραμματισμένο το τέλος του hic et nunc και του in situ!».

Από τον «Χρόνο του πεπερασμένου κόσμου» που αναγγέλλεται από τον Valéry στις αρχές της δεκαετίας του ’20, ο Virilio χρησιμοποιεί τον όρο του «κόσμου του πεπερασμένου χρόνου», ήδη από τη δεκαετία του ’80. «Μπροστά σ’ αυτόν τον πεπερασμένο χαρακτήρα κάθε εντοπισμένης διάρκειας, η επιτάχυνση της πρόσφατης ιστορίας προσκρούει στον τοίχο του πραγματικού χρόνου, αυτού του *παγκόσμιου* και οικουμενικού *χρόνου* που θα αντικαταστήσει, στο άμεσο μέλλον το σύνολο των τοπικών χρόνων που είχαν *φτιάξει την Ιστορία*» (2000:112).Επιστρέφοντας στην ασφάλεια των ορίων της αρχιτεκτονικής, θα αναδυθεί ένα πρώτο ερώτημα· με όχημα το κείμενο του Virilio: «τι απομένει στο εξής από την ιστορική σπουδαιότητα του δημόσιου χώρου της Πόλης, κατά την εποχή αυτής της Μετά – Πόλης στην οποία κυριαρχεί η δημόσια εικόνα; Μια εικόνα αλληλοδρασιακή, διαθέσιμη ανά πάσα στιγμή, από τη μία ως την άλλη άκρη του πλανήτη» (2000:113);

Σύμφωνα με τον Σταυρίδη, η σύγχρονη πραγματικότητα διέπεται από τη γενικευμένη αίσθηση ενός διαρκούς παρόντος· αυτό έχει ως αποτέλεσμα «η στιγμή ως μονάδα εμπειρίας του χρόνου να χρησιμεύσει ως μοντέλο για να οργανωθεί η εμπειρία του χώρου. Η στιγμή γίνεται αντιληπτή ως μια ενότητα χρόνου χωρίς παρελθόν και μέλλον, αυτοτελής και ισότιμη με κάθε άλλη» (2006:33). Σε αυτό το διαρκές παρόν, οι εμπειρίες συνδυάζονται συγχρονικά, άνευ διαχρονικών αλληλοεξαρτήσεων και σχέσεων αιτιατού – αποτελέσματος· παράλληλα, ο χώρος γίνεται αντιληπτός ως «άθροισμα από θυλάκους εντός των οποίων επιτρέπεται υπό όρους να δρουν τα κοινωνικά υποκείμενα· [...] Προκύπτει η αίσθηση μιας όλο και πιο εφήμερης παραμονής σε χώρους «τράνζιτ», όπου καθένας αναγνωρίζει και αναγνωρίζεται μέσω στερεοτυπικών κοινωνικών εικόνων – μοντέλων» (ο.π. 33).

> Σήμερα αναδεικνύεται επίκαιρο το αίτημα της ανασύστασης της συλλογικής μνήμης σε καιρούς που η φρενιτιώδης κατανάλωση του παρόντος τείνει να αποτελεί τον μοναδικό ορίζοντα της εμπειρίας. Όμως μια τέτοια ανασύσταση της συλλογικής αναφοράς στο παρελθόν δεν μπορεί να κινητοποιείται από νοσταλγία

> για τον πλήρη κόσμο των μυθολογιών της συνέχειας ή της επανάληψης. Η εμπειρία της ασυνέχειας του χρόνου που γεννήθηκε στη νεωτερική μητρόπολη εμπεριέχει μια δύναμη: την προοπτική το παρελθόν να αναδειχθεί ως ένα πεδίο δυνατοτήτων, πολυδαίδαλο και πολύμορφο δίκτυο από εναλλακτικές τροχιές.
>
> (ο.π. 33)

Η σύλληψη της ασυνέχειας του χρόνου μπορεί να λειτουργήσει ως εφαλτήριο για κατασκευές συλλογικής αναφοράς στο παρελθόν που να «υφαίνονται με τη δραστηριοποίηση πολλαπλών συσχετίσεων» (ο.π. 34). Η σύγκριση, σύμφωνα με τον Σταυρίδη, είναι που αποδίδει νέο νόημα σε ό,τι έχει επιβιώσει από το παρελθόν, η σύγκριση είναι που «καθιστά το παρελθόν μοναδικό στο παρόν της ερμηνείας του» (ο.π.35). Με αυτή την έννοια, δηλαδή, το παρελθόν όχι μόνο δεν αναπαρίσταται αλλά ενεργοποιείται στο παρόν ώστε να αναδεικνύονται οι δυνατότητες που περιέκλειε. Υπάρχει, λοιπόν, και μία άλλη οπτική, δημιουργική, ελεύθερη και ζωντανή. Η αντιμετώπιση του παρελθόντος ως ένα πεδίο δυνατοτήτων που δεν υλοποιήθηκαν, τροχιακών που θα μπορούσαν να έχουν ακολουθηθεί, τότε εκείνο που αναζητάται είναι ενδείξεις, «φωτεινά σημεία» με μπερξονική ορολογία, που θα παρακινήσουν συσχετίσεις. Στη σχέση παρελθόντος και παρόντος που γεννά η ερμηνευτική επικαιροποίηση μιας τέτοια οπτικής, παρελθόν και παρόν φωτίζονται αμοιβαία, παράγοντας μια επίγνωση της ιστορικής ασυνέχειας. Την ίδια στιγμή, αντλώντας από τη σκέψη του Bauman, αναδύεται μία θετικότητα στην προοπτική της απώλειας της μνήμης στο πλαίσιο της σύγχρονης εποχής που διανύεται καθώς:

> η γρήγορη και πλήρης διαγραφή από τη μνήμη της ξεπερασμένης πληροφορίας και των συνηθειών που γηράσκουν με γρήγορο ρυθμό μπορεί να είναι πιο σημαντική για την επόμενη επιτυχία απ' ό,τι η απομνημόνευση παρελθουσών κινήσεων και η οικοδόμηση στρατηγικών (για το μέλλον) που βασίζονται σε πρότερη γνώση.
>
> (2009:19)

Κλείνοντας την ενότητα αυτή του πλαισίου αναφοράς της παρούσας μελέτης, οφείλει να τονιστεί ότι η έρευνα του πολυδιάστατου φαινομένου της μνήμης απαιτεί μια διεπιστημονική μελέτη. Το γενικό ενδιαφέρον της έρευνας για τα ζητήματα μνήμης επιβεβαιώνεται από τη μεταφραστική έκρηξη σχετικών συγγραμμάτων. Πολύ χαρακτηριστικά, μόνο το 2013 και ενώ η παρούσα μελέτη βρισκόταν ακόμα υπό εκπόνηση, και μόνο στο πεδίο των ανθρωπιστικών επιστημών της μνήμης, μεταφράστηκαν στα ελληνικά: Ricoeur (2013), *Η μνήμη, η ιστορία, η λήθη* - Bergson (2013), *Ύλη και μνήμη* - Halbwachs (2013α), *Τα Κοινωνικά Πλαίσια της Μνήμης* και (2013β), *Η Συλλογική Μνήμη*, αλλά και Freud (2013) *Σημείωση για το «Μαγικό σημειωματάριο»* κ.α.

*

"I was more destitute than the cave-dweller; but then the memory – not yet of the place in which I was, but of various other places where I had lived and might now very possibly be – would come like a rope let down from heaven to draw me up out of the abyss of not-being, from which I could never have escaped by myself: in a flash I would traverse centuries of civilisation, and out of a blurred glimpse of oil-lamps, then of shirts with turned-down collars, would gradually piece together the original components of my ego."

9

Marcel Proust, *In Search of Lost Time*

Στόχος και δομή

*

Σε αυτό το συνεχώς οπτικοακουστικά, απτικά ακόμα και οσφρητικά ψηφιοποιούμενο περιβάλλον πληροφορίας, η παρούσα μελέτη **αποσκοπεί** στη διερεύνηση της ανθρώπινης βιωμένης διάρκειας του χρόνου, τη μνήμη, ως έναυσμα για τον σχεδιασμό χωρικών καταστάσεων και συμβάντων που έχουν τη δυνατότητα να υπερβούν τα συνεπτυγμένα όρια χρονικής συστολής της σύγχρονης διαμεσολαβημένης, άυλης, χωρικής εμπειρίας.

Η παρούσα μελέτη χωρίζεται σε τρία βασικά μέρη, καθένα από τα οποία αποτελεί μια σχετικά αυτόνομη ενότητα όσον αφορά τη μελέτη της μνήμης. Το κύριο μέρος της εργασίας αφορά στη φιλοσοφική κατανόηση της ερμηνείας της έννοιας της μνήμης από τον Γάλλο **φιλόσοφο** Henri Bergson και συγκεκριμένα μέσω της ανάγνωσής του από τον επίσης Γάλλο **στοχαστή** Gilles Deleuze. Η επαφή με το κείμενο του Deleuze, έχει σκοπό να βοηθήσει την κατανόηση θεμάτων που σχετίζονται με την ερμηνεία του χώρου στη σχέση του με ζητήματα μνήμης και τη διαχείρισή της στον χωρικό σχεδιασμό. **Μεθοδολογικά**, το κείμενο του *Μπερξονισμού* χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα μελέτη αναλυτικά και συνδέθηκε με άλλα κείμενα του Deleuze, κυρίως τις μελέτες του για τον κινηματογράφο (*Κινηματογράφος Ι: Η εικόνα – κίνηση* και *Κινηματογράφος ΙΙ: Η χρονοεικόνα*) και της δεύτερης διδακτορικής διατριβής του *Διαφορά και Επανάληψη*, με στόχο την ολοκληρωμένη κατανόηση της έννοιας. Παράλληλα, η έννοια της μνήμης αναζητήθηκε στα πεδία του πολιτισμού και του χώρου· αφενός με σκοπό τον προσδιορισμό της ανθρωπολογικής της διάστασης και αφετέρου για την εξεύρεση εννοιολογικών σχημάτων που μπορούν να εφαρμοστούν στη σχεδιαστική διαδικασία.

Το **πρώτο** μέρος [**A**], λοιπόν, αναφέρεται στις ανθρωπιστικές ερμηνείες της μνήμης.

Στο πρώτο τμήμα του πρώτου μέρους εξετάζεται η έννοια της *συλλογικής μνήμης* [*la mémoire collective*], όπως αυτή επινοήθηκε και ερμηνεύτηκε από τον κοινωνιολόγο Maurice Halbwachs· στο ίδιο μέρος παρουσιάζεται η έννοια του φυσικού αρχείου, όπως αυτή ερμηνεύτηκε από τον Jacques Derrida, ως προσπάθεια συγκρότησης μιας *επίσημης* συλλογικής μνήμης. Το πρώτο τμήμα καταλήγει στην αναφορά των χωρικών εκφράσεων της συλλογικής μνήμης, όπως αυτή εδραιώθηκε στον δημόσιο χώρο του 20ου αιώνα.

Στο δεύτερο τμήμα της πρώτης ενότητας παρουσιάζεται η έννοια της *ψηφιακής μνήμης* [*digital memory*], όρος που έχει αναλυθεί από τον σύγχρονο μελετητή της αρχαιολογίας των μέσων [*media archaeology*], Wolfgang Ernst· η ψηφιακή μνήμη συνδέεται άμεσα αφενός με την έννοια του ψηφιακού αρχείου, αφετέρου με τις αλλαγές που έχουν προκληθεί στις σύγχρονες χωρικές εκφράσεις της συλλογικής μνήμης, μεταθέτοντας το πεδίο δράσης της από τον φυσικό κόσμο στον ψηφιακό, κατά την τελευταία δεκαετία του περασμένου αιώνα, για να επιστρέψει σε έναν επαυξημένο, υβριδικό χώρο σήμερα.

Το **δεύτερο** μέρος [**B**] αναλύει την έννοια της μνήμης στο φιλοσοφικό πλαίσιο της σκέψης του Gilles Deleuze (1925-1995). Ειδικότερα, αναλύεται το δίπολο μνήμη – ύλη ή αλλιώς παρελθόν – παρόν ή υποκειμενικό – αντικειμενικό, στο έργο του Henri Bergson όπως αυτό ερμηνεύεται από τον Deleuze.

Το πρώτο τμήμα του δεύτερου μέρους λειτουργεί ως εισαγωγή στη σκέψη του Bergson, παρουσιάζοντας κύριες έννοιες που θα χρησιμοποιηθούν σε όλο το υπόλοιπο μέρος της εργασίας ως εργαλεία και μέθοδοι σύλληψης και ανάλυσης των παραπάνω δυϊσμών.

Στη συνέχεια περιγράφεται αναλυτικά η θεωρητική εργασία του Bergson επάνω στο ζήτημα της μνήμης. Πιο συγκεκριμένα, αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο ορίζεται η μνήμη σε συνάρτηση με την εισαγωγή της καινοτόμου έννοιας της διάρκειας [*la dureé*] του Bergson, η διαδικασία ενεργοποίησής της και η εξήγηση του φαινομένου της *απώλειάς* της, ενόσω ενεργοποιείται. Μέσα από τη χαρτογράφηση της έννοιας αυτής στον δυϊσμό παρελθόντος –

παρόντος και δυνητικού – ενεργού, αναζητάται η σχέση της με το χώρο ενώ παρατηρείται η εναντίωση αυτής με τα χωρικοποιημένα μοντέλα κατανόησης του χρόνου, τα οποία εκπορεύονται από τη θεωρητική μελέτη, στον τομέα της επιστήμης, του Albert Einstein. Τέλος, παρουσιάζεται η μετάβαση από την έννοιας της μπερξονικής μνήμης, μέσω της έννοιας της *ζωτικής Ορμής* [*Élan vital*], σε αυτή της *δημιουργικής συγκίνησης*

Το **τρίτο** μέρος [**Γ**] της μελέτης επιχειρεί να μεταπηδήσει από το πεδίο της φιλοσοφίας σε αυτό του χώρου, παρουσιάζοντας έννοιες οι οποίες σχετίζονται με τον χώρο και την μνήμη στη σύγχρονη αρχιτεκτονική σκέψη υπό το πρίσμα της θεώρησης του Deleuze που αναλύθηκε. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο τμήμα του τρίτου μέρους παρουσιάζεται η έννοια της *προβολικής* [*projective*] αρχιτεκτονικής, όπως αυτή εισήχθη από τους θεωρητικούς της αρχιτεκτονικής Robert Somol και Sarah Whiting.

Στη συνέχεια, από την έννοια της προβολής και της αναπαράστασης η μελέτη μεταβαίνει σε αυτή της *μετά–εικόνας* [*after image*] όπως αναλύεται από τους αρχιτέκτονες Ben Van Berkel και Caroline Bos. Ποιο συγκεκριμένα, επιχειρείται η σύνδεση της έννοιας της μετά–εικόνας με αυτή των *εικόνα–κίνηση* [*image–movement*] και *χρονοεικόνα* [*image–temps*] της κινηματογραφικής μελέτης του Deleuze.

Στο επόμενο τμήμα του τρίτου μέρους εισάγεται η έννοια της *επιτελεστικότητας* [*performativity*], όπως αναλύθηκε από τη φιλόσοφο Judith Butler. Η επιτελεστικότητα συνδέεται άμεσα με το ζήτημα της ταυτότητας του υποκειμένου, όπως αυτό νοείται στις σύγχρονες φιλοσοφίες της διαφοράς.

Το τελευταίο τμήμα της εργασίας αφιερώνεται στο ζήτημα του χωρικού *ανοίκειν* [*belonging*], έννοια που εξετάζεται από κείμενα του θεωρητικού της αρχιτεκτονικής Neil Leach και της κοινωνιολόγου Vikki Bell. Ειδικότερα, η έννοια του ανήκειν επιχειρείται να συνδεθεί με τις έννοιες του γίγνεσθαι και των διαδικασιών της [απ-] εδαφικοποίησης από τη σκέψη του Deleuze.

*

Μέρος Α

*

Πολιτισμικές ερμηνείες της μνήμης: Από τον αναλογικό στον ψηφιακό χώρο

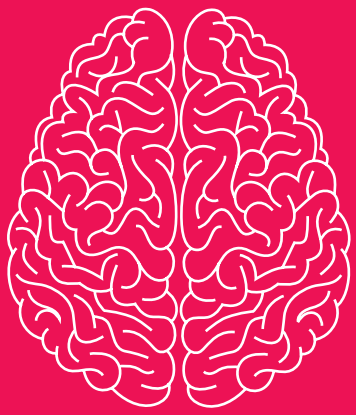

1.i. Εισαγωγή

1.1. Ο Maurice Halbwacks και οι ανθρωπιστικές επιστήμες

1.1.1. Η *συλλογική μνήμη* [*la mémoire collective*] του Maurice Halbwachs
1.1.2. Το αρχείο και η μνήμη
1.1.3. Ο φυσικός χώρος ως πεδίο εγγραφής της μνήμης

1.2. Ο Ernst Wolfgang και η «αρχαιολογία των μέσων» [«media archaeology»]

1.2.1. Η *ψηφιακή μνήμη* [*digital memory*] του Ernst Wolfgang
1.2.2. Το *ψηφιακό* αρχείο
1.2.3. Ο ψηφιακός χώρος ως πεδίο εγγραφής της μνήμης

1.x. Συμπεράσματα

«Τοῦτο δέ, ὦ βασιλεῦ, τὸ μάθημα», ἔφη ὁ Θεύθ, «σοφωτέρους Αἰγυπτίους καὶ μνημονικωτέρους παρέξει· μνήμης τε γὰρ καὶ σοφίας φάρμακον ηὑρέθη». ὁ δ' εἶπεν· «Ὦ τεχνικώτατε Θεύθ, ἄλλος μὲν τεκεῖν δυνατὸς τὰ τέχνης, ἄλλος δὲ κρῖναι τίν' ἔχει μοῖραν βλάβης τε καὶ ὠφελίας τοῖς μέλλουσι χρῆσθαι· καὶ νῦν σύ, πατὴρ ὢν γραμμάτων, δι' εὔνοιαν τοὐναντίον εἶπες ἢ δύναται. τοῦτο γὰρ τῶν μαθόντων λήθην μὲν ἐν ψυχαῖς παρέξει μνήμης ἀμελετησίᾳ, ἅτε διὰ πίστιν γραφῆς ἔξωθεν ὑπ' ἀλλοτρίων τύπων, οὐκ ἔνδοθεν αὐτοὺς ὑφ' αὑτῶν ἀναμιμνῃσκομένους· οὔκουν μνήμης ἀλλὰ ὑπομνήσεως φάρμακον ηὗρες.

Πάντως, όταν έφθασαν στα γράμματα, ο Θεύθ είπε: «Βασιλιά μου, η γνώση αυτών των πραγμάτων θα κάνει τους Αιγυπτίους πιο σοφούς και δυνατότερους στη μνήμη, γιατί βρέθηκε το φάρμακο της σοφίας και την μνήμης». Όμως ο Άμμωνας απάντησε: «Θεύθ, που κατέχεις τόσες τέχνες, να ξέρεις πως άλλος έχει την ικανότητα να δημιουργεί τις τέχνες, και άλλος εκείνη που θα του επιτρέπει να κρίνει πόσο πρόκειται να ωφελήσουν και πόσο να βλάψουν όποιους πρόκειται να τις χρησιμοποιήσουν. Και τώρα εσύ, ως πατέρας της τέχνης των γραμμάτων, από ευμενή διάθεση προς το έργο σου, απέδωσες τα αντίθετα από αυτά που μπορεί πραγματικά τούτη η τέχνη. Γιατί τα γράμματα θα προκαλέσουν λήθη στις ψυχές όσων θα τα μάθουν, εφόσον οι ίδιοι δε θα φροντίζουν για την άσκηση της μνήμης τους, μια και, αποκτώντας εμπιστοσύνη στη γραφή, θα φέρνουν τα πράγματα στη μνήμη τους όχι από μόνοι τους, από μέσα τους, αλλά από έξω, διαμέσου ξένων σημείων· δε βρήκες, λοιπόν, το φάρμακο της μνήμης, αλλά της υπενθύμισης.

Πλάτωνας,
Φαίδρος

1.x. Εισαγωγή

*

Η κοινωνική μνήμη εξακολουθεί να είναι ένα μυστήριο. Είναι αλήθεια ότι ψυχολόγοι, νευρολόγοι και άλλοι διανοητές έχουν κάνει σημαντική δουλειά στον τομέα κατανόησης της λειτουργίας της συλλογικής μνήμης. Παρόλα αυτά, συνεχίζει να υφίσταται ένα βαθύ χάσμα που αφορά στις αντιλήψεις της σύγχρονης επιστήμης για τα εξωτερικά και τα εσωτερικά χαρακτηριστικά της μνήμης. Πρόκειται μάλιστα για ένα καρτεσιανό χάσμα, που δεν αφορά όμως πλέον το νου και σώμα, αλλά τη βιοχημεία της μνήμης με τις κοινωνικές της τοποθετήσεις και λειτουργίες. Όπως παρατηρεί ο καθηγητής ανθρωπολογίας κι επικοινωνίας Arjun Appadurai, η εμφάνιση του ψηφιακού αρχείου «μοιάζει ενίοτε να έχει βαθύνει αυτό το χάσμα μιας και δεν υπάρχει εύκολη οδός από τους νευρωνικούς χάρτες, που υπονοούνται στις περισσότερες ενοράσεις της βιολογικής μνήμης, στους κοινωνικούς χάρτες, που αναφέρονται σε υπέροχες εικόνες, όπως η εικόνα των «τόπων μνήμης» του Pierre Nora» (2012:201). Η απόσταση μεταξύ του νευρωνικού και του πολιτισμικο-κοινωνικού τόπου της μνήμης δημιουργεί μια πληθώρα προκλήσεων για διαφορετικούς κλάδους και τομείς της γνώσης.

*

"Undoubtedly what is thus palpitating in the depths of my being must be the image, the visual memory which, being linked to that taste, is trying to follow it into my conscious mind."

17

Marcel Proust, *In Search of Lost Time*

1.1. Ο Maurice Halbwacks και οι ανθρωπιστικές επιστήμες

*

1.1.1. Η *συλλογική μνήμη* [la *mémoire collective*] του Maurice Halbwachs

*

Η έννοια της *συλλογικής μνήμης* [la *mémoire collective*] προτάθηκε για πρώτη φορά από τον Γάλλο φιλόσοφο και κοινωνιολόγο Maurice Halbwachs τη δεκαετία του '20 και χρησιμοποιήθηκε ιδιαίτερα από τους κοινωνιολόγους τη δεκαετία του '70 (Μάντογλου, 2005). Η μνήμη, σύμφωνα με τον μελετητή, διακρίνεται σε δύο κατηγορίες, τη συλλογική – κοινωνική μνήμη και την ατομική – προσωπική μνήμη. Η διάκριση αυτή όμως δεν έχει σαφή όρια και ο χαρακτήρας της εκάστοτε μνήμης δεν είναι δυνατό να προσδιοριστεί με ακρίβεια. Ως συλλογική, ορίζεται η μνήμη ενός συνόλου· συγκροτείται από το άθροισμα των αναμνήσεων που μεταβιβάζεται από τη μία γενιά στην επόμενη, είτε με τη μορφή αφηγήσεων, είτε μέσω της βιωματικής εμπειρίας. Η μνήμη αυτή αναφέρεται σε γεγονότα που συνέβησαν στο παρελθόν, καθορίζοντας έτσι την εξέλιξη των κοινωνικών ομάδων. Η ατομική μνήμη είναι εκείνη του ατόμου· η μνήμη αυτή αναφέρεται στις ατομικές εμπειρίες, από την προσωπική οπτική του εκάστοτε ατόμου, ενός παρελθοντικού γεγονός. Όπως σημειώνει ο Halbwachs όμως, η ατομική μνήμη δεν είναι αυθύπαρκτη και «ανακαλείται μονάχα στο κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου διαμορφώνεται» (2013α:13)· και συνεχίζει: «Στην πραγματικότητα δεν είμαστε ποτέ μόνοι. Δεν χρειάζεται οι άλλοι να είναι παρόντες, να διακρίνονται ως προς την φυσική τους υπόσταση από εμάς, διότι φέρουμε πάντοτε μαζί και εντός μας ένα πλήθος ξεχωριστών ατόμων» (2013β:48),

μεταθέτοντας έτσι την έννοια της μνήμης από ατομική νοητική διεργασία σε κοινωνική κατασκευή. Καθίσταται με αυτό τον τρόπο σαφές ότι οι ομάδες –σύνολα στις οποίες ανήκει το άτομο καθορίζουν όχι μόνο τον τρόπο με τον οποίο σκέφτεται και συμπεριφέρεται αλλά και τον τρόπο ερμηνείας κι αποθήκευσης της βιωμένης εμπειρίας. Μία συμπεριφορά ή μία γνώμη που αποδίδεται στο άτομο, δύναται να προέρχεται από έναν συνδυασμό καταστάσεων στις οποίες κλήθηκε να ενεργήσει, πάντα βάσει του κοινωνικού συνόλου που το περιβάλλει ή εξαρτάται από την κατάσταση αυτή· το πνεύμα που πιστεύουμε πως το χαρακτηρίζει, πως είναι η αιτία και ο οδηγός των αντιδράσεων αυτών, «πρέπει να το αντιληφθούμε ως όλα τα στοιχεία που σηματοδοτούν τις σχέσεις μας με τα διάφορα περιβάλλοντα» (Halbwachs, 2013β:74).

Όταν χρησιμοποιείται ο όρος συλλογική μνήμη, η μνήμη μίας ομάδας, συντελείται μία υπερβολή, καθώς η ικανότητα αυτή δεν υπάρχει έξω από ένα σώμα ή έναν ανθρώπινο εγκέφαλο. Οι ενθυμήσεις οργανώνονται με δύο τρόπους: ο πρώτος αφορά στην ομαδοποίησή τους από την οπτική γωνία ενός συγκεκριμένου ατόμου ενώ ο δεύτερος στη συγκρότησή τους στο εσωτερικό μίας ομάδας· ατομικές και συλλογικές μνήμες αντίστοιχα, με τα άτομα να συμμετέχουν και στις μεν και στις δε. Ανάλογα με τη μνήμη όμως το άτομο υιοθετεί δύο διαφορετικές, συνήθως αντιφατικές στάσεις. Αφενός, στο πλαίσιο της ατομικότητάς του τοποθετούνται οι αναμνήσεις της προσωπικής του ζωής, αφετέρου ως μέλος μίας κοινωνικής ομάδας συμμετέχει στην ενθύμηση και διατήρηση απρόσωπων αναμνήσεων, στο βαθμό που αυτές ενδιαφέρουν την ομάδα. «Αυτές οι δύο μνήμες συχνά υπεισέρχονται η μία στην άλλη. Ιδιαίτερα η ατομική μνήμη μπορεί να στηριχθεί στη συλλογική μνήμη, να αντικατασταθεί από αυτή, να μπερδευτεί ή να ταυτιστεί προς στιγμήν από αυτή, για να επιβεβαιώσει συγκεκριμένες αναμνήσεις, για να τις διευκρινίσει ή ακόμα για να καλύψει ορισμένα κενά» (Μαντόγλου, 2012:43). Η ατομική μνήμη, παρόλα αυτά, έχει ξεχωριστή υπόσταση, με την εξωτερική/κοινωνική διάστασή της να αφομοιώνεται στην ύπαρξή της. Η συλλογική μνήμη, εσωκλείοντας τις ατομικές δίχως να ταυτίζεται με αυτές, εξελίσσεται σύμφωνα με τους δικούς της κανόνες· κι εάν μερικές ατομικές αναμνήσεις διεισδύουν σε αυτή, από τη στιγμή

που τοποθετούνται σε ένα σύνολο το οποίο ξεπερνά την ατομική συνείδηση, αλλάζουν αναγκαστικά μορφή.

Σημαντική θέση στην προβληματική του Halbwachs κατέχει το ερώτημα εάν η συλλογική μνήμη συγκροτείται από το άθροισμα των ατομικών μνημών ή αν η ατομική μνήμη είναι απόρροια της συλλογικής. Αναμφίβολα, η μνήμη του ατόμου καθορίζεται από πλήθος ετερόκλιτων παραγόντων· οι κοινωνικές ομάδες στις οποίες το άτομο δραστηριοποιείται επενεργούν στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του, κυρίως από τον τρόπο που αυτές λειτουργούν και τη θέση που κατέχει μέσα σε αυτές. «Οι μνήμες, ακόμα και οι πιο προσωπικές, εξηγούνται πάντα από τις αλλαγές που συμβαίνουν στις σχέσεις μας με τα διάφορα κοινωνικά περιβάλλοντα, δηλαδή, τελικά, από τις μεταλλάξεις αυτών των περιβαλλόντων, το καθένα ξεχωριστά και στο σύνολό τους» (Μαντόγλου, 2005:42). Παρατηρείται, λοιπόν, ότι η μνήμη, ό,τι πιο ατομικό, αποτελεί τελικά κοινωνική κατασκευή. Το άτομο δεν σκέφτεται· κατά τη διαδικασία της ενθύμησης ανακατασκευάζονται συγκεκριμένες εικόνες που διαμορφώνονται στο παρόν με την υποβοήθεια κοινωνικών πλαισίων· η γλώσσα, ο χρόνος, ο χώρος, η εμπειρία, τα υλικά εντέλει που προσφέρει η κοινωνία και είναι αναγκαία για να αναγνωριστούν και να τοποθετηθούν κάπου οι αναμνήσεις. Η ατομική μνήμη ανακαλείται λοιπόν μονάχα στο κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου διαμορφώνεται, αποτελεί κοινωνική κατασκευή και πτυχή της συλλογικής μνήμης (Halbwachs 2013α). Πιο συγκεκριμένα, για τον Halbwachs η ατομική μνήμη διακρίνεται ως μία έκφανση της συλλογικής μνήμης και ως προϊόν αυτής, η καθαρά προσωπική εμπειρία ενός βιώματος κατέχει δευτερεύοντα ρόλο. «Βλέπουμε καθαρά πως τα σημεία εκκίνησης ή τα στοιχεία αυτών των προσωπικών αναμνήσεων […] μπορούν κάλλιστα να εντοπιστούν σε συγκεκριμένα κοινωνικά περιβάλλοντα και να διατηρούνται εκεί» (2013β:72-73). Ο τρόπος που προσλαμβάνεται κι επεξεργάζεται η βιωμένη εμπειρία καθορίζεται από κοινωνικές επιρροές· η ατομική σκέψη, λοιπόν, είναι ικανή να θυμηθεί στο βαθμό που τοποθετείται στα κοινωνικά περιβάλλοντα και συμμετέχει στη συλλογική μνήμη (Halbwachs, 2013α).

1.1.2. Το αρχείο και η μνήμη

*

«Για την ανθρωπιστική φαντασία», σύμφωνα ,με τον Appadurai, «το αρχείο δεν είναι τίποτε άλλο από ένα εργαλείο για το έργο της συλλογικής μνήμης» (2012:201). Πρόκειται για ένα ουδέτερο, ή ακόμα και ηθικά ευγενές, εργαλείο, το οποίο είναι προϊόν μιας σκόπιμης προσπάθειας να διασφαλιστούν τα πιο σημαντικά κομμάτια από αυτό που ο Halbwachs ονόμασε «κύρος του παρελθόντος». Την ίδια στιγμή αποτελεί μία από τις πλέον δημοφιλείς μεταφορές για κάθε είδος συντελεστή μνήμης και αποθήκευσης. Παρόλα αυτά, το αρχείο είναι ένας πολύ συγκεκριμένος θεσμός· «υπάρχει ένας σαφώς καθορισμένος νομικός στόχος, να παραμένουν χωρικά και χρονικά εκτός δημοσίου ελέγχου τα τεκμήρια εκείνα που σχετίζονται με τα διοικητικά πλαίσια» (Ernst, 2012:237).Η έννοια του αρχείου, σύμφωνα με τον Γάλλο στοχαστή Jacques Derrida, κρύβει μέσα της τη μνήμη της λέξης *αρχή*· την ίδια στιγμή όμως προφυλάσσεται από τη μνήμη αυτή ξεχνώντας τη. Σύμφωνα με τον ίδιο:

> το νόημα του αρχείου, κατάγεται από το ελληνικό *αρχείον*: το οποίο αρχικά ήταν ένα σπίτι, μια διεύθυνση, το ενδιαίτημα των ανώτερων *αρχόντων*, εκείνων που διέτασσαν [...] όπου κατετίθοντο τότε τα επίσημα έγγραφα. Οι άρχοντες ήταν αρχικά οι φύλακες. Δεν διασφαλίζουν μόνο τη φυσική ασφάλεια της παρακαταθήκης και του ερείσματος [...] Κατέχουν την αυθεντία να ερμηνεύουν τα αρχεία.
> (Derrida, 1996:16).

Το αρχείο λοιπόν, αν η λέξη αυτή σταθεροποιηθεί σε μια σημασία, διαφέρει από τη μνήμη μιας ζωντανής και εσωτερικής, βιωμένης εμπειρίας. Το αρχείο καταγράφει τη συλλογική αλήθεια ενός γεγονότος, επικυρώνοντας την ύπαρξή του και διαφυλάσσοντάς το για το μέλλον. Η ίδια η ύπαρξη, η αλήθεια του γεγονότος, είναι συνυφασμένη με την ύπαρξη του αρχείου, και αν αυτό καταστραφεί ή χαθεί, τότε αμφισβητείται και η ύπαρξη του γεγονότος εξ' αρχής. Το αρχείο, δηλαδή, είναι συνδεδεμένο με ένα πεδίο καταγραφής έξωθεν

της ίδιας της εμπειρίας. Σύμφωνα με τον Derrida «δεν υπάρχει αρχείο χωρίς τόπο καταγραφής, χωρίς μια τεχνική επανάληψης και χωρίς μιαν ορισμένη εξωτερικότητα. Δεν υπάρχει αρχείο χωρίς έξωθεν» (ο.π. 28).

Ως αρχείο θα μπορούσε να οριστεί οποιοσδήποτε μηχανισμός μνήμης, μέσω του οποίου υλικά αντικείμενα που φέρουν πληροφορίες του παρόντος διατηρούνται στο μέλλον. Οι λόγοι μπορεί να είναι πρακτικοί, κοινωνικοί, πολιτιστικοί ή ιστορικοί. Αρχείο αποτελούν κρατικά ληξιαρχικά έγραφα, ένα λογοτεχνικό βιβλίο, η συλλογή κάποιου ατόμου από δίσκους μουσικής, ακόμα και ένα προσωπικό ημερολόγιο ή μια συνταγή μαγειρικής. Ένας νέος τύπος αρχείου έχει αναδυθεί τις τελευταίες δεκαετίες, αυτό του διαδικτύου, όπως θα αναλυθεί αργότερα, στο αντίστοιχο κεφάλαιο. Αρχεία, επίσης, αποτελούν κάθε μορφής εκθεσιακοί και μουσειακοί χώροι, καθώς σκοπό έχουν τη διατήρηση αναλλοίωτων στο χρόνο έργων τέχνης και ιστορικών τεκμηρίων. Στην ίδια κατηγορία, ως αρχεία δύναται να θεωρηθούν και τα μνημεία τα οποία σχεδιάζονται και κατασκευάζονται με αυτοσκοπό τη διαφύλαξη στο χρόνο μίας ιστορικής στιγμής.

Ο αρχιτέκτονας και καθηγητής Αριστείδης Αντονάς, μιλώντας για τη συγκρότηση αρχείων από τις μυστικές υπηρεσίες, κάνει λόγο για ένα διαφορετικό τύπο αρχειακού μηχανισμού, αυτού της επιτήρησης· εδώ, η μνήμη που καταγράφεται εμφανίζεται ως απειλητική και ισχυρή, χαρακτηριστικά που πηγάζουν από την ίδια την ύπαρξη του αρχείου και την κρυφή του φύση (2008:20). Στη λειτουργία τους αναγνωρίζει ο Αντονάς την έκφραση «μιας ανάγκης για λήθη» η οποία «λειτουργεί ενίοτε ως βία για τη συγκρότηση του χρόνου» (ο.π. 22). Τα τεκμήρια του μυστικού αρχείου είθισται να ερμηνεύονται μονοδιάστατα, ως τεκμήρια προδοσίας. Κάτι τέτοιο είναι απόλυτα κατανοητό καθώς η λειτουργία τους θεμελιώνεται όχι σε κάποια πράξη καταγραφής της κοινωνικής αφήγησης αλλά στο τέλος αυτής· «το αρχείο αυτό δεν εξυπηρετεί απλές λειτουργίες αλλά – με παγερό τρόπο – συγκαλύπτει απαγορευμένες δράσεις».

> Το βιβλίο, ο υπολογιστής, πέτυχαν προσομοιώσεις της μνήμης και της αναμνηστικής διαδικασίας αλλά μας λείπει οποιαδήποτε αναπαράσταση της λήθης που επιτυγχάνεται με το πέρασμα του χρόνου. Αυτή η λήθη που οργανώνεται συχνά ως επουλωτικός μηχανισμός παρουσιάζει κάτι ιδιαίτερο για τον χαρακτήρα των ανθρώπινων αναμνήσεων. Η λήθη η ίδια έχει χαρακτήρα, δεν είναι μία και μόνη, δεν επισυμβαίνει ως απλό κενό: η λήθη οργανώνεται με τον εκάστοτε ιδιαίτερο τρόπο της.
> (ο.π. 22)

Το ενδιαφέρον στην οπτική του Αντονά είναι η χωρική διάσταση που αναγνωρίζει στην έννοια της λήθης: τον κοινωνικό και συνακόλουθα χωροποιητικό μηχανισμό της. Δεν είναι μόνο η συλλογική μνήμη που καθιστά δυνατή τη συνεύρεση· την ίδια στιγμή, η κοινωνικότητα συγκροτείται μέσα στον αόρατο σχεδιασμό κάποιας λήθης – ενέχοντας πάντα τον κίνδυνο «της λήθης της κανονικότητας». Όμως η ροπή προς αυτή τη λήθη έχει και τη δυνατότητα «να οδηγεί στον άλλο: κάποια πρωταρχική λήθη φτιάχνει τρόπους ενσωμάτωσης του ενός στον χρόνο του άλλου» (ο.π. 22).

Τέλος, η συχνά εσφαλμένη αντίληψη του αρχείου ως τόπου συλλογικής μνήμης παρεμποδίζει την κατανόηση της πραγματικής δύναμης της μνήμης που διαθέτει: τον μηχανισμό του μέσου αποθήκευσης ο οποίος λειτουργεί με τρόπο ασύμμετρο σε σύγκριση με την ανθρώπινη ενθύμηση. Χαρακτηριστικά, η έννοια του αρχείου δεν εμφανίζεται ποτέ στα γραπτά του Halbwachs αναφορικά με το κοινωνικό πλαίσιο της ατομικής μνήμης. Το αρχείο ξεκινά με πράξεις αποκρυστάλλωσης, αναγάγοντας την αταξία των διεργασιών σε κωδικοποιημένες, γραμματολογικές σειρές. «Εδώ πραγματοποιείται το πραγματικό» θα σχολιάσει ο Γερμανός θεωρητικός των μέσων Ernst Wolfgang (2012:241), αναφορά στον οποίο γίνεται σε επόμενα κεφάλαια.

1.1.3. Ο φυσικός χώρος ως πεδίο εγγραφής της μνήμης

*

Το σύνολο των υλικών και άυλων στοιχείων με τα οποία περιβάλλεται το άτομο και με τα οποία βρίσκεται σε διαρκή επαφή και διαντίδραση συνθέτουν την εικόνα του κοινωνικού χώρου. Ο χώρος είναι το πεδίο στο οποίο εγγράφονται οι κοινωνικές σχέσεις που δημιουργούνται μέσα σε αυτόν: ένα χωρικό πλαίσιο κατασκευασμένο, το οποίο μεταβάλλεται και μορφοποιείται σύμφωνα με τις εκάστοτε προσωπικές αναπαραστάσεις, την ίδια στιγμή που υπαγορεύει στο άτομο τις στάσεις και τις συμπεριφορές του. Σε αυτή τη διαδικασία δεν συμμετέχει το άτομο ως μονάδα αλλά ως μέλος μιας ομάδας (Μαντόγλου, 2012:85) Σύμφωνα με τον Halbwachs «όταν μια ομάδα εισέρχεται σε ένα μέρος του χώρου, το μεταμορφώνει κατ' εικόνα της αλλά, την ίδια στιγμή, υποτάσσεται και προσαρμόζεται κι εκείνη στα υλικά αντικείμενα που της αντιστέκονται. Εγκλείεται στο πλαίσιο που έχει κατασκευάσει» (2013β:157). Επομένως, κάθε σημείο του χώρου εκλύει και τις αντίστοιχες μνήμες των ατόμων ή των ομάδων που έδρασαν σε αυτόν.

Οι χωρικές εικόνες παίζουν καθοριστικό ρόλο στην κατασκευή της μνήμης, συγκροτούν το κύριο συνθετικό των σημείων αναφοράς και θέτουν σε κίνηση τις εμπειρίες ζωής των ατόμων. Όλα ρυθμίζονται στη βάση των υλικών εικόνων που τις αναπαριστούν τα εξωτερικά αντικείμενα. Η κοινωνική μνήμη στηρίζεται σε αυτές τις χωροταξικές εικόνες και καθορίζει τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των μελών της. (Μαντόγλου, 2005:85) Ο χώρος μαρτυρά την κοινωνική εγγραφή των υποκειμένων και εκφράζει μια σταθερή πανοπλία οριοθετημένη και συνεχή, που είναι το αποτέλεσμα της αντανάκλασης του παρελθόντος στην ομάδα. Κάθε συγκροτημένη κοινωνική ομάδα, όποια κι αν είναι η οργάνωσή της, και ο βαθμός πολυπλοκότητάς της καθορίζεται σε σχέση με ένα χώρο. Ο χώρος είναι προσωποποιημένος από την ομάδα, φέρει τα αποτυπώματα της ταυτότητάς της και αποτελεί μια υλική κληρονομιά κοινών ενθυμήσεων. (ο.π. 86)

Ο Σταυρίδης κάνει λόγο για τις εκφραστικές συμπεριφορές ως εκδηλώσεις της συλλογικής μνήμης οι οποίες χειρίζονται χωρικές

συσχετίσεις. «Ο χώρος ουσιαστικά τελείται». Και αν στην κάθε τέλεσή του υποδεικνύεται ως ίδιος, είναι γιατί κάθε φορά επιβεβαιώνεται καθώς τελείται η επανάληψή του· ο εκάστοτε χώρος ξανασυμβαίνει. Έτσι σχηματίζεται η πεποίθηση κοινωνικά ότι οι χώροι διαρκούν, ότι μένουν ίδιοι, αποτελώντας υποδοχείς δράσεων οι οποίες είναι όμοιες (2006:23). Αν η εκφραστική κίνηση αποτελεί την ελάχιστη μονάδα ανθρώπινης δράσης που τελεί τη συλλογική μνήμη, η εκφραστική κίνηση μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει μια συγκυρία χώρου· «οι εκφραστικές κινήσεις ουσιαστικά αρθρώνουν τον χώρο». Επιφέρουν διαφοροποιήσεις ανάμεσα στο «εδώ» και το «εκεί», ανάμεσα σε θέσεις που αναγνωρίζουν ως διακριτές. Η συλλογική μνήμη ιδρύει χώρους, παγιώνει, επομένως, τις σχέσεις ανάμεσα σε θέσεις και αυτές τις σχέσεις τις συγκροτεί σε ένα δίκτυο που μπορεί να ορίζει τον τόπο μιας κοινωνίας. (ο.π. 25)

Η σημασία ως έννοια είναι συνδεδεμένη με την ανάγκη να διατηρηθεί αναλλοίωτο το γεγονός που την εκλύει στον χρόνο. «Έχουμε την πίστη ότι ο χώρος της πόλης αντίθετα με τον χρόνο αντιπροσωπεύει την αίσθηση του αμετάβλητου, του σταθερού. Συνδυάζουμε τον χώρο έτσι με την αποτύπωση μιας διάρκειας» (Σταυρίδης, 2006:22). Η διάρκεια αυτή όμως δεν είναι κάτι που παρατηρείται· αρκείται στο χωρικό αποτύπωμα της πράξης στο συγκεκριμένο χωρικό περιβάλλον, το οποίο θα οδηγήσει στην ανάκληση της μνήμης. Κάθε σημαντικό γεγονός εγγράφεται στη συλλογική μνήμη της ομάδας και συσχετίζει την ομάδα με το χωρικό περιβάλλον στο οποίο τελέστηκε. Καθώς, λοιπόν, η συλλογική μνήμη αποκρυσταλλώνει τη σχέση του χώρου με την ομάδα συγκροτώντας ένα δίκτυο αναφορών μέσω του οποίου ορίζεται ο τόπος μιας κοινωνίας, συμπεραίνεται ότι η συλλογική μνήμη όχι μόνο συνδέεται με τον χώρο, αλλά ακόμα περισσότερο τον παράγει, τον νοηματοδοτεί, τον διατηρεί στον χρόνο. Σύμφωνα με τον Σταυρίδη «αν κατοικούμε τον χώρο σημαίνει παράγουμε χώρο, δηλαδή χωρικές συσχετίσεις, κάθε στιγμή, τότε, η διαλεκτική στιγμής και διάρκειας μπορεί να θεωρηθεί ως κατασκευαστική αρχή του χώρου» (ο.π. 23). Η ανάγκη για την ανάδειξη ενός σημείου του χώρου, διότι αυτό φέρει μια σημασία για το άτομο και το κοινωνικό του περιβάλλον, μεσολαβείται από την ανάδειξη της κοινωνικής σημασίας που αυτό φέρει. Η συλλογική μνήμη, καθώς τελείται,

πλάθει μια σχέση με τον χώρο και τον χρόνο. Αν κοινωνικά ο χώρος, όπως και ο χρόνος, δεν μπορούν να διαχωριστούν από το νόημά τους, είναι γιατί στο συνδυασμό τους αρθρώνεται η σημασία των κοινωνικών γεγονότων (ο.π. 29).

*

"If, since he had fallen in love, things had recovered a little of the delightful interest that they had had for him long ago – though only in so far as they were illuminated by the thought or the memory of Odette – now it was another of the faculties of his studious youth that his jealousy revived, the passion for truth, but for a truth which, too, was interposed between himself and his mistress, receiving its light from her alone, a private and personal truth the sole object of which (an infinitely precious object, and one almost disinterested in its beauty) was Odette's life, her actions, her environment, her plans, her past."

26

Marcel Proust, *In Search of Lost Time*

1.2. Ο Ernst Wolfgang και η «αρχαιολογία των μέσων» [«media archaeology»]

*

1.2.1. Η *ψηφιακή μνήμη* [*digital memory*] στον Ernst Wolfgang

*

Σύμφωνα με τον Γερμανό ιστορικό Wolfgang Ernst, η κουλτούρα είναι μία λειτουργία των συντελεστών της μνήμης της (2012:238)· ορίζεται ως μια λειτουργία των εγγενών σε αυτήν μέσων, θεσμών και πρακτικών αποθήκευσης και μεταφοράς πολιτισμικής γνώσης. Η «αρχαιολογία των μέσων» [«media archaeology»] προσεγγίζει την κουλτούρα της μνήμης με έναν μη ανθρωποκεντρικό τρόπο· εκλαμβάνει ως μοντέλο επεξεργασίας των δεδομένων «του παρελθόντος» την παρουσία του αρχείου και όχι την αφηγηματική ιστορία. Η σκέψη του Ernst επαναδιαπραγματεύεται την έννοια της αφηγηματικής διαδικασίας όχι μόνο ως αφήγησης, αλλά ως *διαδικασία μετρήματος/αρίθμησης*, θέτοντας το ζήτημα του στενού δεσμού μεταξύ της *εξιστόρησης* [*erzählen*] και των *αριθμών* [*zählen*]. Ίσως τελικά τα μαθηματικά, όπως σημειώνει ο ίδιος, να διατηρούν πολύ στενότερη σχέση με το τον τρόπο που το άτομο αντιλαμβάνεται τις αφηγήσεις και την αισθητική εν γένει (2013:4). Η αρχαιολογία των μέσων στρέφει την προσοχή της στην τεχνολογική προσπελασιμότητα της μνήμης, ανακαλύπτοντας μια αρχειακή στιβάδα στην ιζηματώδη πολιτισμική μνήμη που δεν είναι ούτε καθαρά ανθρώπινη, ούτε καθαρά τεχνολογική αλλά βρίσκεται κυριολεκτικά στο ενδιάμεσο: συμβολικές λειτουργίες που αναλύουν τις φαντασιώσεις της πολιτισμικής μνήμης ως μηχανής μνήμης.

Η ψηφιοποιημένη μνήμη καταστρέφει την παραδοσιακή πρωτοκαθεδρία των γραμμάτων σε αρχεία που βασίζονται στο χαρτί· αντ' αυτού, ο ήχος και οι εικόνες έρχονται επίσης στο προσκήνιο και είναι επίσης προσπελάσιμα στο δικό τους μέσο: οι μελωδίες μπορούν να ανακτηθούν από παρόμοιες μελωδίες, οι εικόνες από εικόνες, τα πρότυπα από άλλα πρότυπα. Γεννιέται έτσι ένας νέος τύπος πολιτισμικής – τεχνολογικής μνήμης. Ό,τι μπορεί να «ξεθαφτεί» ψηφιακά από τον ηλεκτρονικό υπολογιστή είναι αληθινά ένα αρχείο που το έχουν παραγάγει τα μέσα. Αυτό ανοίγει νέους ορίζοντες για λειτουργίες αναζήτησης στο διαδίκτυο: οι ψηφιακές εικόνες και τα ψηφιακά κείμενα δεν μπορούν μόνο να συνδεθούν με αλφαβητικές διευθύνσεις, που υποτάσσουν πάλι τις εικόνες και τον ήχο σε λέξεις και εξωτερικά μεταδεδομένα, αλλά μπορούν τώρα να γίνουν από μέσα προσπελάσιμα μέχρι το τελευταίο εικονοστοιχείο, στο εσωτερικό του ίδιου τους του μέσου, το οποίο επιτρέπει την τυχαία αναζήτηση – κυριολεκτικά τη χαρτογράφηση «διφυών» [«bit-mapping»], τη χαρτογράφηση από διφυία.

Οι εικόνες και οι ήχοι γίνονται έτσι υπολογίσιμοι και ικανοί να υποβληθούν σε αλγόριθμους αναγνώρισης προτύπων. Τέτοιες διαδικασίες όχι μόνο θα «ξεθάψουν», από τη σκοπιά της αρχαιολογίας των μέσων, αλλά και θα *γεννήσουν* αναπάντεχες οπτικές δηλώσεις και προοπτικές από ένα οπτικοακουστικό αρχείο το οποίο μπορεί, για πρώτη φορά, να οργανωθεί όχι μόνο σύμφωνα με τα μεταδεδομένα αλλά σύμφωνα με τα δικά του κριτήρια – με την οπτική μνήμη να βρίσκεται στο εσωτερικό του δικού της μέσου (να είναι δηλαδή ενδογενής). Στην αυθεντικά ψηφιακή κουλτούρα, η δειγματοληψία – η άμεση τυχαία πρόσβαση σε σήματα – αντικαθιστά το γενεσιουργό αρχείο, το αρχειακό παράδειγμα (Ernst, 2012:240). Η ψηφιακή μνήμη αδιαφορεί για τις αισθητικές διαφορές μεταξύ ηχητικών και οπτικών δεδομένων εξομοιώνοντας δύο διαφορετικές διεπιφάνειες· για τον άνθρωπο τα αυτιά και τα μάτια. Για τον υπολογιστή, η διαφορά μεταξύ ήχου, εικόνας και κειμένου, έστω ότι υπάρχει, θα μπορούσε μόνο να ανιχνευτεί στη διαφορά του *τύπου* [*format*] των δεδομένων (ο.π., 2013:66).

Στο μέλλον θα υπάρχουν δύο σώματα μνήμης: η αναλογική, υλική αποθήκευση και οι ψηφιακές πληροφορικές μνήμες – ημιδιαφανείς τεχνολογίες μόνιμης μεταφοράς δεδομένων (ο.π., 2012:257). Τα τεχνικά μέσα έχουν αναπτύξει μία αληθινά διαμεσολαβημένη μνήμη η οποία διαφέρει από την ανθρώπινη. Τη στιγμή που το υποκείμενο κατευθύνει τις αισθήσεις του σε ανθρώπινες φωνές και εικόνες του παρελθόντος, καθώς αναπαράγονται από μέσα προεγγεγραμμένης εγγραφής, δεν διαδρά με το παρελθόν· αυτό που συντελείται, είναι η αντιμετώπιση του παρελθόντος ως μια μορφή καθυστερημένου παρόντος, διατηρημένου εντός μιας τεχνολογικής μνήμης. Τα μέσα προεγγεγραμμένης εγγραφής λειτουργούν υπό ένα χρονικό καθεστώς διαφορετικό από εκείνο του ιστορικού χρόνου (ο.π., 2013:69).

1.2.2. Το *ψηφιακό* αρχείο

*

Σύμφωνα με τον Ernst, «το αρχείο δεν είναι ο τόπος της συλλογικής μνήμης σε μια δεδομένη κοινωνία αλλά μάλλον ο τόπος της κατάταξης, της διαλογής και της αποθήκευσης δεδομένων που προκύπτουν από διοικητικές πράξεις, και αντιπροσωπεύουν ένα είδος κυβερνητικής [cybernetic] επιλογής για ανατροφοδότηση των τωρινών διαδικασιών με δεδομένα» (2012:237-8). Τα πραγματικά αρχεία συνδέουν την εξουσία με έναν μηχανισμό αποθήκευσης δεδομένων καθώς τα ίδια τα αρχειοθετημένα δεδομένα δεν προορίζονται για την ιστορική ή την πολιτισμική μνήμη αλλά για την οργανωτική μνήμη όπως το κράτος, τις επιχειρήσεις ή τα μέσα. Ο ίδιος υποστιρίζει ότι το αρχείο όχι μόνο δεν έχει να κάνει με τη μνήμη, αλλά περιορίζεται αποκλειστικά σε πρακτικές αποθήκευσης· «είναι ένας λειτουργικός τόπος μνήμης [lieu de mémoire]» (ο.π. 241). Η ανάμνηση είναι εξωτερική ως προς το αρχείο. «Εκείνο που απαιτείται είναι μία θεωρία του αρχείου από τη σκοπιά της κριτικής θεωρίας των μέσων, η οποία τονίζει τον ορισμό του ως κωδικοποιημένης αποθήκευσης».

Το αρχείο αναστέλλει τον αδήριτο θερμοδυναμικό νόμο της φυσικής, σύμφωνα με τον οποίο όλα τα πράγματα τείνουν να διαλυθούν στην αταξία μέχρι να επέλθει ο θάνατος. Το αρχείο κατορθώνει να διατηρήσει την τάξη με μια ισχυρή επένδυση

οργανωτικής ενέργειας. Εκείνο που απομένει από το παρελθόν μέσα στα αρχεία είναι το φυσικό ίχνος συμβολικά κωδικοποιημένου υλικού, το οποίο, στην υλικότητά του, είναι απλώς χρονικά παρόν. «Όσα περισσότερα πολιτιστικά δεδομένα γίνονται αντικείμενα επεξεργασίας σε ηλεκτρονική, φευγαλέα μορφή, τόσο περισσότερο το παραδοσιακό αρχείο κερδίζει αυθεντία ακριβώς από την υλικότητα των τεχνημάτων του (περγαμηνής, χαρτιού, μαγνητοταινιών) – πρόκειται για μια αναδρομική επίπτωση του αρχείου» (ο.π. 238).

Το ψηφιακό αρχείο, που έρχεται να αντικαταστήσει το αναλογικό, σχετίζεται με τη διαδικασία της δειγματοληψίας. Το παραδοσιακό αρχείο που μέχρι σήμερα βασιζόταν στο κείμενο, ήδη αποτελείται από ψηφιακά στοιχεία, στοιχειώδη γράμματα του αλφαβήτου. Στην ψηφιακή εποχή όμως, το αλφάβητο μετατρέπεται σε έναν δυαδικό κώδικα ο οποίος δεν ξεχωρίζει πλέον τα αποθηκευτικά δεδομένα από τους κανόνες επεξεργασίας· «όταν τόσο τα δεδομένα όσο και οι διαδικασίες εντοπίζονται σε ένα και το αυτό λειτουργικό πεδίο, καταρρέει η κλασική διαφορά αναφορικά με το τι συνιστά τεκμήριο, δηλαδή τη διαφορά ανάμεσα στα δεδομένα και τα μεταδεδομένα» (ο.π. 244).

Ο αρχειακός χώρος βασίζεται στο υλικό (hardware), όχι σε ένα μεταφορικό σώμα αναμνήσεων. Το λειτουργικό του σύστημα είναι διοικητικό· στα αποθηκευμένα δεδομένα του μόνο απ' έξω εφαρμόζονται αφηγήσεις (ιστορία, ιδεολογία και άλλα ήδη ρηματικού [discursive] λογισμικού. Οι μη ρηματικές πρακτικές είναι η πραγματικότητα των αρχείων κάτω από ένα δεδομένο σύνολο κανόνων – έτσι, είναι κατά κάποιον τρόπο ανάλογες με τα πρωτόκολλα μεταφοράς στο διαδίκτυο ή με τους κώδικες πίσω από το λογισμικό ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή (ο.π. 237).

> Η αρχειακή μνήμη είναι μνημειακή· περιέχει μορφές, όχι ανθρώπους. Εδώ, το βέβαιο για τον εαυτό του υποκείμενο διαλύεται σε ένα κείμενο διακριτών δυαδικών ψηφίων.
>
> (ο.π. 237)

Η αρχαιολογία των μέσων, όντας μια ψηφιακή κουλτούρα, ασχολείται με τη μνήμη των υπολογιστών και όχι με την «αφηγηματική μνήμη». Τα αποδεικτικά έγραφα που βρίσκονται στους φακέλους των αρχείων το αποδεικνύουν ήδη: η βασισμένη σε δεδομένα μνήμη δε μπορεί να πει αλλά μόνο να μετρήσει, σύμφωνα με τη διοικητική λογική που παράγει φακέλους τέτοιου είδους. Η αφήγηση μπορεί να έχει υπάρξει παραδοσιακά το όχημα της κοινωνικής μνήμης, αλλά το μέσο των αρχείων είναι ο αλφαριθμητικός κώδικας σε συνδυασμό με τις υλικότητες και τα υπολογιστικά προγράμματα. «Η εξουσία είναι η περιοχή που δεν συμβαίνουν αφηγήσεις· τα υπόλοιπα είναι ερμηνεία. Μόνο μεταφορικά μπορεί να συγκριθεί με την ανθρώπινη μνήμη» σχολιάζει ο Ernst, «εκτός και να εκληφθεί από την σκοπιά της νευρολογίας» (ο.π.240).

Οι ψηφιακές τεχνικές και όσα αυτές συνεπάγονται λειτουργούν αποδομητικά για το παραδοσιακό αρχείο. Μέχρι σήμερα η μνημοτεχνική αποθήκευση είχε ταυτίσει την αποθήκευση με τον χώρο στον οποίο αυτή συντελείτο. Πλέον, όμως, το στατικό, σταθερό αρχείο ως μόνιμη αποθήκευση αντικαθίσταται από μια δυναμική, χρονική αποθήκευση, από το βασισμένο στο χρόνο αρχείο ως τοπολογικό χώρο μιας μόνιμης μεταφοράς δεδομένων. Το αρχείο υφίσταται ένα κρίσιμο μετασχηματισμό, από χώρος αποθήκευσης σε χρόνο αποθήκευσης. Τα αρχειακά δεδομένα χάνουν τη χωρική τους ακινησία τη στιγμή που τους προσδίδεται ένας καθαρά χρονικός δείκτης: πρόκειται για την κυριολεκτική σημασία του όρου δεδομένα [data].

Η κλασική αρχειακή μνήμη ουδέποτε ήταν διαδραστική, ενώ στον δικτυωμένο χώρο ο χρόνος γίνεται μια κρίσιμη παράμετρος για τα τεκμήρια, σε ό,τι αφορά την ανατροφοδότησή τους από τους χρήστες.

> Καθώς το ίδιο το αρχείο μετασχηματίζεται από συντελεστής χωροποίησης του χρόνου, σε μια ενδιάμεση τακτοποίηση (ανάσχεση) δυναμικών διαδικασιών (που αναβάλλει την αλλαγή μέσω της στιγμιαίας ανάσχεσης), οι χωρικές αρχιτεκτονικές του αρχείου μετατρέπονται

σε επικοινωνία που εγκαθιδρύει ακολουθίες, είναι συγχρονική αλλά και ριζικά εξαρτημένη από τον χρόνο. (ο.π. 242)

1.2.3. Ο ψηφιακός χώρος ως πεδίο εγγραφής της μνήμης

*

Όπως παρατηρείται από τον Appadurai στη μελέτη του για τις αλλαγές που έχει επιφέρει η ψηφιακή τεχνολογία σε παγκόσμιο επίπεδο, πολιτισμικές ροές και «τοπία» που συναρθρώνουν μορφές της ανθρώπινης δραστηριότητας, διαμορφώνουν κοινωνικά και πολιτισμικά μορφώματα, τα οποία συνήθως λειτουργούν με νέους τρόπους δημιουργώντας μια νέα κοινωνική διάσταση που δρα παράλληλα με τον φυσικό χώρο. Τα πέντε τοπία του Appadurai, και ιδιαίτερα τα «επικοινωνιακά τοπία», βοηθούν να γίνει πιο εύκολα κατανοητή η σύγχρονη αντίληψη ότι η έννοια του χώρου στο πλαίσιο των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών δεν έχει να κάνει με την έννοια του φυσικού χώρου, ούτε αναλύεται σε μια φυσική και σε μια εικονική διάσταση, αλλά εκφράζεται ως ένα συνεχές τοπίο όπου οι πολιτισμικές ροές κυκλοφορούν ψηφιακά σε επιμέρους και εμπλεκόμενες κοινότητες (Βαλατσού: 2014).

Σύμφωνα με τον Ernst, μόνο με μια συντηρητική λογική δύνεται να θεωρηθεί το διαδίκτυο ως «αρχείο», χωρίς να αξιολογείται σε σχέση με το παρελθόν του. Για τον μελετητή ο κυβερνοχώρος είναι μια προσωρινή επιτέλεση επικοινωνίας· υπό αυτό το πρίσμα «ο κυβερνοχώρος δεν έχει μνήμη». Ωστόσο αποθηκεύει και καταγράφει ακατάσχετα την κάθε στιγμή σε «μνήμη» ψηφιακών δεδομένων. Στο πολιτισμικό ψηφιακό αρχείο, τα δεδομένα που καθίστανται προσβάσιμα είναι μόνο εκείνα που διαθέτουν προσπελάσιμα μεταδεδομένα. Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση του διαδικτύου, η ίδια η αρχειακή υποδομή αποκτά έναν δυναμισμό, με την ανάγκη για δεδομένα *πρόσβασης*, σε μια συγκεκριμένη στιγμή και σε ένα δυνητικό κείμενο. «Τον χώρο – μνημείο τον αντικαθιστά μια περιορισμένη σειρά χρονικών οντοτήτων. Ο χώρος χρονικοποιείται,

με το αρχειακό παράδειγμα να αντικαθίσταται από τη μόνιμη μεταφορά, την ανακύκλωση της μνήμης» (2012:242-3).

> Μόνο ότι είναι προσπελάσιμο μπορεί να εντοπιστεί. Κατ' αυτή την έννοια το διαδίκτυο γεννά «μια νέα κουλτούρα της μνήμης, όπου η μνήμη δεν εντοπίζεται πλέον σε συγκεκριμένους τόπους, δεν είναι προσβάσιμη σύμφωνα με την παραδοσιακή μνημοτεχνική, ούτε αποτελεί πλέον ένα απόθεμα του οποίου είναι αναγκαίο να κερδίσουμε την πρόσβαση, με κάθε ιεραρχικό έλεγχο που το ίδιο επιβάλλει». Η προσπελασιμότητα παραμένει κρίσιμη για τη διαμεσολαβημένη μνήμη.
> (ο.π. 243)

Στην εποχή του ηλεκτρονικού αρχείου, με τη δυνατότητα των διαδραστικών χρηστών να εισάγουν στοιχεία και να επεξεργάζονται το αρχείο με ευκολία, γεγονός που επιτρέπει στο αρχείο να επεκτείνεται μέσω της φύσης και της κατανομής των χρηστών του, η ενεργητική, παρεμβατική και ανοιχτή συλλογική συγκρότηση αρχείων είναι μια αναπτυσσόμενη πραγματικότητα. Μέσω προσωπικών ιστότοπων, ψηφιακών αρχείων για κάθε είδους συλλογικότητες, ιστότοπων αποθήκευσης δεδομένων μεγάλου όγκου, καθώς και μέσω της δυνατότητας αποστολής εικόνων, ήχων, κειμένων και υψηλής ποιότητας πληροφοριών σε πολλαπλούς χρήστες και σε υψηλές ταχύτητες, η αρχειακή κατανόηση του διαδικτύου απελευθερώνεται σταδιακά από τη σφαίρα επιρροής του κράτους και των επίσημων δικτύων του. Με αυτό τον τρόπο, αντί να παρουσιάζεται ως το τυχαίο αποθετήριο προσδιορισμένων κοινοτήτων, το αρχείο επιστρέφει στην πιο γενική διάστασή του, όντας ένα εμπρόσθετο πεδίο για την παραγωγή προβλεπόμενων αναμνήσεων από συνειδητές κοινότητες (Appadurai, 2012:203).

Οι κοινότητες αυτές συνιστούν μια νέα, ετερογενή κοινωνιολογία, καθώς δεν προέκυψαν από τη φυσική ιστορία μιας προσωπικής αλληλεπίδρασης. Βασίζονται ακριβώς στην απουσία ή την αδυνατότητα, της πρόσωπο με πρόσωπο επικοινωνίας. Είτε προσλαμβάνουν πιο συνηθισμένες μορφές, όπως οι κοινότητες

απόδημων, επαναστατών, καλλιτεχνών ή άλλων ομάδων συμφερόντων στο ίντερνετ, είτε παίρνουν νεότερες, κρύπτο-κοινωνικές μορφές, όπως τα MUDDS, τα ψηφιακά «δωμάτια συζήτησης» [chat rooms] και τα παιχνίδια όπως το SIMS, οι κοινότητες αυτές αντιστρέφουν τη σχέση μνήμης και συνδεσιμότητας. Εκεί που οι φυσικές κοινωνικές συλλογικότητες χτίζουν δεσμούς βασισμένους στη μνήμη, αυτές οι εικονικές κοινότητες χτίζουν μνήμες από την ίδια τη συνδεσιμότητα. Οι μνήμες αυτές όμως δεν αναφέρονται, όπως συνήθως, στις φυσικές γενεαλογίες της συγγένειας, της οικειότητας, της καθημερινής γνωριμίας. Βασίζονται αντίθετα, στη διερεύνηση των δυνατοτήτων για μίμηση της κοινωνικότητας, για δημιουργία ακόμα και ταυτοτήτων μέσω των συμβάσεων των «ψευδεπίγραφων» ταυτοτήτων και για παραγωγή κλωνοποιημένων κοινωνικοτήτων, οι οποίες επιχειρούν να συγκροτήσουν λειτουργικούς κοινωνικούς δεσμούς από υποκατάστατα ταυτότητας, ιστορίας και συγγένειας. Ο Apadurrai καταλήγει ότι οι διαδραστικοί ηλεκτρονικοί χώροι εξωθούν την προσθετική κοινωνικότητα στα άκρα, επιδιώκοντας την ουτοπία της εκλεκτικής κοινωνικότητας στη θέση του μόχθου που απαιτεί η κοινωνικότητα σε πραγματικό χρόνο (ο.π. 204).

*

“And suddenly the memory revealed itself. The taste was that of the little piece of madeleine which on Sunday mornings at Combray (because on those mornings I did not go out before mass), when I went to say good morning to her in her bedroom, my aunt Léonie used to give me, dipping it first in her own cup of tea or tisane.”

34

Marcel Proust, *In Search of Lost Time*

1.χ. Συμπεράσματα Ενότητας

*

Η σχέση της συλλογικής μνήμης και του αρχείου, στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη εποχή που διανύουμε μπορεί να θεωρηθεί ότι αναπτύσσει δύο αντίθετες εκφάνσεις. Σύμφωνα με τον Appadurai (2012:204), αφενός ο βαθύς δεσμός μεταξύ του αρχείου και της συλλογικής, «λαϊκής» μνήμης και των πρακτικών της αποκαθίσταται από τις νεότερες μορφές ηλεκτρονικής αρχειοθέτησης· πλέον το μη–επίσημο δρων υποκείμενο έχει τη δυνατότητα ελέγχου του τρόπου με τον οποίο «ίχνη και τεκμήρια μετατρέπονται σε αρχεία» σε όλα τα επίπεδα κοινωνικής οργάνωσης εκτός της επίσημης κρατικής εξουσίας. Αφετέρου, η σχέση ανάμεσα στο αρχείο και τη μνήμη αποφυσικοποιείται, εξαιτίας της δυνατότητας που προσφέρει το ηλεκτρονικό αρχείο για τον σχηματισμό νέων προσθετικών κοινοτήτων· με τον τρόπο αυτό, το νέο, ψηφιακό, «διαδραστικό» αρχείο καθίσταται η βάση της συλλογικής μνήμης, «αντί να αφήνει τη μνήμη ως υπόστρωμα που εξασφαλίζει την ηθική αξία του αρχείου».

> Εισερχόμαστε λοιπόν σε μια εποχή όπου η συλλογική μνήμη και το αρχείο έχssουν αμοιβαία καταστατικές δυνατότητες, επιτρέποντας, συνεπώς μια νέα κυκλοφορία ανάμεσα στις εσωτερικότητες και τις εξωτερικότητες της συλλογικής μνήμης.
> (ο.π. 204)

Η ώσμωση του υλικού και του εικονικού κόσμου, ή αλλιώς του φυσικού χώρου και της ψηφιακής πληροφορίας, παράγει στο πλαίσιο των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών πολλά υβριδικά μέσα επικοινωνίας και ποικίλους υβριδικούς τόπους ιστορικής κουλτούρας και μνήμης. Η ίδια η έννοια και η υπόσταση του χώρου λαμβάνει

νέα σημασία, καθώς τα ηλεκτρονικά και ψηφιακά μέσα επικοινωνίας αφαιρούν από τον φυσικό χώρο την κυριολεκτική σημασία που του αποδίδει η διάσταση της υλικότητας.

*

"And then, once he had left her, not without returning to kiss her again because he had forgotten to take away with him the memory of some detail of her fragrance or of her features, as he drove home in his victoria he blessed Odette for allowing him these daily visits which could not, he felt, bring any great joy to her, but which, by keeping him immune from the fever of jealousy – by removing from him any possibility of a fresh outbreak of the heart-sickness which had afflicted him on the evening when he had failed to find her at the Verdurins' – would help him to arrive, without any recurrence of those crises of which the first had been so painful that it must also be the last, at the end of this strange period of his life, of these hours, enchanted almost, like those in which he drove through Paris by moonlight."

36

Marcel Proust, *In Search of Lost Time*

Μέρος Β

*

Η *μνήμη* [la *mémoire*] του Bergson μέσα από την σκέψη του Deleuze

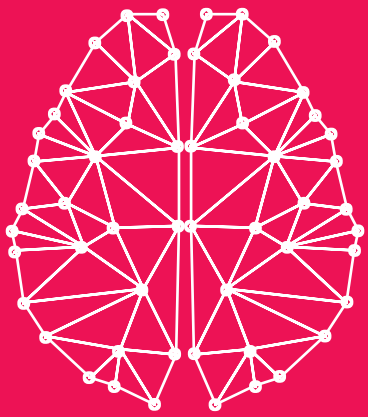

2.i. Εισαγωγή

2.1. Εισαγωγή στον Bergson–ισμό του Deleuze· *Δυϊσμοί και μείγματα*

2.2. Η *διάρκεια* [*la durée*] και οι δύο *πολλαπλότητες* [*multiplicité*]

2.2.1. Τι είναι η διάρκεια
2.2.2. Οι δύο πολλαπλότητες
2.2.3. Αντικειμενικό και υποκειμενικό
2.2.4. Διάρκεια, κίνηση και χώρος

2.3. Από το ψυχολογικό στο δυνητικό

2.3.1. Εισαγωγή στη μνήμη
2.3.2. Ενεργοποίηση της μνήμης
2.3.3. Η διαδικασία της ενεργοποίησης
2.3.4. Μετά την ενεργοποίηση· Από το οντολογικό στο ψυχολογικό ασυνείδητο

2.4. Διάρκεια και χρόνος και χώρος

2.4.1. Το διεσταλμένο παρόν και το συνεσταλμένο παρελθόν
2.4.2. Από τη μία διάρκεια στις πολλές
2.4.3. Επιστήμη και φιλοσοφία
2.4.4. Από τον χρόνο στο σχήμα του χώρου

2.5. Από τη Μνήμη στη δημιουργία

2.5.1. Μνήμη ως διαφορά και ύλη ως επανάληψη

2.5.2. Ενεργό και δυνητικό, δυνατό και πραγματικό

2.5.3. Διάρκεια και διαφοροποίηση

2.5.4. Η δημιουργική συγκίνηση

2.x. Συμπεράσματα

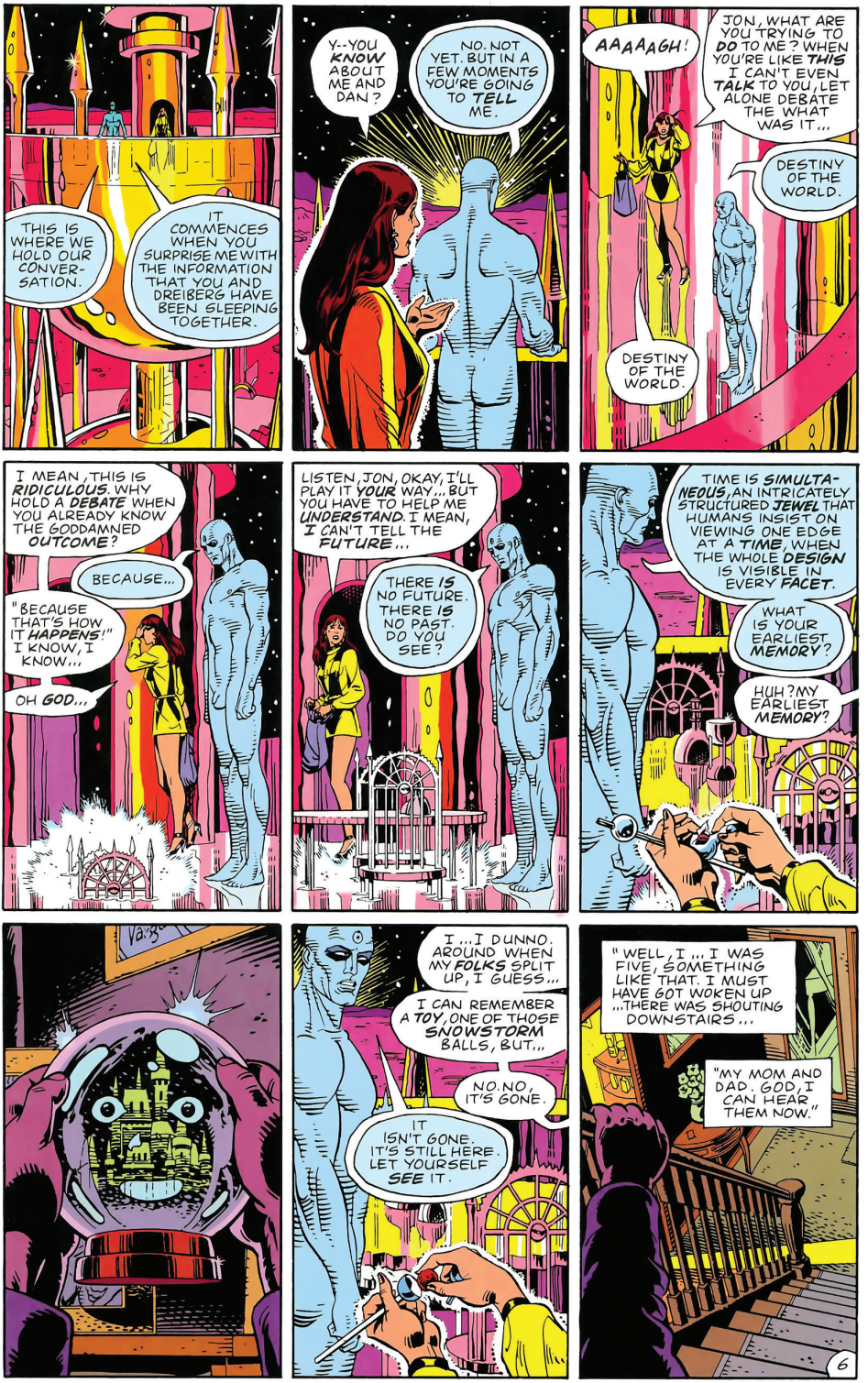
THIS IS WHERE WE HOLD OUR CONVERSATION.
IT COMMENCES WHEN YOU SURPRISE ME WITH THE INFORMATION THAT YOU AND DREIBERG HAVE BEEN SLEEPING TOGETHER.
Y--YOU KNOW ABOUT ME AND DAN?
NO. NOT YET. BUT IN A FEW MOMENTS YOU'RE GOING TO TELL ME.
AAAAAGH!
JON, WHAT ARE YOU TRYING TO DO TO ME? WHEN YOU'RE LIKE THIS I CAN'T EVEN TALK TO YOU, LET ALONE DEBATE THE WHAT WAS IT...
DESTINY OF THE WORLD.
DESTINY OF THE WORLD.
I MEAN, THIS IS RIDICULOUS. WHY HOLD A DEBATE WHEN YOU ALREADY KNOW THE GODDAMNED OUTCOME?
BECAUSE...
"BECAUSE THAT'S HOW IT HAPPENS!" I KNOW, I KNOW...
OH GOD...
LISTEN, JON, OKAY, I'LL PLAY IT YOUR WAY... BUT YOU HAVE TO HELP ME UNDERSTAND. I MEAN, I CAN'T TELL THE FUTURE...
THERE IS NO FUTURE. THERE IS NO PAST. DO YOU SEE?
TIME IS SIMULTANEOUS, AN INTRICATELY STRUCTURED JEWEL THAT HUMANS INSIST ON VIEWING ONE EDGE AT A TIME, WHEN THE WHOLE DESIGN IS VISIBLE IN EVERY FACET.
WHAT IS YOUR EARLIEST MEMORY?
HUH? MY EARLIEST MEMORY?
I... I DUNNO. AROUND WHEN MY FOLKS SPLIT UP, I GUESS...
I CAN REMEMBER A TOY, ONE OF THOSE SNOWSTORM BALLS, BUT...
NO, NO, IT'S GONE.
IT ISN'T GONE. IT'S STILL HERE. LET YOURSELF SEE IT.
"WELL, I... I WAS FIVE, SOMETHING LIKE THAT. I MUST HAVE GOT WOKEN UP ...THERE WAS SHOUTING DOWNSTAIRS...
"MY MOM AND DAD. GOD, I CAN HEAR THEM NOW."
6

20 Μαΐου 1905

Μια ματιά στα πλημμυρισμένα από κόσμο υπαίθρια μαγαζιά της Σπιτάλγκάσσε τα λέει όλα. Οι πελάτες προχωρούν διστακτικά από τον έναν πάγκο στον άλλο, ανακαλύπτουν τι πουλάει το κάθε μαγαζί. Εδώ είναι ο καπνός, όμως που έχει σπόρους για μουστάρδα; Εδώ είναι τα ζαχαρότευτλα, όμως που έχει μπακαλιάρο; Εδώ είναι το κατσικίσιο γάλα, όμως που έχει δάφνη; Όλοι αυτοί δεν είναι τουρίστες που επισκέπτονται την Βέρνη για πρώτη φορά. Όλοι αυτοί είναι οι μόνιμοι κάτοικοι της Βέρνης. Μα ούτε ένας δεν μπορεί να θυμηθεί ότι δύο μέρες πριν αγόρασε σοκολάτα στο μαγαζί που λέγεται «Στου Φερντινάντ», στον αριθμό 17, ή βοδινό κρέας στο «Ντελικατέσσεν Χοφ», στον αριθμό 36. Το κάθε μαγαζί πρέπει να ανακαλυφθεί εκ νέου, μαζί με τη σπεσιαλιτέ του. Πολλοί κρατούν χάρτες που τους καθοδηγούν πώς να πάνε από τη μία στοά στην επόμενη, μέσα στην πόλη που έζησαν όλη τους τη ζωή, στον ίδιο δρόμο που τον περπατούν χρόνια τώρα. Πολλοί κρατούν σημειωματάρια, για να καταγραφούν όσα μαθαίνουν στο σύντομο διάστημα που αυτά παραμένουν στο κεφάλι τους. Γιατί σε αυτό τον κόσμο οι άνθρωποι δε διαθέτουν μνήμη.Όταν τελειώνει η μέρα και πρέπει να γυρίσουν στα σπίτια τους, ο καθένας συμβουλεύεται την ατζέντα του για να μάθει πού μένει. Ο χασάπης, που την πρώτη του μέρα στο επάγγελμα έκοβε μάλλον άσχημα το κρέας, ανακαλύπτει ότι το σπίτι του βρίσκεται στον αριθμό 29 της Νέγκελιγκάσσε. Ο χρηματιστής, που η βραχείας διαρκείας μνήμη του για την αγορά τον βοήθησε να κάνει μερικές εξαιρετικές επενδύσεις, διαβάζει τώρα πως ζει στον αριθμό 89 της Μπούντεσγκάσσε. Καταφθάνοντας στο σπίτι, κάθε άντρας βρίσκει γυναίκα και παιδιά να τον περιμένουν στο κατώφλι, αυτοπαρουσιάζεται, βοηθάει να ετοιμαστεί το βραδινό, διαβάζει παραμύθια στα παιδιά του. Παρομοίως, κάθε

γυναίκα που επιστρέφει από τη δουλειά της, ανταμώνει σύζυγο, παιδιά, καναπέδες, λάμπες, ταπετσαρίες στους τοίχους και σχέδια στα σερβίτσια. Αργά τη νύχτα, οι δύο σύζυγοι δεν αργοπορούν στο τραπέζι συζητώντας για τις δραστηριότητες της ημέρας, το σχολείο των παιδιών, τις καταθέσεις στην τράπεζα. Ανταλλάσσουν χαμόγελα, νιώθουν το αίμα τους να βράζει, τη θέρμη ανάμεσα στα σκέλη όπως τότε που πρωτογνωρίστηκαν, δεκαπέντε χρόνια πριν. Βρίσκουν την κρεβατοκάμαρά τους, προσπερνούν οικογενειακές φωτογραφίες που δεν τις αναγνωρίζουν, και περνούν μια νύχτα γεμάτη ηδονή. Γιατί μονάχα η συνήθεια και η μνήμη μπορούν να αμβλύνουν τον ερωτικό πόθο. Χωρίς μνήμη, κάθε νύχτα είναι η πρώτη νύχτα, κάθε πρωινό είναι το πρώτο πρωινό, κάθε φιλί και άγγιγμα δεν έχουν προηγούμενο. Ένας κόσμος δίχως μνήμη είναι ένας κόσμος του παρόντος. Το παρελθόν υπάρχει μονάχα στα βιβλία, στα επίσημα έγγραφα. Για να γνωρίσει τον εαυτό του, ο κάθε άνθρωπος τηρεί το δικό του «βιβλίο της ζωής», που το γεμίζει με το χρονικό του βίου του. Διαβάζοντας τις σελίδες του καθημερινά, μπορεί να ξαναμάθει την ταυτότητα των γονιών του, αν γεννήθηκε στα ψηλά ή στα χαμηλά, αν ήταν καλός ή κακός μαθητής, αν πέτυχε στη ζωή του. Χωρίς το δικό του βιβλίο της ζωής, ο άνθρωπος είναι μια ασπρόμαυρη φωτογραφία, μια τρισδιάστατη εικόνα, ένα φάντασμα. Στα καφέ της Μπρούννγκασσχάλντε, στον ίσκιο των δέντρων, ακούει κανείς την εναγώνια κραυγή ενός άντρα που μόλις διάβασε ότι κάποτε σκότωσε έναν άνθρωπο, τον αναστεναγμό μιας γυναίκας που μόλις ανακάλυψε ότι την είχε φλερτάρει ένας πρίγκηπας, το ξαφνικό κομπασμό μιας γυναίκας που έμαθε ότι είχε πρωτεύσει στο πανεπιστήμιο 10 χρόνια νωρίτερα. Μερικοί περνούν τις ώρες του δειλινού καθισμένοι στο τραπέζι τους, διαβάζοντας το βιβλίο της δικής του ζωής· άλλοι γεμίζουν φρενιασμένα τις επιπλέον σελίδες του με τα καθέκαστα της ημέρας.Με το πέρασμα του

χρόνου, το βιβλίο της ζωής του καθενός διογκώνεται τόσο πολύ που είναι πια αδύνατον να διαβαστεί ολόκληρο. Τότε έρχεται η ώρα της επιλογής. Από τους ηλικιωμένους, άντρες και γυναίκες, μερικοί διαβάζουν τις πρώτες σελίδες για να γνωρίσουν πως ήταν νέοι· άλλοι διαβάζουν τις μεταγενέστερες για να μάθουν πως ήταν στα πιο πρόσφατα χρόνια τους.Ορισμένοι όμως έπαψα πια να διαβάζουν. Εγκατέλειψαν το παρελθόν. Αποφάσισαν πως ό,τι κι αν ήταν χθες, φτωχοί ή πλούσιοι, μορφωμένοι ή απαίδευτοι, υπερήφανοι ή ταπεινοί, ερωτευμένοι ή ασυγκίνητοι, είναι το ίδιο ασήμαντο με το απαλό αεράκι που τους χαϊδεύει τα μαλλιά. Οι άνθρωποι αυτοί σε κοιτάζουν βαθιά μέσα στα μάτια και σου σφίγγουν το χέρι εγκάρδια. Οι άνθρωποι αυτοί περπατούν με τον λυγερό βάδισμά της νιότης τους.

Οι άνθρωποι αυτοί έχουν μάθει να ζουν σ' ένα κόσμο δίχως μνήμη.

A. Lightman,
Τα όνειρα του Αϊνστάϊν

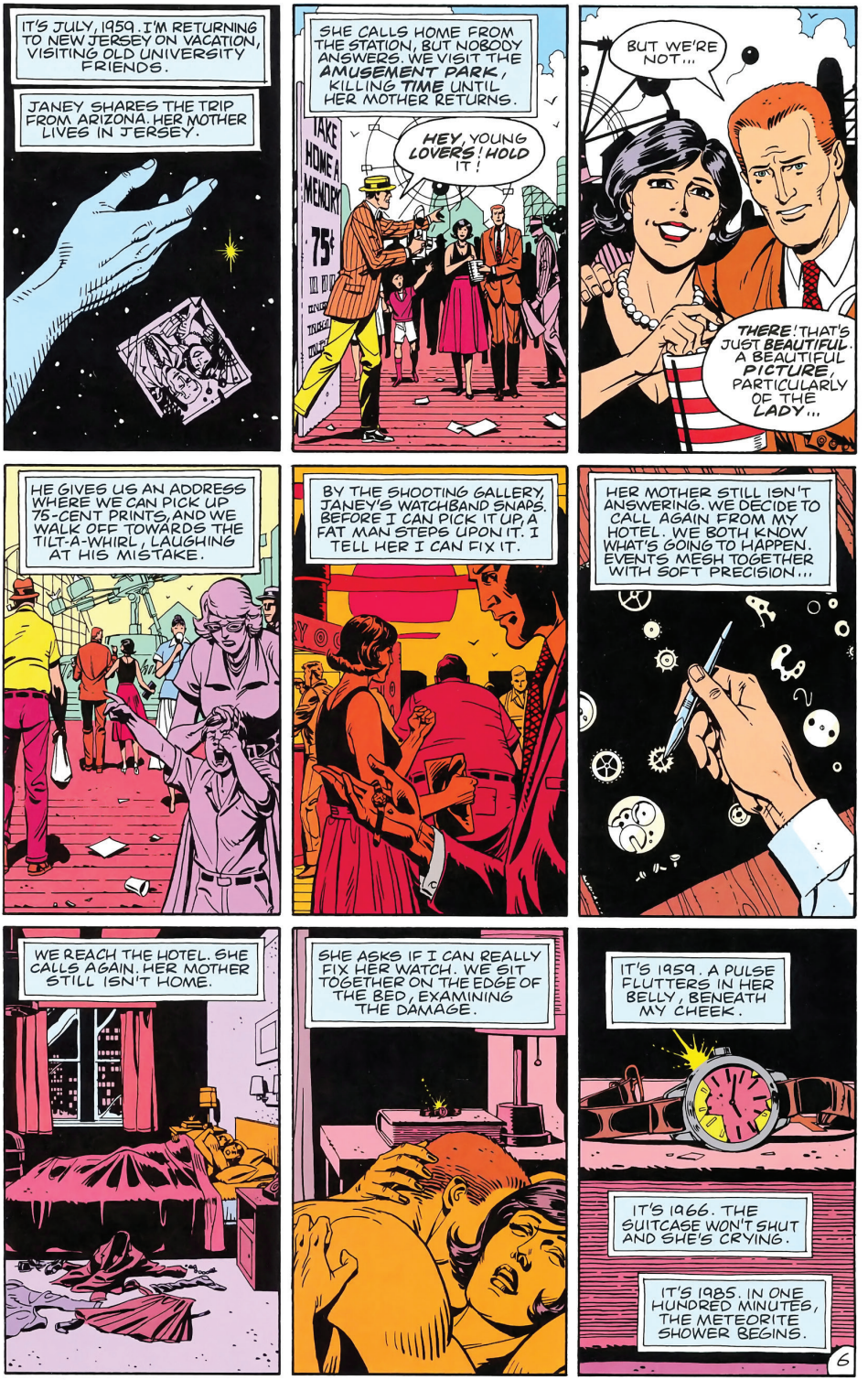
IT'S JULY, 1959. I'M RETURNING TO NEW JERSEY ON VACATION, VISITING OLD UNIVERSITY FRIENDS.
JANEY SHARES THE TRIP FROM ARIZONA. HER MOTHER LIVES IN JERSEY.
SHE CALLS HOME FROM THE STATION, BUT NOBODY ANSWERS. WE VISIT THE AMUSEMENT PARK, KILLING TIME UNTIL HER MOTHER RETURNS.
TAKE HOME A MEMORY
75¢
HEY, YOUNG LOVERS! HOLD IT!
BUT WE'RE NOT...
THERE! THAT'S JUST BEAUTIFUL. A BEAUTIFUL PICTURE, PARTICULARLY OF THE LADY...
HE GIVES US AN ADDRESS WHERE WE CAN PICK UP 75-CENT PRINTS, AND WE WALK OFF TOWARDS THE TILT-A-WHIRL, LAUGHING AT HIS MISTAKE.
BY THE SHOOTING GALLERY, JANEY'S WATCHBAND SNAPS. BEFORE I CAN PICK IT UP, A FAT MAN STEPS UPON IT. I TELL HER I CAN FIX IT.
HER MOTHER STILL ISN'T ANSWERING. WE DECIDE TO CALL AGAIN FROM MY HOTEL. WE BOTH KNOW WHAT'S GOING TO HAPPEN. EVENTS MESH TOGETHER WITH SOFT PRECISION...
WE REACH THE HOTEL. SHE CALLS AGAIN. HER MOTHER STILL ISN'T HOME.
SHE ASKS IF I CAN REALLY FIX HER WATCH. WE SIT TOGETHER ON THE EDGE OF THE BED, EXAMINING THE DAMAGE.
IT'S 1959. A PULSE FLUTTERS IN HER BELLY, BENEATH MY CHEEK.
IT'S 1966. THE SUITCASE WON'T SHUT AND SHE'S CRYING.
IT'S 1985. IN ONE HUNDRED MINUTES, THE METEORITE SHOWER BEGINS.
6

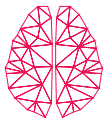

2.i. Εισαγωγή

*

Στις αρχές της δεκαετίας του ’50, όταν ξεκίνησε ο Γάλλος στοχαστής Gilles Deleuze την ενασχόλησή του με το κοπιώδες φιλοσοφικό έργο του Henri Bergson είχε ήδη εδραιωθεί η αφοπλιστική οργή που επιφύλασσε το κοινό στο έργο του. Παρόλα αυτά, η συνεισφορά του Bergson στη διατύπωση φιλοσοφικών προβληματισμών, καίριων για τη διαμόρφωση της σύγχρονης φιλοσοφίας είναι ανυπολόγιστη. Η εισαγωγή της καινοτόμου έννοιας της *διάρκειας* [*la durée*], το επίκεντρο της φιλοσοφικής του θεώρησης, καθώς και η καινοτόμος μεθοδολογία με την οποία ανέπτυξε τον «μεταφυσικό πραγματισμό του», άλλαξαν τον τρόπο με τον οποίο η σύγχρονη σκέψη αντιλαμβάνεται την έννοια του χρόνου, και που ακόμα και σήμερα, συνεχίζει να αντιτίθεται σε κάθε καθιερωμένη ιδέα ή φιλοσοφικό σύστημα αναφορικά με τη συνείδηση, την αντίληψη, τη μνήμη, την εξέλιξη, τη φύση της πραγματικότητας, την αιτιότητα και την ελευθερία. Ο Bergson όχι μόνο συνέβαλε στον επαναπροσδιορισμό της σχέσης επιστήμης και φιλοσοφίας, αλλά η δέσμευσή του με την πολιτική συνέβαλε στη διαμόρφωση του γεωπολιτικού τοπίου του δυτικού κόσμου· τόσο οι δηλώσεις όσο και η πρακτική εφαρμογή του φιλοσοφικού του σχήματος καταδεικνύουν τη σημασία της φιλοσοφίας στην κοινωνική και πολιτική ζωή. Αυτό τον καθιστά αδιαμφισβήτητα έναν από τους πλέον σημαντικούς σύγχρονους διανοητές.

Στην παρούσα ενότητα θα χρησιμοποιηθεί η ανάγνωση του έργου του από τον Deleuze ως οδηγός για την αποκρυπτογράφηση της έννοιας της μνήμης με στόχο την διερεύνηση της σχέσης μνήμης – χώρου στη σύγχρονη εποχή.

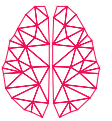

2.1. Εισαγωγή στον Bergson–ισμό του Deleuze· *Δυϊσμοί και μείγματα*

*

Η Διάρκεια, η Μνήμη, η ζωτική Ορμή σηματοδοτούν τους μεγάλους σταθμούς της μπερξονικής φιλοσοφίας. Η ενόραση είναι η μέθοδος του μπερξονισμού, έξω από την οποία είναι αδύνατο να κατανοηθούν οι έννοιες αυτές. Όπως σημειώνει ο Gilles Deleuze, «η ενόραση[1] δεν είναι αίσθημα ούτε έμπνευση, συγκεχυμένη συμπάθεια, αλλά μια επεξεργασμένη μέθοδος και μάλιστα μία από τις πιο επεξεργασμένες μεθόδους της φιλοσοφίας. Έχει τους αυστηρούς κανόνες της, που αποτελούν αυτό που Bergson αποκαλεί «ακρίβεια» στη φιλοσοφία» (Deleuze, 2010α:25).

Το έργο του Henri Bergson είναι γνωστό για τους δυϊσμούς του: διάρκεια – χώρος, ποιότητα – ποσότητα, ετερογενές – ομοιογενές, συνεχές – ασυνεχές, οι δύο πολλαπλότητες, μνήμη – ύλη, ενθύμηση–αντίληψη, συστολή – χαλάρωση, ένστικτο – νόηση κ.λπ.

Κάθε παράσταση ή γεγονός αποτελεί ένα μείγμα. Ο Deleuze ισχυρίζεται ότι ο Bergson αναγνωρίζει ότι, στην πραγματικότητα, στην πράξη [en fait], τα πράγματα αναμειγνύονται· η ίδια εμπειρία δε μας παρέχει παρά μόνο μείγματα. Το ζητούμενο πάντα, είναι η διαίρεση κάθε μείγματος σύμφωνα με τις φυσικές διαρθρώσεις του, δηλαδή σε στοιχεία που διαφέρουν ως προς τη φύση τους (ο.π. 37)

> *Για παράδειγμα, σχηματίζουμε για τον χρόνο μια παράσταση διάτρητη από χώρο.*
>
> (ο.π. 37)

Το πρόβλημα όμως είναι ότι δεν είναι γνωστή πλέον η διάκριση σ' αυτή την παράσταση [représentation] των δύο συστατικών στοιχείων που διαφέρουν ως προς την φύση τους· τις δύο καθαρές παρουσίες [présences] της διάρκειας και της έκτασης. Αναμιγνύεται τόσο καλά η έκταση και η διάρκεια ώστε δεν είναι πλέον δυνατό να αντιπαρατεθεί το μείγμα τους «παρά σε μία αρχή [principe] που υποτίθεται ότι είναι συνάμα ή χωρική ή μηχανική, σε σχέση με την οποίο ο χώρος και ο χρόνος, διάρκεια και η έκταση, δεν είναι πλέον παρά υποβαθμίσεις» (ο.π.38).

Αναμιγνύεται επίσης η ενθύμηση και η αντίληψη χωρίς όμως να γίνεται κατανοητό το τι ανήκει στην αντίληψη και τι στην ενθύμηση, με αποτέλεσμα να μην διακρίνονται πια στην παράσταση οι δύο καθαρές παρουσίες της ύλης και της μνήμης ενώ δεν παρατηρούνται πλέον παρά μόνο διαφορές βαθμού ανάμεσα σε αντιλήψεις – ενθυμήσεις και σε ενθυμήσεις – αντιλήψεις. «Κοντολογίς, μετράμε τα μείγματα με μια μονάδα και η ίδια είναι νοθευμένη και ήδη αναμεμειγμένη» (ο.π. 38).

Η «εμμονή» του Bergson, θα σχολιάσει ο Deleuze (ο.π. 38) στο *αμιγές* [*pur*] «στοχεύει στην αποκατάσταση των διαφορών φύσεως». Μόνο ό,τι διαφέρει από το ως προς τη φύση του από κάτι άλλο μπορεί να ονομαστεί καθαρό, αλλά την ίδια στιγμή, μόνον οι *τάσεις* [*tendances*] διαφέρουν ως προς τη φύση τους. Επομένως σκοπός είναι η διαίρεση του μείγματος σύμφωνα με ποιοτικές και ποιοτικά προσδιορισμένες [qualifiées] τάσεις· με άλλα λόγια, σύμφωνα με τον τρόπο που συνδυάζονται στο μείγμα η διάρκεια και η έκταση – είτε ως κινήσεις, είτε ως κατευθύνσεις κινήσεων.

Στον Bergson–ισμό υπάρχουν δύο τύποι διαίρεσης, οι οποίοι δεν πρέπει να συγχέονται. Στον πρώτο τύπο, αφετηριακό σημείο είναι το μείγμα, έστω το μείγμα χωροχρόνος ή το μείγμα εικόνα – αντίληψη και εικόνα – ενθύμηση. Το μείγμα αυτό διαιρείται σε δύο ενεργές αποκλίνουσες γραμμές, που διαφέρουν ως προς τη φύση τους και οι οποίες προεκτείνονται πέραν της καμπής της εμπειρίας: καθαρή ύλη και καθαρή διάρκεια, καθαρό παρόν και καθαρό παρελθόν αντίστοιχα. Ο δεύτερος τύπος διαίρεσης είναι εντελώς διαφορετικός:

η διαδικασία εκκινεί από μία ενότητα, μια απλότητα, μια δυνητική ολότητα. «Είναι αυτή η ενότητα που ενεργοποιείται σύμφωνα με αποκλίνουσες γραμμές οι οποίες διαφέρουν ως προς τη φύση τους· «εκπτύσσει» [explique], αναπτύσσει [développe] ό,τι κρατούσε δυνητικά συνεπτυγμένο [enveloppé]» (ο.π. 138).[2] Γίνεται αντιληπτό ότι οι αποκλίνουσες γραμμές, οι οποίες υπάρχουν και στους δύο τύπους διαίρεσης, «συμπίπτουν και υπερτίθενται [se superposent] ή τουλάχιστον αντιστοιχούν η μία στην άλλη στενά» (ο.π. 138)· στον δεύτερο τύπο διαίρεσης ανευρίσκονται διαφορές φύσεως ταυτόσημες ή ανάλογες με αυτές που έχουν καθοριστεί σύμφωνα με τον πρώτο τύπο.

Καθορίζεται, λοιπόν, ένα δυϊσμός και στις δύο περιπτώσεις· ένας δυϊσμός ανάμεσα σε τάσεις που διαφέρουν ως προς την φύση τους. Παρόλα αυτά ο Deleuze καθιστά σαφές ότι δεν πρόκειται «για την ίδια κατάσταση του δυϊσμού, δεν πρόκειται καθόλου για την ίδια διαίρεση».

> Στον πρώτο τύπο πρόκειται για έναν ανακλαστικό [réflexif] δυϊσμό, που προέρχεται από την αποσύνθεση ενός νοθευμένου [impur] μείγματος· αποτελεί την πρώτη στιγμή της μεθόδου. Στον δεύτερο τύπο πρόκειται για ένα γενετικό δυϊσμό, ο οποίος προέρχεται από τη διαφοροποίηση ενός Απλού ή ενός Αμιγούς· σχηματίζει την τελευταία στιγμή της μεθόδου, η οποία ξαναβρίσκει τελικά το αφετηριακό σημείο στο νέο αυτό επίπεδο.
>
> (ο.π.139)

*

He marvelled at the terrible re-creative power of his memory. It was only by the weakening of that generative force, whose fecundity diminishes with age, that he could hope for a relaxation of his torments.

48

Marcel Proust, *In Search of Lost Time*

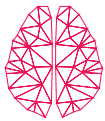

2.2. Η *διάρκεια* [la *durée*] και οι δύο *πολλαπλότητες* [*multiplicité*]

*

2.2.1. Τι είναι η *διάρκεια* [la *durée*];

*

Στο έργο του Bergson η διάρκεια ορίζεται ως ψυχολογική εμπειρία: πρόκειται για ένα «πέρασμα», για μια «αλλαγή», για ένα γίγνεσθαι, αλλά και ένα γίγνεσθαι που διαρκεί, για μια αλλαγή που είναι η ίδια η υπόσταση (Deleuze, 2010α:59).

Τα δύο θεμελιώδη χαρακτηριστικά της διάρκειας αποτελούν η συνέχεια και η ετερογένεια.

Σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό, «η διάρκεια δεν είναι μόνο βιωμένη εμπειρία· είναι επίσης διευρυμένη εμπειρία, και μάλιστα ξεπερασμένη εμπειρία, συνθήκη ήδη της εμπειρίας» (ο.π. 59). Αυτό που προσφέρεται από την εμπειρία είναι πάντα ένα μείγμα χώρου και διαρκείας· η καθαρή διάρκεια παρουσιάζει στο άτομο μια διαδοχή αμιγώς εσωτερική, δίχως εξωτερικότητα ενώ ο χώρος μια εξωτερικότητα δίχως διαδοχή.

Όπως παρατηρεί ο Deleuze, «πράγματι, η μνήμη του παρελθόντος, η ενθύμηση αυτού που συνέβη στο χώρο θα προϋπέθετε ήδη ένα πνεύμα που διαρκεί». (ο.π. 59). Επομένως:

> παράγεται ένα μείγμα, όπου ο χώρος εισάγει τη μορφή των εξωγενών διακρίσεών του ή των ομοιογενών και ασυνεχών «τομών» του, ενώ η διάρκεια προσκομίζει την εσωτερική, ετερογενή και συνεχή, διαδοχή της.

> Έτσι είμαστε ικανοί να «διατηρούμε» τις στιγμιαίες καταστάσεις του χώρου και να τις συμπαρατάσσουμε μέσα σ' ένα είδος «βοηθητικού χώρου»· εισάγουμε όμως επίσης μέσα στη διάρκειά μας εξωγενείς διακρίσεις, την αποσυνθέτουμε σε εξωτερικά μέρη και τη στοιχίζουμε μέσα σ' ένα είδος ομοιογενούς χρόνου.
>
> (ο.π. 60).[3]

2.2.2. Οι δύο *πολλαπλότητες* [*multiplicité*]

*

Η αποσύνθεση του παραπάνω μείγματος μας αποκαλύπτει δύο τύπους «πολλαπλότητας». Η πρώτη παριστάνεται [est représentée] από τον χώρο (ή μάλλον, αν λάβουμε υπόψη όλες τις αποχρώσεις, από το νοθευμένο μείγμα του ομοιογενούς χρόνου)· είναι μια πολλαπλότητα εξωτερικότητας, ταυτοχρονίας, παράταξης, τάξης, ποσοτικής διαφοροποίησης, *διαφοράς βαθμού*, μια αριθμητική, *ασυνεχής* και *ενεργώς πραγματωμένη* πολλαπλότητα.

Η δεύτερη παρουσιάζεται [se présente] στην καθαρή διάρκεια· είναι μία πολλαπλότητα εσωτερική, της διαδοχής, της συγχώνευσης, της οργάνωσης, της ετερογένειας, της ποιοτικής διάκρισης ή της *διαφοράς φύσεως*, μια *δυνητική και συνεχής* πολλαπλότητα, μη αγώγιμη στον αριθμό (Deleuze, 2010α:61).[4] Ο Bergson θα τοποθετήσει τις συνεχείς πολλαπλότητες ουσιωδώς στο πεδίο της διαρκείας. Για τον φιλόσοφο λοιπόν, η διάρκεια δεν ήταν απλά το αδιαίρετο ή το μη μετρήσιμο, «αλλά μάλλον αυτό που δεν διαιρείται παρά μόνο αλλάζοντας φύση, αυτό που δεν επιδέχεται μέτρηση παρά μόνο αλλάζοντας μετρική αρχή σε κάθε στάδιο της διαίρεσης» (ο.π. 63).[5]

Οι εκτατικές και αριθμητικές πολλαπλότητες οφείλουν να διακρίνονται από τις εντατικές ή ποιοτικές πολλπλότητες. Ένα συμβάν, σύμφωνα με τον Deleuze, είναι πάντα η απόκλιση μεταξύ δύο ετερογενών πολλαπλοτήτων. Αυτό που συμβαίνει σχηματίζει μια πτυχή ανάμεσα στο εκτατικό ανάπτυγμα και το εντατικό συνεχές (Badiou, 2009:30-1).

2.2.3. Αντικειμενικό και υποκειμενικό

*

Στην προσπάθειά του να ορίσει την ποιοτική και συνεχή πολλαπλότητα της διάρκειας, σε αντίθεση με την ποσοτική ή αριθμητική πολλαπλότητα, ο Bergson διέκρινε το υποκειμενικό από το αντικειμενικό: «Αποκαλούμε υποκειμενικό ό,τι φαίνεται πλήρως και επαρκώς γνωστό και αντικειμενικό ό,τι είναι γνωστό με τέτοιο τρόπο ώστε ένα ολοένα αυξανόμενο πλήθος νέων εντυπώσεων θα μπορούσε να αντικαταστήσει την ιδέα που έχουμε γι' αυτό επί του παρόντος» (Deleuze, 2010α:63).[6] «Αυτή η ενεργός και όχι μόνο δυνητική αντιληπτική επίγνωση [aperception] υποδιαιρέσεων στο αδιαίρετο [indivisé] είναι ακριβώς ό,τι αποκαλούμε αντικειμενικότητα». Όπως προσθέτει ο Deleuze, «το αντικειμενικό είναι αυτό που δεν έχει *δυνητικότητα* – πραγματοποιημένο ή μη, δυνατό ή πραγματικό τα πάντα είναι ενεργά στο αντικειμενικό (ο.π. 63).[7] Επομένως, ορίζεται ως αντικείμενο ή αντικειμενικό, «όχι μόνο ό,τι διαιρείται, αλλά ό,τι, διαιρούμενο, δεν αλλάζει φύση. Πρόκειται επομένως και οτιδήποτε διαιρείται με διαφορές βαθμού.» (ο.π. 63).[8] Σκεπτόμενος αντίστροφα, ο Deleuze συνεχίζει διερευνώντας τη φύση της ποιοτικής πολλαπλότητας· του υποκείμενου ή το υποκειμενικού στη σκέψη του Bergson. Ο δεύτερος, στο έργο του *Τα άμεσα δεδομένα της συνείδησης*, δίνει το εξής παράδειγμα:

> Ένα πολύπλοκο συναίσθημα θα περιέχει έναν αρκετά μεγάλο αριθμό απλούστερων στοιχείων· ενώσω όμως αυτά τα στοιχεία δεν θα έχουν διαχωριστεί τελείως ξεκάθαρα, δεν θα μπορούμε να πούμε ότι είχαν πραγματοποιηθεί εξ ολοκλήρου και, αμέσως μόλις η συνείδηση το αντιληφθεί διακριτά, η ψυχική κατάσταση που προκύπτει από τη σύνθεσή τους θα έχει, γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, αλλάξει.
> (Deleuze, 2010α:66)

Καθίσταται με αυτό τον τρόπο σαφές ότι η διάρκεια δεν είναι απλώς το αδιαίρετο. Αντιθέτως, η διάρκεια διαιρείται και μάλιστα διαιρείται ακατάπαυστα· για αυτό είναι μια *πολλαπλότητα*. Δεν

διαιρείται όμως χωρίς να αλλάξει φύση· γι' αυτό είναι μια μη αριθμητική πολλαπλότητα, όπου μπορεί κανείς, σε κάθε στάδιο της διαίρεσης, να μιλάει και «αδιαίρετα». Υπάρχει *κάτι άλλο* δίχως να υπάρχουν *πολλά*· πρόκειται για δυνάμει μόνο αριθμό. Με άλλη ορολογία, το υποκειμενικό ή η διάρκεια είναι το *δυνητικό*.[9]

Συνοψίζοντας, ο Deleuze καταλήγει ότι σε μια αριθμητική πολλαπλότητα τα πάντα είναι ενεργά· δεν έχουν «πραγματωθεί» εντός της τα πάντα, αλλά τα πάντα είναι ενεργά μέσα στην πολλαπλότητα αυτή· υπάρχουν σχέσεις μόνο μεταξύ ενεργών [στοιχείων] και μόνο διάφορες βαθμού σ' αυτόν τον τύπο πολλαπλότητας. Αντίθετα, μια μη αριθμητική πολλαπλότητα, δια της οποίας ορίζονται η διάρκεια ή η υποκειμενικότητα, βυθίζεται σε μια άλλη διάσταση, αμιγώς χρονική και όχι πλέον χωρική· οδεύει από το δυνητικό στην ενεργοποίησή του, ενεργοποιείται δημιουργώντας γραμμές διαφοροποίησης, οι οποίες αντιστοιχούν στις διαφορές φύσεώς της (ο.π. 67).

Μια τέτοια πολλαπλότητα διαθέτει κατ' ουσίαν τις τρεις ιδιότητες της συνέχειας, της ετερογένειας και της απλότητας.[10]

2.2.4. Διάρκεια, κίνηση και χώρος

*

Μέσα από το έργο του Bergson, ο Deleuze αναγνωρίζει ότι η κίνηση ως φυσική [physique] εμπειρία είναι και η ίδια ένα μείγμα: «από τη μια μεριά, έχουμε το διανυθέν από το κινούμενο διάστημα, που σχηματίζει μια απεριόριστη διαιρετή αριθμητική πολλαπλότητα, της οποίας όλα τα μέρη, πραγματικά ή δυνατά, είναι ενεργά και διαφέρουν μόνο ως προς το βαθμό· από την άλλη μεριά έχουμε την καθαρή κίνηση, η οποία είναι *αλλοίωση*, ποιοτική δυνητική πολλαπλότητα» (2010α:74). Και συνεχίζει: «Ο Bergson ανακαλύπτει ότι, από την μετατόπιση [transfert local], υπάρχει πάντα μια μετακίνηση [transport] διαφορετικής φύσεως. Και αυτό που, ιδωμένο έξωθεν, εμφανίζεται ως ένα αριθμητικό μέρος συστατικό του δρόμου είναι απλώς, βιωμένο ένδοθεν, ένα εξουδετερωμένο εμπόδιο. Ωστόσο, διπλασιάζοντας την ψυχολογική εμπειρία της διάρκειας με τη φυσική εμπειρία της κίνησης, ένα πρόβλημα προβαίνει επείγον.»[11]

Ο Deleuze θα παρατηρήσει ότι τα *Άμεσα δεδομένα* διαθέτουν ήδη μια ανάλυση της κίνησης:

> Η κίνηση όμως είχε κυρίως τεθεί ως ένα «συνειδησιακό γεγονός», το οποίο προϋποθέτει ένα συνειδητό υποκείμενο που διαρκεί και συγχέεται με τη διάρκεια ως ψυχολογική εμπειρία. Μόνο στο μέτρο που η κίνηση θα συλληφθεί ως ανήκουσα τόσο στα πράγματα όσο και στη συνείδηση, θα πάψει να συγχέεται με την ψυχολογική διάρκεια, θα μετατοπίσει μάλλον το σημείο εφαρμογής της και, έτσι, θα καταστήσει αναγκαία μια απευθείας συμμετοχή των πραγμάτων στην ίδια τη διάρκεια. Αν υπάρχουν ποιότητες στα πράγματα όχι λιγότερο απ' όσο υπάρχουν στη συνείδηση, αν υπάρχει μια κίνηση των ποιοτήτων εκτός μου, πρέπει τα πράγματα να διαρκούν με τον τρόπο τους. Πρέπει η ψυχολογική διάρκεια να είναι απλώς μια σαφώς καθορισμένη περίπτωση, ένα άνοιγμα σε μια οντολογική διάρκεια. Πρέπει η οντολογία να είναι δυνατή. Διότι η διάρκεια, εξαρχής, είχε οριστεί ως πολλαπλότητα. Η πολλαπλότητα αυτή δεν πρόκειται άραγε να συγχωνευθεί, χάρη στην κίνηση, με το ίδιο το είναι; Δεδομένου μάλιστα ότι είναι προικισμένη με πολύ ειδικές ιδιότητες, με ποια έννοια θα ισχυριστεί κανείς ότι υπάρχουν *πολλές* διάρκειες, με ποια έννοια ότι υπάρχει *μόνο μία*, με ποια έννοια θα ξεπεράσουμε την οντολογική διαζευκτική επιλογή ένα – πολλά;
> (2010α:75)

Τέλος, ο Deleuze θα καταλήξει:

> Αν τα πράγματα διαρκούν ή αν υπάρχει διάρκεια μέσα στα πράγματα, θα πρέπει οπωσδήποτε να επανεξετάσουμε το ζήτημα του χώρου σε νέες βάσεις. Διότι ο χώρος δεν θα είναι πλέον απλώς μία μορφή εξωτερικότητας, ένα είδος οθόνης που εκφυλίζει τη διάρκεια, κάτι νοθευμένο [une impureté] που έρχεται να θολώσει το καθαρό [pur], κάτι σχετικό που αντιτίθεται

> στο απόλυτο· θα πρέπει να είναι ο ίδιος θεμελιωμένος στα πράγματα, στις σχέσεις μεταξύ των πραγμάτων και μεταξύ των διαρκειών, να ανήκει ο ίδιος στο απόλυτο, να έχει την «καθαρότητα» του.
>
> (ο.π. 76)

Συνοψίζοντας, σε μια προσπάθεια συνολικής θεώρησης της κίνησης και της εικόνας, στο πρώτο σχόλιό του για τον Bergson στον Κινηματογράφο, ο Deleuze αναφέρει:

> Άρα η κίνηση έχει δύο όψεις, κατά κάποιον τρόπο. Είναι αφενός ό,τι συμβαίνει μεταξύ αντικειμένων ή μερών, αφετέρου ό,τι εκφράζει τη διάρκεια ή το όλον. Ως αποτέλεσμα η διάρκεια, αλλάζοντας φύση, διαιρείται σε αντικείμενα και εκείνα, αποκτώντας βάθος, χάνοντας το περίγραμμά τους, ενώνονται μέσα στη διάρκεια. Θα λέγαμε λοιπόν ότι η κίνηση ανάγει τα αντικείμενα ενός κλειστού συστήματος στην ανοιχτή διάρκεια και τη διάρκεια στα αντικείμενα του συστήματος που αναγκάζεται να ανοίξει λόγω της διάρκειας. Χάρη στην κίνηση, το όλον διαιρείται σε αντικείμενα, και τα αντικείμενα ενώνονται μέσα στο όλον· ακριβώς δε ανάμεσα στα δύο, «όλα» αλλάζουν. Τα αντικείμενα ή μέρη ενός συνόλου, μπορούμε να τα θεωρήσουμε *ακίνητες τομές*· η κίνηση όμως αναπτύσσεται ανάμεσα στις τομές αυτές, και ανάγει τα αντικείμενα ή μέρη στη διάρκεια ενός όλου που αλλάζει, εκφράζει επομένως την αλλαγή του όλου σε σχέση με τα αντικείμενα, είναι η ίδια μια *κινητή τομή* της διάρκειας.
>
> (2009:26-7)

Εκφαίνεται, λοιπόν, η βαθιά θέση του πρώτου κεφαλαίου του Ύλη και Μνήμη. Αν, δηλαδή, κάθε στιγμιάια εικόνα εσφαλμένα κατανοείται ως μια ακίνητη τομή της κίνησης, τότε αφενός υπάρχουν εικόνες – κίνηση που αποτελούν κινητές τομές της διάρκειας και αφετέρου υπάρχουν χρονοεικόνες, δηλαδή εικόνες – διάρκεια, εικόνες – αλλαγή κ.α., «πέρα από την ίδια την κίνηση…» (ο.π. 27).

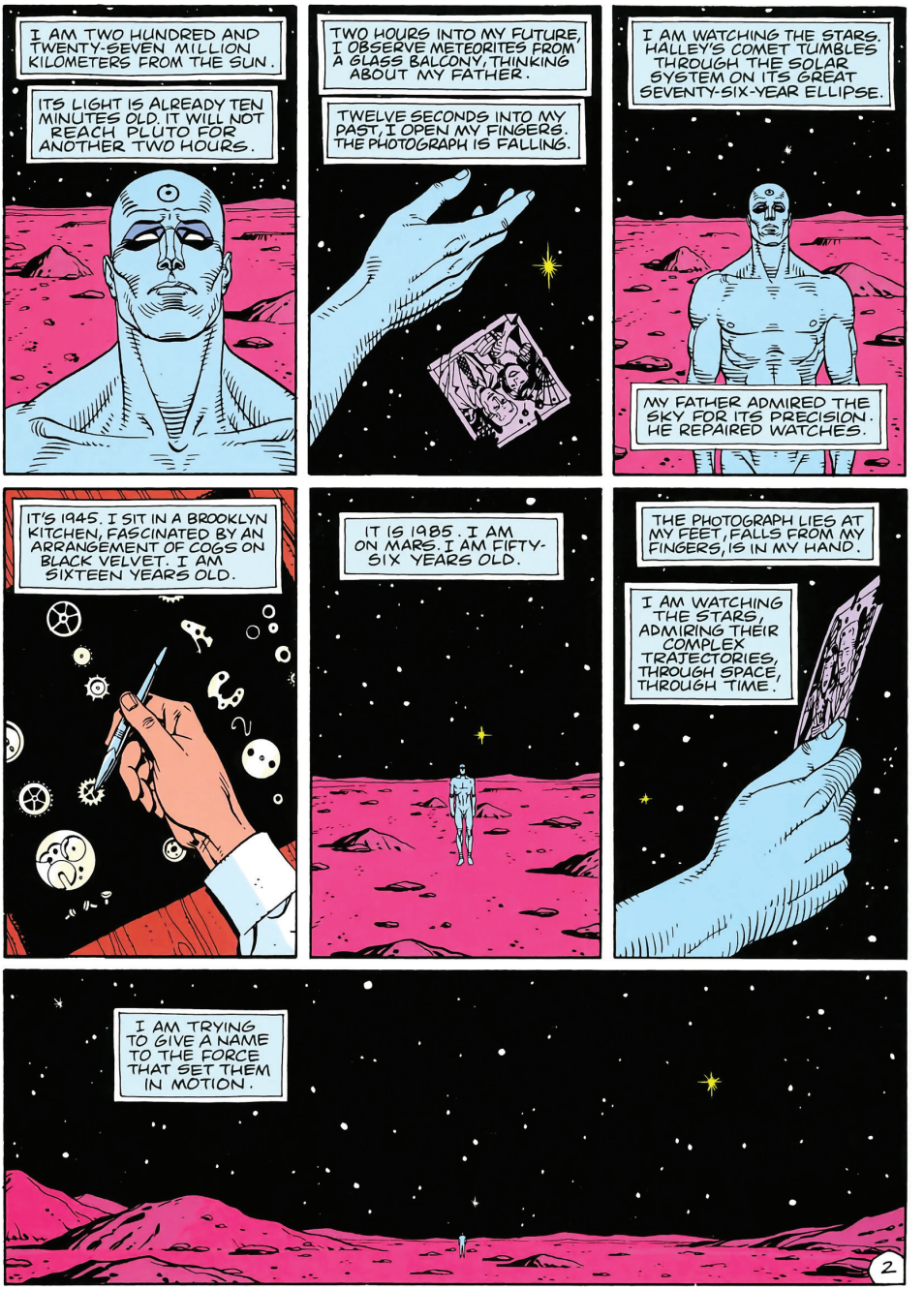
I AM TWO HUNDRED AND TWENTY-SEVEN MILLION KILOMETERS FROM THE SUN.
ITS LIGHT IS ALREADY TEN MINUTES OLD. IT WILL NOT REACH PLUTO FOR ANOTHER TWO HOURS.
TWO HOURS INTO MY FUTURE, I OBSERVE METEORITES FROM A GLASS BALCONY, THINKING ABOUT MY FATHER.
TWELVE SECONDS INTO MY PAST, I OPEN MY FINGERS. THE PHOTOGRAPH IS FALLING.
I AM WATCHING THE STARS. HALLEY'S COMET TUMBLES THROUGH THE SOLAR SYSTEM ON ITS GREAT SEVENTY-SIX-YEAR ELLIPSE.
MY FATHER ADMIRED THE SKY FOR ITS PRECISION. HE REPAIRED WATCHES.
IT'S 1945. I SIT IN A BROOKLYN KITCHEN, FASCINATED BY AN ARRANGEMENT OF COGS ON BLACK VELVET. I AM SIXTEEN YEARS OLD.
IT IS 1985. I AM ON MARS. I AM FIFTY-SIX YEARS OLD.
THE PHOTOGRAPH LIES AT MY FEET, FALLS FROM MY FINGERS, IS IN MY HAND.
I AM WATCHING THE STARS, ADMIRING THEIR COMPLEX TRAJECTORIES, THROUGH SPACE, THROUGH TIME.
I AM TRYING TO GIVE A NAME TO THE FORCE THAT SET THEM IN MOTION.
2

WATCHMAKER

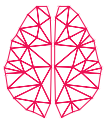

2.3. Από το ψυχολογικό στο δυνητικό

*

2.3.1. Εισαγωγή στη Μνήμη

*

2.3.1.1. Διάρκεια και μνήμη

«Η διάρκεια είναι ουσιωδώς μνήμη, συνείδηση, ελευθερία», θα ξεκινήσει λέγοντας στο τρίτο κεφάλαιο του Bergson–ισμού του ο Deleuze (2010α:78)· και θα συνεχίσει: «Είναι δε συνείδηση και ελευθερία, διότι είναι καταρχάς μνήμη». Ο Bergson παρουσιάζει πάντα αυτή την ταυτότητα της μνήμης με την ίδια τη διάρκεια με δύο τρόπους: «διατήρηση *και* συσσώρευση του παρελθόντος στο παρόν» ή «*είτε* το παρόν εμπερικλείει ευκρινώς την ακατάπαυστα μεγενθυνόμενη εικόνα του παρελθόντος *είτε* μάλλον μαρτυρεί, με τη διαρκή ποιοτική αλλαγή του, το ολοένα βαρύτερο φορτίο που σέρνει κανείς πίσω του όσο περισσότερο γερνά». Ή ακόμη: «η μνήμη, με τις *δύο μορφές* της, καθώς καλύπτει με μια στρώση ενθυμήσεων ένα βάθος άμεσης αντίληψης και καθώς, επίσης, συστέλλει μια πολλαπλότητα στιγμών».

Η Μνήμη, όπως αναφέρεται από τον Deleuze, είναι η θεμελιώδης σύνθεση του χρόνου, η οποία συνιστά την ύπαρξη του παρελθόντος· και είναι η ύπαρξη της Μνήμης που αναγκάζει το παρελθόν τα παρέρχεται. Η Συνήθεια [Habitus] ή Έξις, από την άλλη, είναι η καταγωγική σύνθεση του χρόνου η οποία συνιστά τη ζωή του παρερχόμενου παρόντος. «Η Συνήθεια και η Μνημοσύνη, η ένωση του ουρανού και της γης», θα σχολιάσει χαρακτηριστικά ο ίδιος (1994:101)· «η μνήμη εδαφικοποιεί το χρόνο».

Ο Deleuze επισημαίνει διττά τον τρόπο με τον οποίο η διάρκεια διακρίνεται από μια ασυνεχή σειρά στιγμών, οι οποίες θα επαναλαμβάνονταν ταυτόσημες με τον εαυτό τους: αφενός, «η επόμενη στιγμή περιέχει πάντα, επιπλέον της προηγούμενης, την ενθύμηση που αυτή της άφησε»· αφετέρου, οι δύο στιγμές συστέλλονται ή συμπυκνώνονται η μία εντός της άλλης, εφόσον η μια δεν έχει ακόμη εξαφανιστεί όταν εμφανίζεται η άλλη.

2.3.1.2. Οι δύο μορφές της Μνήμης

Στον Bergson–ισμό υπάρχουν δύο μνήμες· ή καλύτερα δύο αλληλένδετες εκφάνσεις της μνήμης: **η μνήμη – ενθύμηση** και η **μνήμη – συστολή** (Deleuze, 2010α:78).[12]

Η καθαρή όμως διάρκεια είναι η ίδια το αποτέλεσμα μιας «δικαιωματικής» [de «droit»] διαίρεσης. Το γεγονός ότι η μνήμη είναι ταυτόσημη με τη διάρκεια, ότι είναι επάλληλες έννοιες, είναι βέβαιο, αλλά η πρόταση αυτή ισχύει μάλλον δικαιωματικά [en droit] παρά στην πράξη [en fait]. Το ζήτημα που τίθεται όμως, σύμφωνα με τον Deleuze, είναι με ποιο μηχανισμό η διάρκεια γίνεται μνήμη στην πράξη· με ποιο τρόπο ενεργοποιείται αυτό που υπάρχει δικαιωματικά. Στο έργο του Bergson αποδεικνύεται ότι η συνείδηση έχει, δικαιωματικά, το ίδιο εύρος με την έννοια της ζωής· Παρόλα αυτά το ερώτημα αναφορικά με τις συνθήκες που η ζωή γίνεται αυτοσυνείδηση στην πράξη, παραμένει.

Στο πρώτο κεφάλαιο του *Ύλη και μνήμη* διακρίνονται πέντε σημασίες ή πέντε εκφάνσεις της υποκειμενικότητας:

|1| την υποκειμενικότητα – ανάγκη, στιγμή της άρνησης (η ανάγκη διατρυπά τη συνέχεια των πραγμάτων και συγκρατεί από το αντικείμενό όλα όσα την ενδιαφέρουν, αφήνοντας τα υπόλοιπα να παρέλθουν).

|2| την υποκειμενικότητα – εγκέφαλο, στιγμή της απόστασης ή της απροσδιοριστίας (ο εγκέφαλος, παρέχει στο άτομο το μέσο να επιλέγει μέσα στο αντικείμενο ό,τι αντιστοιχεί στις ανάγκες του· εισάγοντας μια απόσταση ανάμεσα στην κίνηση που δέχεται το άτομο και την κίνηση που εκτελεί, είναι ο ίδιος επιλογή με δύο

τρόπους, διότι εκτός του, δύναμη των νευρικών οδών του, διαιρεί επ' άπειρον το ερέθισμα, καθώς επίσης διότι, σε σχέση με τα κινητικά κύτταρα του μυελού, αφήνει (στο άτομο) την επιλογή μεταξύ πολλών δυνατών αντιδράσεων).

|3| την υποκειμενικότητα – πάθημα [affection], στιγμή του πόνου (διότι το πάθημα είναι το τίμημα του εγκεφάλου ή της συνειδητής αντίληψης· η αντίληψη δεν αντανακλά τη δυνατή δράση, ο εγκέφαλος δεν εξασφαλίζει την «απόσταση», δυστυχώς ορισμένα οργανικά μέρη να είναι προορισμένα για την ακινησία ενός γνήσια δεκτικού ρόλου, ο οποίος τα παραδίδει στον πόνο).

|4| την υποκειμενικότητα – ενθύμηση, πρώτη έκφανση της μνήμης (καθώς η ενθύμηση είναι αυτό που έρχεται να καλύψει την απόσταση, να ενσαρκωθεί ή να ενεργοποιηθεί στο καθαυτό εγκεφαλικό μεσοδιάστημα).

|5| την υποκειμενικότητα – συστολή, δεύτερη έκφανση της μνήμης (καθώς το σώμα δεν είναι περισσότερο μια αδιάστατη στιγμή στο χρόνο απ' ό,τι ένα μαθηματικό σημείο στον χώρο κι εξασφαλίζει μια συστολή των ερεθισμάτων που υφίσταται το άτομο, απ' όπου γεννιέται η ποιότητα) (ο.π. 79).[13]

Σε ένα από τα πιο όμορφα χωρία του *Διαφορά και Επανάληψη*, ο Deleuze αναφέρει ότι η ανάμνηση, η κάθε ανάμνηση, είναι ερωτική. Είναι πάντα ο Έρωτας, το νοούμενο, οποίο επιτρέπει τη διείδυση του καθαρού παρελθόντος καθ' αυτό, αυτή την αγνή επανάληψη η οποία είναι η Μνημοσύνη. «Είναι ο σύντροφος, ο μνηστήρας της Μνημοσύνης» (1994:107).

2.3.1.3. Υποκειμενικότητα και Μνήμη

«Το ερώτημα «πού διατηρούνται οι ενθυμήσεις;» περικλείει ένα ψευδοπρόβλημα, δηλαδή ένα κακώς αναλυμένο μείγμα» θα παρατηρήσει ο Deleuze. Τίθεται, λοιπόν, το ζήτημα αν οι ενθυμήσεις οφείλουν να διατηρούνται κάπου, ή αν ο εγκέφαλος είναι ικανός να διατηρεί. Ο εγκέφαλος όμως, σύμφωνα με τα προηγούμενα, βρίσκεται εξ ολοκλήρου πάνω στη γραμμή αντικειμενικότητας· δεν μπορεί να έχει καμία διαφορά φύσεως με τις άλλες καταστάσεις της ύλης· «σ' αυτόν τα πάντα είναι κίνηση, όπως στην καθαρή αντίληψη την οποία

καθορίζει» (2010α:80-81). Αντίθετα, η ενθύμηση αποτελεί μέρος της γραμμής υποκειμενικότητας.

> Είναι παράλογο να αναμείξουμε τις δύο γραμμές συλλαμβάνοντας τον εγκέφαλο ως την αποθήκη ή το υπόστρωμα των ενθυμήσεων. Ακόμη περισσότερο, η εξέταση της δεύτερης γραμμής θα αρκούσε για να δείξει ότι οι ενθυμήσεις δεν χρειάζεται να διατηρηθούν αλλού παρά μόνο «μέσα» στη διάρκεια. *Επομένως η ενθύμηση διατηρείται αυτή καθαυτήν [en soi].* «Αντιληφθήκαμε ότι η εσωτερική εμπειρία σε καθαρή κατάσταση, δίνοντάς μας μια *υπόσταση* της οποίας η ίδια η ουσία συνίσταται στο να διαρκεί και, κατά συνέπεια, στο να προεκτείνει ακατάπαυστα στο παρόν ένα άφθαρτο παρελθόν, θα μας έχει απαλλάξει και μάλιστα που μας είχε απαγορεύσει να αναζητήσουμε πού είναι διατηρημένη η ενθύμηση. Διατηρείται από μόνη της...»
> (ο.π. 81)

Εξάλλου, συνεχίζει ο στοχαστής, δεν συνεισφέρει πουθενά η υπόθεση μιας διατήρησης του παρελθόντος αλλού – λόγου χάριν μέσα στον εγκέφαλο – παρά μόνο *στον εαυτό [en soi]*· θα έπρεπε εγκέφαλος, με τη σειρά του, να έχει τη δύναμη να διατηρείται από μόνος του· «θα έπρεπε να προσδίδαμε σε μια κατάσταση της ύλης ή μάλιστα σε ολόκληρη την ύλη αυτή τη δύναμη διατήρησης την οποία θα είχαμε αρνηθεί στη διάρκεια».

2.3.1.4. Η οντολογία του ασυνείδητου: Το παρελθόν διατηρεί το ίδιο στον εαυτό του.

Σε ένα «δυσνόητο χωρίο» του Bergson–ισμού, ο Deleuze επιχειρεί να διαλευκάνει τη σχέση ανάμεσα στην ύλη και τη μνήμη, ανάμεσα στην καθαρή αντίληψη και την καθαρή ενθύμηση, ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν, αυτό που και ο ίδιος αποκαλεί «τη θεωρία της μνήμης»· «πρέπει να υπάρχει μια διαφορά φύσεως, όπως ανάμεσα στις δύο προηγουμένως διακριθείσες γραμμές» καταλήγει

> Αν αντιμετωπίζουμε τόση δυσκολία να σκεφτούμε μια επιβίωση του παρελθόντος αυτού καθαυτό, τούτο συμβαίνει διότι πιστεύουμε ότι το παρελθόν δεν υπάρχει πια, ότι έπαψε να υπάρχει. Συγχέουμε τότε το Είναι με το είναι – παρόν. Εντούτοις το παρόν δεν είναι· ή μάλλον θα ήτανε καθαρό γίγνεσθαι, πάντα εκτός εαυτού. Δεν είναι, αλλά δρα. Το ιδιάζον στοιχείο του δεν έγκειται στο είναι, αλλά στο ενεργητικό [actif] ή στο χρήσιμο. Αντιθέτως, για το παρελθόν πρέπει να πούμε ότι έπαψε να δρα ή να είναι – χρήσιμο. Δεν έπαψε όμως να είναι. Άχρηστο και αδρανές [inactif], απαθές, ΕΙΝΑΙ με την πλήρη σημασία της λέξης· συγχέεται με το καθαυτό είναι. Δεν πρέπει να λέμε ότι «ήταν», εφόσον είναι το καθ' εαυτό [l' en – soi] του είναι και η μορφή με την οποία το είναι διατηρείται αυτό καθαυτό (εν αντιθέσει προς το παρόν, μορφή με την οποία το είναι αναλίσκεται και τίθεται εκτός εαυτού).
>
> (2010α:82)

Παρατηρούμε ότι οι συνηθισμένοι προσδιορισμοί αντιμετατίθενται· για το παρόν πρέπει να λέμε, ανά πάσα στιγμή, ήδη, ότι «ήταν», και για το παρελθόν ότι «είναι», ότι είναι αιωνίως, αείποτε. – Τέτοιου είδους είναι η πρώτη διαφορά φύσεως ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν.[14]

2.3.2. Ενεργοποίηση της Μνήμης

*

2.3.2.1. Ενεργοποίηση ως μετασχηματισμός του δυνητικού

Όπως αναφέρει ο Bergson, όταν αναζητείται μια ενθύμηση «που μας διαφεύγει», «έχουμε επίγνωση ενός *sui generis [ιδιότυπου]* ενεργήματος δια του οποίου αποσπόμαστε από το παρόν για να ανατοποθετηθούμε κατ' αρχάς στο παρελθόν εν γένει και, κατόπιν, σε μια ορισμένη περιοχή του παρελθόντος· πρόκειται για μια εργασία ψηλάφησης, ανάλογη με την εστίαση μιας φωτογραφικής μηχανής. Η ενθύμησή μας όμως εξακολουθεί να μένει σε δυνητική κατάσταση·

ετοιμαζόμαστε απλώς έτσι να την προσλάβουμε υιοθετώντας την προσήκουσα στάση. Βαθμιαία, η ενθύμηση αυτή εμφανίζεται σαν νεφέλωμα που συμπυκνώνεται· από την δυνητική περνά στην ενεργό κατάσταση...». Ο Deleuze συνιστά να αποφευχθεί μια άκρως ψυχολογική ερμηνεία του κειμένου. Ο Bergson μιλά όντως για ένα ψυχολογικό ενέργημα· αν όμως το ενέργημα αυτό είναι «sui generis» [«ιδιότυπο»], τούτο συμβαίνει διότι συνιστάται στην εκτέλεση ενός πραγματικού *άλματος*. «Εγκαθιστάμεθα *διαμιάς* στο παρελθόν, πήγαμε μέσα στο παρελθόν σαν να πηδούσαμε μέσα σε ένα κανονικό στοιχείο» (Deleuze, 2010α:84).

«Με τον ίδιο τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τα πράγματα εντός μας, αλλά εκεί που βρίσκονται, οφείλουμε να εννοούμε το παρελθόν μόνο εκεί που βρίσκεται, εντός του, και όχι εντός μας, στο δικό μας παρόν», σημειώνει ο Deleuze. Υπάρχει συνεπώς ένα «παρελθόν εν γένει», το οποίο δεν είναι το επιμέρους παρελθόν του ενός ή του άλλου παρόντος, αλλά θα πρέπει να το συλλάβουμε ως ένα οντολογικό στοιχείο, «ένα αιώνιο και αείποτε υπαρκτό παρελθόν, συνθήκη για το «πέρασμα» κάθε επιμέρους παρόντος. Είναι το παρελθόν εν γένει που καθιστά δυνατά όλα τα παρελθόντα» (ο.π. 84). Όπως αναφέρει ο Bergson, ανατοποθετούμαστε στο παρελθόν εν γένει· αυτό που περιγράφει κατά αυτόν τον τρόπο είναι *το άλμα στην οντολογία*. Τοποθετούμαστε πραγματικά μέσα στο είναι, στο είναι αυτό καθαυτό, στο είναι αυτό καθαυτό του παρελθόντος. Το ζήτημα είναι να καταφέρουμε να εξέλθουμε από την ψυχολογία. Πρόκειται για μια αμνημόνευτη [immémoriale] ή οντολογική Μνήμη. Μόνο κατόπιν, άπαξ και συντελεστεί το άλμα, η ενθύμηση θα προσλάβει, σταδιακά, ψυχολογική ύπαρξη: «από τη δυνητική πέρνα στην ενεργό κατάσταση...» .Με άλλα λόγια αρχικά η μνήμη αναζητάται εκεί που βρίσκεται, στο απαθές Είναι, και σταδιακά της δίνεται μια ενσάρκωση, «ψυχολογικοποιείται».[15] Πρέπει να εγκατασταθούμε διαμιάς στο παρελθόν – με ένα άλμα, με μια εκτίναξη. Ο Bergson δεν παύει να υποστηρίζει: ουδέποτε θα ανασυνθέσετε το παρελθόν με παρόντα, οποιαδήποτε κι αν είναι αυτά– «η καθαρή εικόνα δεν θα με παραπέμψει στο παρελθόν παρά μόνον έχοντας πάει να την αναζητήσω στο παρελθόν» (ο.π. 85).

2.3.2.2. Η Μνήμη του παρόντος

Το παρελθόν γίνεται αντιληπτό «στριμωγμένο», θα σχολιάσει χαρακτηριστικά ο Deleuze (2010α:86), ανάμεσα σε δύο παρόντα: στο παλαιό παρόν το οποίο υπήρξε και στο τωρινό παρόν, σε σχέση με το οποίο είναι παρελθόν. Έτσι, λοιπόν, εσφαλμένα, αφενός πιστεύεται ότι το παρελθόν ως τέτοιο δεν συγκροτείται παρά μόνο *αφού* υπήρξε παρόν· αφετέρου, πιστεύεται ότι κατά κάποιο τρόπο ανασυγκροτήθηκε από το νέο παρόν του οποίου αποτελεί τώρα το παρελθόν.[16] Το διπλό αυτό σφάλμα βρίσκεται στον πυρήνα όλων των φυσιολογικών και ψυχολογικών θεωριών περί μνήμης. Υπό την επίδραση του, υποθέτουν ότι ανάμεσα στην ενθύμηση και την αντίληψη υπάρχει μόνο μια διαφορά βαθμού. Πρόκειται όμως για ένα κακώς αναλυμένο μείγμα. Το μείγμα αυτό είναι η εικόνα ως ψυχολογική πραγματικότητα.

> Πράγματι η εικόνα συγκρατεί κάτι από τις περιοχές που πήγαμε να αναζητήσουμε την ενθύμηση, την οποία ενεργοποιεί ή την οποία ενσαρκώνει· ακριβώς όμως, την ενθύμηση αυτή δεν την ενεργοποιεί χωρίς να την προσαρμόσει στις απαιτήσεις του παρόντος· την καθιστά κάτι παρόν. Έτσι, αντικαθιστούμε τη διαφορά φύσεως ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν, ανάμεσα στην καθαρή αντίληψη και την καθαρή μνήμη, με απλές διαφορές βαθμού ανάμεσα σε εικόνες – ενθυμήσεις και αντιλήψεις – εικόνες.
>
> (ο.π. 86)

Ο Deleuze αντιτίθεται στη συνήθεια να σκέφτεται κανείς με όρους «παρόντος». Η χρήση τέτοιων όρων παρατείνει την ψευδαίσθηση ότι ένα παρόν δεν περέρχεται παρά μόνο όταν το αντικαθιστά ένα άλλο παρόν. Καλεί όμως τον αναγνώστη του να αναλογιστεί το σφάλμα της σκέψης: «πώς θα προέκυπτε ένα νέο παρόν, αν το παλαιό παρόν δεν παρερχόταν την ίδια στιγμή που *είναι* παρόν; Πώς ένα τυχαίο παρόν θα παρερχόταν, αν δεν ήταν παρελθόν και *συνάμα* παρόν;»

> Υπάρχει εν προκειμένω, ούτως ειπείν, μια θεμελιώδης θέση [position] του χρόνου, καθώς επίσης και το βαθύτερο παράδοξο της μνήμης: το παρελθόν είναι «σύγχρονο» με το παρόν που το ίδιο *υπήρξε*. Αν το παρελθόν όφειλε να παραμένει ώσπου να μην είναι πλέον, αν δεν ήταν παρευθύς και τώρα παρελθόν, «παρελθόν εν γένει», ουδέποτε θα μπορούσε να γίνει ό,τι είναι, ουδέποτε θα ήταν *αυτό* το παρελθόν. Αν δεν συγκροτείτο ευθύς αμέσως δεν θα μπορούσε να ανασυγκροτηθεί βάσει ενός μεταγενέστερου παρόντος. Ουδέποτε θα συγκροτείτο το παρελθόν, αν δεν συνυπήρχε με το παρόν του οποίου αποτελεί το παρελθόν.
> (ο.π. 87)

Το παρελθόν, λοιπόν, και το παρόν δεν δηλώνουν δύο διαδοχικές στιγμές, άλλα δύο στοιχεία που συνυπάρχουν, ένα από τα οποία είναι το παρόν, το οποίο δεν παύει να παρέρχεται, και το άλλο, που είναι το παρελθόν, το οποίο δεν παύει να είναι, αλλά από το οποίο αναμένουν όλα να τα παρόντα. Με αυτή την έννοια υπάρχει ένα καθαρό παρελθόν, ένα είδος «παρελθόντος εν γένει»· το παρελθόν δεν ακολουθεί το παρόν, αλλά, αντίθετα, το παρόν προϋποθέτει το παρελθόν ως την καθαρή συνθήκη δίχως την οποία δεν θα παρερχόταν. Με άλλα λόγια, κάθε παρόν παραπέμπει στον εαυτό του ως παρελθόν.[17]

2.3.2.3. Η μεταφορά του κώνου

Όπως έγινε σαφές νωρίτερα, το παρόν πρέπει να εννοείται σύγχρονο με το παρελθόν του. Η ιδέα αυτή όμως έχει μια ύστατη συνέπεια: «όχι μόνο το παρελθόν συνυπάρχει με το ίδιο το παρόν που ήταν, αλλά, καθώς διατηρείται αφ' εαυτού (ενώ το παρόν παρέρχεται), είναι το παρελθόν εξολοκλήρου, ακέραιο, *ολόκληρο* το παρελθόν μας που συνυπάρχει με κάθε παρόν» θα σχολιάσει ο Deleuze (2010α:89).

Στη διάσημη μεταφορά του κώνου παρίσταται αυτή η πληρότητα συνύπαρξης. Μια τέτοια όμως κατάσταση συνεπάγεται, τελικά, ότι

μέσα στο ίδιο το παρελθόν, «υπάρχουν παντός είδους επίπεδα εις βάθος, τα οποία δηλώνουν όλα τα δυνατά μεσοδιαστήματα σ' αυτή τη συνύπαρξη» (ο.π. 89)

> Το παρελθόν ΑΒ συνυπάρχει με το παρόν Σ, αλλά είναι έχοντας όλες τις τομές Α΄Β΄, Α΄΄Β΄΄ κ.λπ., οι οποίες μετρούν τις βαθμίδες μιας καθαρά ιδεατής προσέγγισης ή απομάκρυνσης σε σχέση με το Σ. Η καθεμία από τις τομές αυτές ή το καθένα από αυτά τα επίπεδα περιλαμβάνει, όχι αυτά ή εκείνα τα στοιχεία του παρελθόντος, αλλά πάντοτε την ολότητά του παρελθόντος. Απλώς περιλαμβάνει αυτή την ολότητα σε ένα επίπεδο κατά το μάλλον ή ήττον συνεσταλμένο.
> (ο.π. 89)

Βλέπουμε εδώ, ακριβώς το σημείο εκείνο όπου η Μνήμη – συστολή εγγράφεται στη Μνήμη – ενθύμηση και, τρόπον τινά, την *αντικαθιστά*. Προκείπτει, λοιπόν, το εξής συμπέρασμα: η μπερξονική διάρκεια, τελικά, ορίζεται βάσει της συνύπαρξης παρά βάσει της διαδοχής.[18]

2.3.2.4. Διάρκεια και επανάληψη

Η διάρκεια είναι όντως πραγματική διαδοχή, αλλά είναι πραγματική διαδοχή διότι, βαθύτερα, είναι *δυνητική συνύπαρξη*: συνύπαρξη με τον εαυτό τους όλων των επιπέδων, όλων των τάσεων [tentions], όλων των βαθμών συστολής και χαλάρωσης.

> Έτσι, με τη συνύπαρξη, πρέπει να επανεισαγάγουμε στη διάρκεια την επανάληψη. «Ψυχική» επανάληψη ενός εντελώς διαφορετικού τύπου από τη «φυσική» [«physique»] επανάληψη της ύλης. Επανάληψη των «πεδίων» [«plans»], αντί να είναι επανάληψη στοιχείων επί ενός και αυτού πεδίου. Επανάληψη δυνητική, αντί να είναι ενεργός. Όλο το παρελθόν μας παίζεται, αναλαμβάνεται μονομιάς, επαναλαμβάνεται *ταυτοχρόνως*, σε όλα τα επίπεδα τα οποία σχεδιάζει.
> (Deleuze, 2010α:90)

Παράρτημα ΙΙΙ

*

Ο κώνος της μνήμης (και άλλα διαγράμματα)

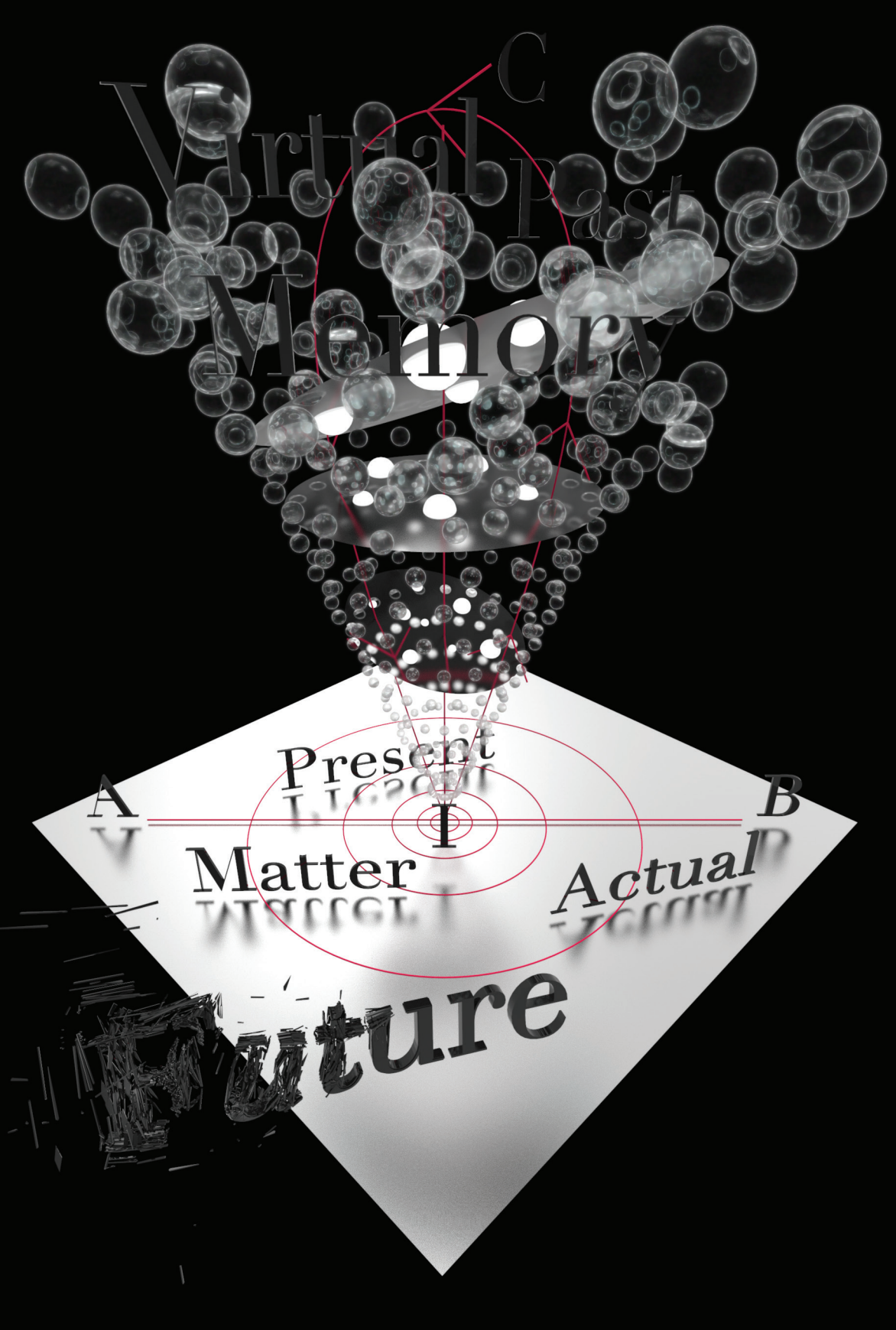
C
Virtual Past
Memory
Present
A
B
I
Matter
Actual
Future

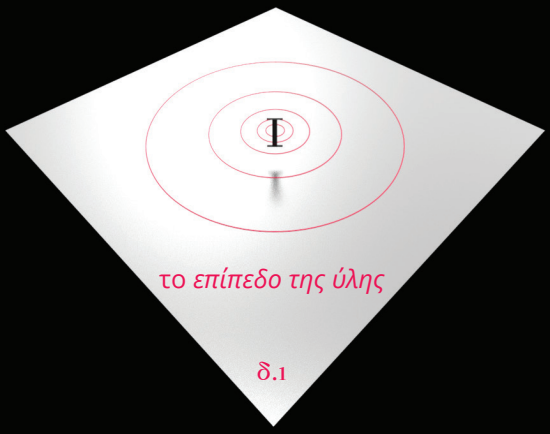

το *επίπεδο της ύλης*

δ.1

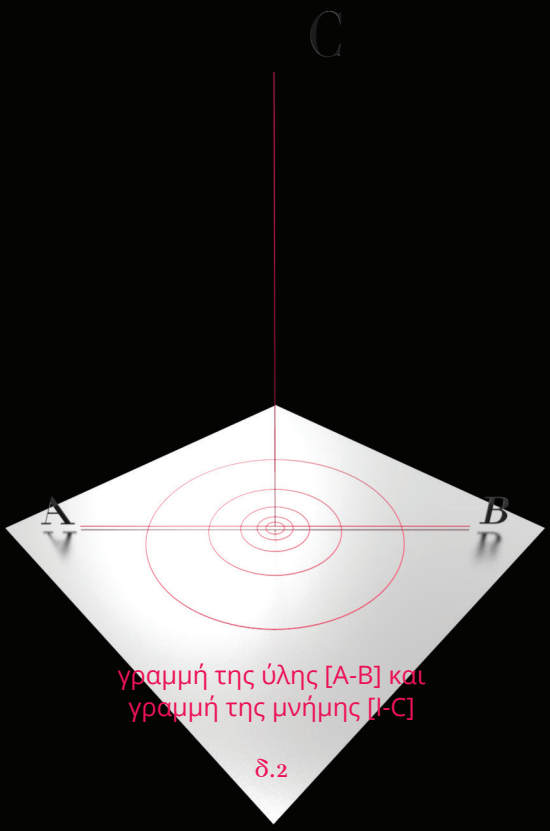

γραμμή της ύλης [A-B] και
γραμμή της μνήμης [I-C]

δ.2

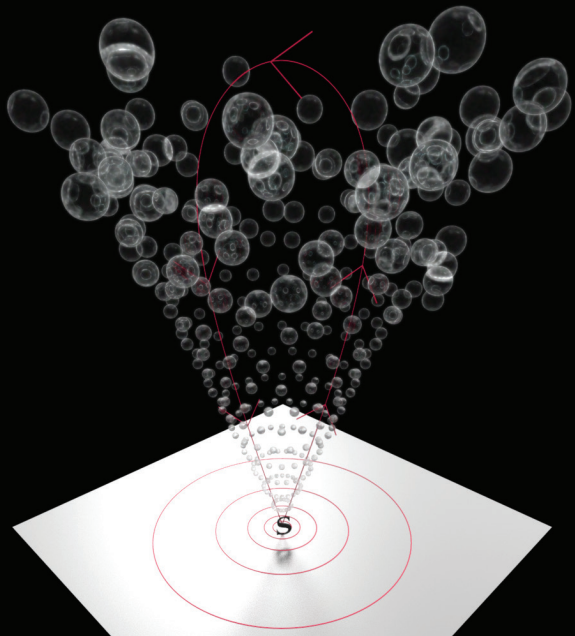

η ένταξη σε κύκλωμα /
η αιώνια επιστροφή

δ.5

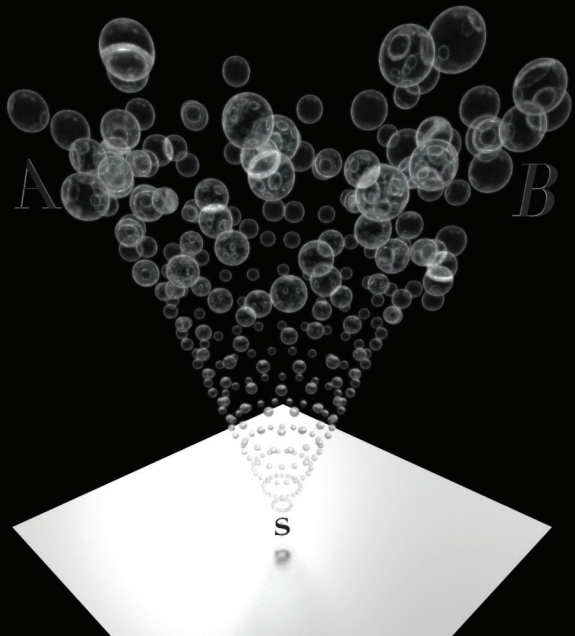

ο *κώνος της μνήμης*
[*cone of memory*]
[S: παρόν / AB: παρελθόν]
δ.3

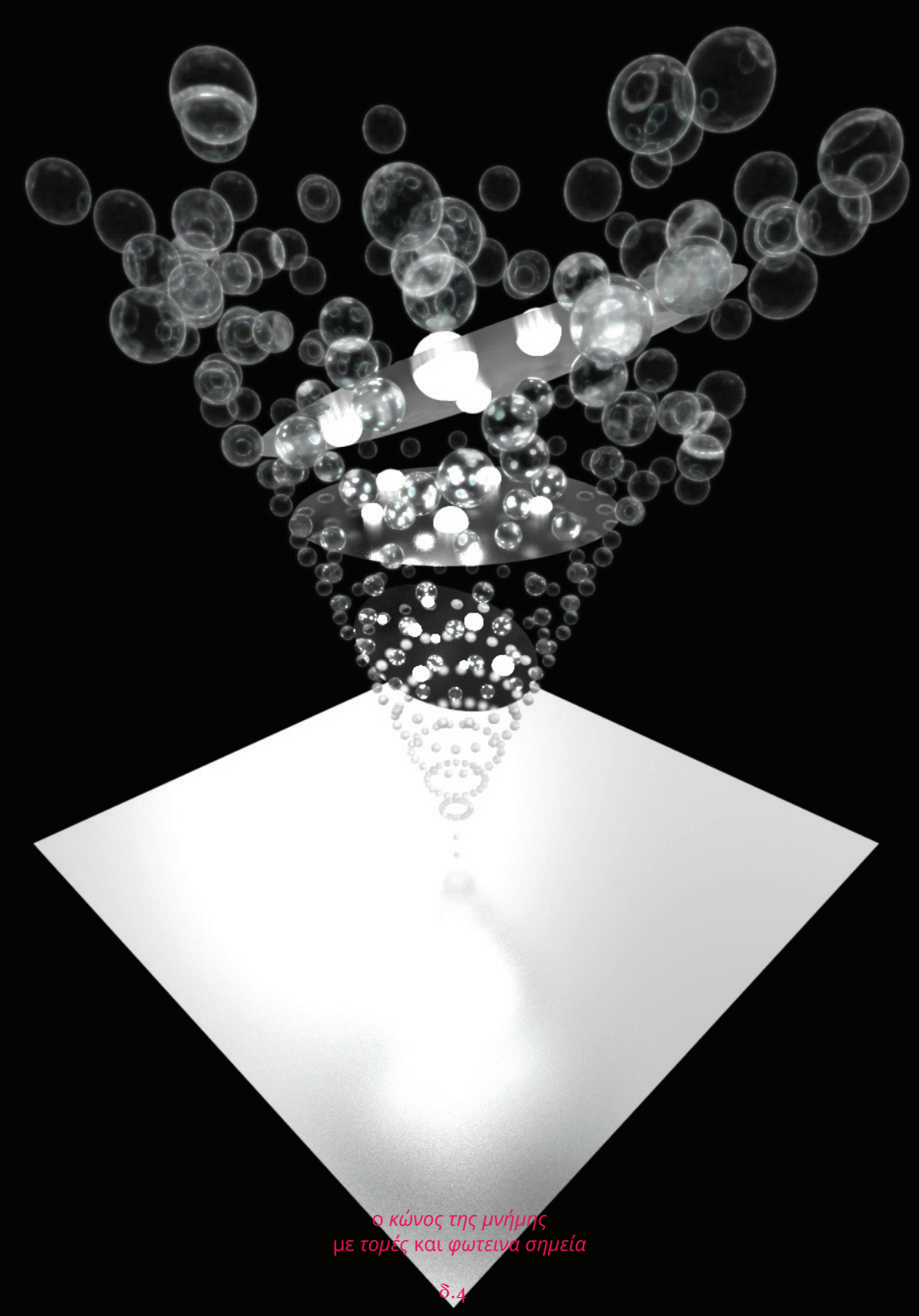

ο κώνος της μνήμης
με τομές και φωτεινά σημεία

δ.4

Ο στοχαστής επανέρχεται στο «άλμα» που συντελέστηκε νωρίτερα, όταν, γυρεύοντας μια ενθύμηση, εγκαταστάθηκε διαμιάς στο παρελθόν. Ο Bergson διευκρινίζει ότι ανατοποθετούμαστε «αρχικά στο παρελθόν εν γένει και, εν συνεχεία, σε μια ορισμένη περιοχή του παρελθόντος» (ο.π. 90). Δεν πρόκειται για μια περιοχή που θα περιείχε τα τάδε στοιχεία του παρελθόντος, τις τάδε ενθυμήσεις, σε αντίθεση με μιαν άλλη, η οποία θα περιείχε άλλα στοιχεία, άλλες ενθυμήσεις. Πρόκειται για αυτά τα διακεκριμένα επίπεδα, το κάθε ένα από τα οποία περιέχει όλο το παρελθόν μας αλλά σε μια κατά το μάλλον ή το ήττον συνεσταλμένη κατάσταση. Με αυτή την έννοια υπάρχουν περιοχές του ίδιου του Είναι, οντολογικές περιοχές του παρελθόντος «εν γένει», οι οποίες όλες συνυπάρχουν, όλες «επαναλαμβάνουν» μεν τις δε. Ο Deleuze συνοψίζει τέσσερις μεγάλες προτάσεις που συνιστούν ισάριθμα παράδοξα:

|1| τοποθετούμαστε διαμιάς, με ένα άλμα, στο οντολογικό στοιχείο του παρελθόντος (παράδοξο του άλματος).

|2| υπάρχει διαφορά φύσεως ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν (παράδοξο του Είναι).

|3| το παρελθόν δεν διαδέχεται το παρόν, αυτό που το ίδιο υπήρξε, αλλά **συνυπάρχει** μ' αυτό (παράδοξο της **συγχρονικότητας [contemporanéité]**).|4| αυτό που συνυπάρχει με κάθε παρόν είναι ολόκληρο το παρελθόν, στο ακέραιο, σε διάφορα επίπεδα συστολής και χαλάρωσης (παράδοξο της ψυχικής επανάληψης).[19]

2.3.3. Η διαδικασία της ενεργοποίησης

*

2.3.3.1. Δύο τάξεις εμπειρίας: ενεργός και δυνητική συνείδηση

Στη συνέχεια αναλύεται ο τρόπος που προσλαμβάνει η καθαρή ενθύμηση ψυχολογική ύπαρξη· η ενεργοποίηση αυτού του καθαρού δυνητικού. Όπως διαπιστώθηκε, ένα κάλεσμα εκκινεί από το παρόν, σύμφωνα με τις απαιτήσεις ή τις ανάγκες της παρούσας κατάστασης. Εν συνεχεία συντελείται το «άλμα» το οποίο καταλήγει στην εγκατάσταση, όχι μόνο στο στοιχείο του παρελθόντος εν γένει, αλλά στην τάδε ή τη δείνα περιοχή, δηλαδή στο τάδε ή το δείνα επίπεδο, που υποτίθεται, με ένα είδος Ανάμνησης [Reminiscence],

ότι ανταποκρίνεται στις τωρινές ανάγκες του καλέσματος. Πράγματι, κάθε επίπεδο περιλαμβάνει την ολότητα του παρελθόντος του ατόμου, αλλά σε μια κατάσταση κατά το μάλλον ή το ήττον συνεσταλμένη.[20] Ο Deleuze (2010α:92) επισημαίνει ότι δεν πρέπει να συγχέεται η επίκληση στη μνήμη [appel au souvenir] με το «κάλεσμα της εικόνας» (ή ανάκληση [évocation]). Η επίκληση στη μνήμη είναι αυτή η εκτίναξη δια της οποίας γίνεται η εγκατάσταση στο δυνητικό, στο παρελθόν, σε μια περιοχή του παρελθόντος, στο τάδε ή το δείνα επίπεδο συστολής. Η επίκληση αυτή εκφράζει την καθαυτό οντολογική διάσταση του ανθρώπου ή μάλλον της μνήμης. «Η ενθύμησή μας όμως εξακολουθεί να μένει στη δυνητική κατάσταση…», επισημαίνει ο Bergson στο *Ύλη και Μνήμη*.

Απεναντίας, όταν γίνεται λόγος για ανάκληση ή για κάλεσμα της εικόνας, πρόκειται για κάτι τελείως διαφορετικό· άπαξ και συντελέστηκε η εγκατάσταση στο τάδε επίπεδο όπου κείνται οι ενθυμήσεις, τότε και μόνο τότε αυτές τείνουν να ενεργοποιηθούν. Στο κάλεσμα του παρόντος, δεν έχουν πια την αναποτελεσματικότητα, την απάθεια που τις χαρακτήριζε ως καθαρές ενθυμήσεις· γίνονται εικόνες – ενθυμήσεις, ικανές να «ανακληθούν». Ενεργοποιούνται ή ενσαρκώνεται. Η ενεργοποίηση αυτή έχει παντός είδους εκφάνσεις, στάδια και διακριτές βαθμίδες. Μέσω όμως των σταδίων και των βαθμίδων αυτών, είναι αυτή (και μόνον αυτή) που συνιστά την ψυχολογική συνείδηση.

Διαπιστώνει δε κάνεις αυτό που ο Deleuze θα ονομάσει «μπερξονική επανάσταση»: κανείς, δεν κατευθύνεται από το παρόν στο παρελθόν, από την αντίληψη στην ενθύμηση, αλλά από το παρελθόν στο παρόν, από την ενθύμηση στην αντίληψη.

> «Ακέραιη η μνήμη απαντά στο κάλεσμα μιας παρούσας κατάστασης με δύο ταυτόχρονες κινήσεις: αφενός, μια κίνηση *μετάθεσης* [movement de *translation*], μέσω της οποίας οδηγείται εξ ολοκλήρου να συναντήσει την εμπειρία και *συστέλλεται* έτσι κατά το μάλλον ή το ήττον, δίχως να διαιρείται, εν όψει της δράσης· και, αφετέρου, μια κίνηση *περιστροφής* [*rotation*] γύρω από

> τον εαυτό της, μέσω της οποίας το προσανατολίζεται προς τη συγκεκριμένη περίσταση για να της παρουσιάσει την πιο χρήσιμη όψη [face]» αναφέρει ο Bergson στο *Ύλη και Μνήμη*.
> (2010α:94)

Αναγνωρίζονται, λοιπόν, για πρώτη φορά, οι δύο εκφάνσεις της ενεργοποίησης: Η συστολή – μετάθεση και ο προσανατολισμός – περιστροφή. Το επόμενο βήμα, στη σκέψη του στοχαστή, είναι η εξακρίβωση της πιθανής σύγχυσης αυτής τη συστολής – μετάθεσης με την μεταβαλλόμενη συστολή των περιοχών και επιπέδων του παρελθόντος για την οποία έγινε μόλις λόγος. Το συγκείμενο του Bergson, διαπιστώνει ο Deleuze, «μοιάζει να μας καλεί να το κάνουμε, εφόσον επικαλείται αδιάκοπα τη συστολή – μετάθεση αναφορικά με τις τομές του κώνου, τουτέστιν με τα παρελθοντικά επίπεδα» (2010α:95).[21]

2.3.3.2. Η κίνηση της ενεργοποίησης

Για να γίνει κατανοητή η κίνηση στη διαδικασία της ενεργοποίησης της μνήμης, ο Deleuze επανέρχεται στη μεταφορά του κώνου:

> Έστω ένα πολύ συνεσταλμένο επίπεδο, πολύ κοντινό στην κορυφή, δεν παύει να παρουσιάζει, ενόσω δεν έχει ενεργοποιηθεί, μια πραγματική διαφορά φύσεως με αυτή την κορυφή, δηλαδή με το παρόν. Κυρίως δε, για να ενεργοποιήσουμε μια ενθύμηση, δεν χρειάζεται να αλλάξουμε επίπεδο· αν έπρεπε να το κάνουμε η διεργασία της μνήμης θα ήταν αδύνατη. Διότι η κάθε ενθύμηση έχει το επίπεδο που της προσιδιάζει· παραείναι διαμελισμένη ή διασκορπισμένη στις ευρύτερες περιοχές, παραείναι συνεσφιγμένη και συγχωνευμένη στις στενότερες περιοχές. Επομένως, αν έπρεπε να περάσουμε από το ένα επίπεδο στο άλλο προκειμένου να ενεργοποιήσουμε κάθε ενθύμηση, τότε η κάθε ενθύμηση θα έχανε την ατομικότητά της. Ιδού

> γιατί η μεταθετική κίνηση είναι μια κίνηση δια της οποίας η ενθύμηση ενεργοποιείται ταυτοχρόνως με το επίπεδό της· υπάρχει συστολή, διότι, καθώς η ενθύμηση γίνεται εικόνα, συνενώνεται [entre en «coalescence»] με το παρόν. Περνά λοιπόν από «συνειδησιακά πεδία» [«plans de conscience»], τα οποία την πραγματώνουν. Δεν περνά όμως καθόλου από τα ενδιάμεσα πεδία (τα οποία θα την εμπόδιζαν ακριβώς να πραγματωθεί).
>
> (2010α:96)

Διαπιστώνεται, λοιπόν, η ανάγκη να αποφευχθεί η σύγχυση των *συνειδησιακών πεδίων*, δια μέσου των οποίων ενεργοποιείται η ενθύμηση, με τις περιοχές, τις τομές ή τα επίπεδα του παρελθόντος, αναλόγως των οποίων ποικίλει η κατάσταση της πάντα δυνητικής ενθύμησης. Διακρίνεται με αυτό τον τρόπο η οντολογική, εντασιακή συστολή, όπου όλα τα επίπεδα συνυπάρχουν δυνητικά, συνεσταλμένα ή χαλαρωμένα, από την ψυχολογική, μεταθετική συστολή, δια της οποίας κάθε ενθύμηση στο επίπεδό της (όσο χαλαρωμένο κι αν είναι) οφείλει να περάσει για να ενεργοποιηθεί και να γίνει εικόνα.

«Από την άλλη μεριά όμως, υποστηρίζει ο Bergson, υπάρχει η περιστροφή», συνεχίζει ο Deleuze. Στη διαδικασία ενεργοποίησής της, η ενθύμηση δεν αρκείται να επιτελέσει αυτή τη μετάθεση που την ενώνει με το παρόν, αλλά επιτελεί επίσης εκείνη την περιστροφή γύρω από τον εαυτό της, για να παρουσιάσει μέσα σ' αυτή την ένωση τη «χρήσιμη όψη» της. Στο έργο του Bergson δεν διασαφηνίζεται η φύση αυτής της περιστροφής. Συνοψίζοντας, κατά τη διάρκεια της μεταθετικής κίνησης, ένα ολόκληρο επίπεδο του παρελθόντος ενεργοποιείται ταυτοχρόνως με την ενεργοποίηση της της τάδε ενθύμησης. «Οπότε όλο το επίπεδο βρίσκεται συνεσταλμένο σε μια αμερή [indivise] παράσταση, η οποία δεν είναι πλέον καθαρή ενθύμηση, αλλά δεν είναι ακόμη κυριολεκτικά εικόνα. Γι' αυτό τον λόγο ο Bergson διευκρινίζει ότι, από αυτή την οπτική γωνία δεν υφίσταται ακόμη διαίρεση» (ο.π. 97).

Παρότι η κάθε ενθύμηση διαθέτει την ατομικότητά της, τίθεται το ερώτημα του πώς συνειδητοποιείται, πώς διακρίνεται

μέσα στην περιοχή η οποία ενεργοποιείται μαζί της. Εκκινώντας από αυτή την αδιαίρετη [indivisée] παράσταση, την οποία ο Bergson θα αποκαλέσει «δυναμικό σχήμα», όπου όλες οι ενθυμήσεις σε πορεία ενεργοποίησης βρίσκονται σε σχέση αμοιβαίας διείσδυσης, αυτή αναπτύσσεται σε διακεκριμένες εικόνες, εξωτερικές μεταξύ τους, οι οποίες αντιστοιχούν στην κάθε ενθύμηση. Ο Bergson κάνει λόγο για μια διαδοχή «συνειδησιακών πεδίων». Ωστόσο η κίνηση δεν είναι πια αυτή μιας αμερούς συστολής, αλλά, αντιθέτως, είναι η κίνηση μιας διαίρεσης, μιας ανάπτυξης, μιας εξάπλωσης [expansion]. Η ενθύμηση θα χαρακτηριστεί ενεργοποιημένη μόνο όταν έχει γίνει εικόνα. «Πράγματι, τότε όχι μόνο συνενώνεται με το παρόν, αλλά εντάσσεται σε ένα είδος κυκλώματος μ' αυτό, καθώς η εικόνα – ενθύμηση παραπέμπει στην εικόνα – αντίληψη και αντιστρόφως. Εξ ου η προηγούμενη μεταφορά της «περιστροφής» που προετοιμάζει αυτή την ένταξη σε κύκλωμα [mise en circuit]. Ιδού λοιπόν δύο κινήσεις της ενεργοποίησης, μία κίνηση συστολής και μία εξάπλωσης» (ο.π. 98).

2.3.3.3. Οι δύο τύποι κίνησης κατά την ενεργοποίηση της ενθύμησης

Ο Deleuze σημειώνει ότι οι δύο κινήσεις της ενεργοποίησης, αυτή της συστολής κι εκείνη της εξάπλωσης, αντιστοιχούν ιδιαιτέρως στα πολλαπλά επίπεδα του κώνου, από τα οποία τα μεν είναι χαλαρωμένα, ενώ άλλα συνεσταλμένα.

Σε αυτό το σημείο ο στοχαστής θα αναρωτηθεί, «τι συμβαίνει σε ένα πλάσμα που αρκείται να ονειρεύεται» (2010α:98); Ο ύπνος είναι σαν μια παρούσα περίσταση που δεν έχει πλέον άλλη απαίτηση πέραν της ανάπαυσης και άλλο διαφέρον πέραν της «απουσίας διαφέροντος» [«désintérêt»]. Επομένως όλα συμβαίνουν «σάμπως να έλειπε η συστολή, σάμπως η εξόχως χαλαρωμένη σχέση της ενθύμησης με το παρόν να αναπαρήγαγε το πιο χαλαρωμένο επίπεδο του ίδιου του παρελθόντος».

Αντίστροφα, συνεχίζει ο Deleuze, σε ένα αυτόματο, τα πάντα θα συνέβαιναν «σάμπως η διασπορά να γινόταν αδύνατη, σάμπως η διάκριση των εικόνων να μην είχε πια πραγματωθεί και σάμπως

να υφίστατο μόνο το πιο συνεσταλμένο επίπεδο του παρελθόντος». Επομένων, παρατηρείται ότι υπάρχει μια στενή αναλογία μεταξύ των διαφόρων επιπέδων του κώνου και των εκφάνσεων ενεργοποίησης για κάθε επίπεδο.

> *Είναι αναπόφευκτο αυτές οι εκφάνσεις να επικαλύπτουν αυτά τα επίπεδα* (εξ ου η προηγουμένως επισημανθείσα αμφισημία). Ωστόσο δεν πρέπει να συγχέουμε τα επίπεδα με τις εκφάνσεις, διότι το πρώτο θέμα αφορά στις δυνητικές παραλλαγές της ενθύμησης αυτής καθαυτήν [en soi], ενώ το άλλο αφορά στην ενθύμηση για μας [pour nous], στην ενεργοποίηση της ενθύμησης σε εικόνα – ενθύμηση.
>
> (ο.π. 98)

Γίνεται άμεσα αντιληπτό ότι το κοινό πλαίσιο ανάμεσα στην ενθύμηση που βρίσκεται σε πορεία ενεργοποίησης (την ενθύμηση που γίνεται εικόνα) και την εικόνα – αντίληψη είναι η κίνηση. Οι τελευταίες στιγμές της ενεργοποίησης, λοιπόν, εντοπίζονται στη σχέση της εικόνας με την κίνηση, στον τρόπο με τον οποίο η εικόνα προεκτείνεται σε κίνηση: «οι ενθυμήσεις, για να ενεργοποιηθούν, έχουν ανάγκη από μια κινητική συνδρομή [adjuvant moteur]». Κι εδώ η συνδρομή αυτή είναι διπλή. – Άλλοτε η αντίληψη προεκτείνεται φυσικά σε κίνηση· μια κινητική τάση, ένα *κινητικό σχήμα*, επιτελεί μια αποσύνθεση του αντιληφθέντος, συναρτήσει της χρησιμότητας. Από μόνη της αυτή η σχέση αντίληψης – κίνησης θα αρκούσε για να οριστεί μια αμιγώς αυτόματη αναγνώριση, δίχως παρέμβαση ενθυμήσεων (ή, μια στιγμιαία μνήμη, η οποία εδρεύει εξ ολοκλήρου σε κινητικούς μηχανισμούς). «Μολαταύτα οι ενθυμήσεις παρεμβαίνουν όντως, διότι, στο μέτρο που εικόνες – ενθυμήσεις μοιάζουν με την ενεργό αντίληψη, προεκτείνονται κατ' ανάγκην στις κινήσεις που αντιστοιχούν στην αντίληψη «υιοθετούνται» από αυτήν» (ο.π. 99).

Σύμφωνα με τον Deleuze υπάρχει κι ένας δεύτερος τύπος σχέσης της αντίληψης με την κίνηση. Είναι αυτός ο οποίος προσδιορίζει τις συνθήκες μιας προσεκτικής αναγνώρισης. Δεν πρόκειται πλέον για κινήσεις που «προεκτείνουν την αντίληψή του ατόμου για να

αντλήσουν απ' αυτήν χρήσιμα αποτελέσματα» και που αποσυνθέτουν το αντικείμενο σε συνάρτηση με τις ανάγκες του· Πρόκειται, αντίθετα, για κινήσεις που απαρνούνται το αποτέλεσμα, που *επαναφέρουν* το άτομο στο αντικείμενο για να αποκαταστήσουν τις λεπτομέρειες και την ακεραιότητά του. Τότε οι εικόνες – ενθυμήσεις, που είναι ανάλογες με την παρούσα αντίληψη, αποκτούν ρόλο «πρωταρχικό και όχι πια επικουρικό», κανονικό και όχι πια συμπληρωματικό (ο.π. 100).

2.3.3.4. Μηχανικές και δυναμικές διαταραχές: «Απώλεια μνήμης»

Έστω ότι υπάρχει μια διαταραχή στη συνάρθρωση αντίληψης – κίνησης, μια *μηχανική διαταραχή* του κινητικού σχήματος· Η αναγνώριση καθίσταται αδύνατη.[22] Ο ασθενής δεν ξέρει πια να προσανατολίζεται, να σχεδιάζει, δηλαδή να αποσυνθέτει ένα αντικείμενο σύμφωνα με κινητικές τάσεις· η αντίληψή του δεν προκαλεί πλέον παρά μόνο σκόρπιες κινήσεις. Εντούτοις οι ενθυμήσεις είναι εκεί και μάλιστα η ανάκλησή τους συνεχίζεται· εξακολουθούν να ενσαρκώνονται σε διακριτές εικόνες, δηλαδή να υφίστανται τη συγκεκριμένη μετάθεση και τη συγκεκριμένη περιστροφή που χαρακτηρίζουν τις πρώτες στιγμές της ενεργοποίησης. Αυτό που λείπει, επομένως, είναι η τελευταία στιγμή, η τελευταία *φάση*, αυτή της δράσης. «Καθώς οι συνακόλουθες [concomitants] κινήσεις της αντιλήψεις έχουν αποδιοργανωθεί, η Εικόνα – ενθύμηση παραμένει εξίσου άχρηστη και ατελέσφορη όσο μια καθαρή ενθύμηση που δεν μπορεί να προεκταθεί σε δράση. Ιδού το πρώτο σημαντικό γεγονός: περιπτώσεις ψυχικής ή λεκτικής τύφλωσης και κώφωσης με επιβίωση των ενθυμήσεων» (Deleuze, 2010α:100).

Έστω ότι ο δεύτερος τύπος κίνησης έχει διαταραχθεί· διαπιστώνεται πλέον μια *δυναμική* και όχι μηχανική *διαταραχή* των αισθησιοκινητικών λειτουργιών. Ενδέχεται να παραμένει η αυτόματη αναγνώριση, αλλά αυτό που φαίνεται να έχει όντως εξαφανιστεί είναι η ίδια η ενθύμηση. Επειδή παρόμοιες περιπτώσεις είναι οι πιο συχνές, ενέπνευσαν την παραδοσιακή θεώρηση της αφασίας ως εξαφάνισης των αποθηκευμένων εντός του εγκεφάλου ενθυμήσεων.

Ο Bergson θα αναρωτηθεί «τι ακριβώς εξαφανίστηκε;».

> Πρώτη υπόθεση: μήπως εξαφανίσθηκε η καθαρή ενθύμηση; Προφανώς όχι, εφόσον η καθαρή ενθύμηση δεν έχει ψυχολογική φύση και είναι άφθαρτη.
> Δεύτερη υπόθεση: μήπως εξαφανίσθηκε η ικανότητα ανάκλησης της ενθύμησης, δηλαδή η ικανότητα ενεργοποίησής της σε μια εικόνα – ενθύμηση;
>
> (ο.π. 101)

«Είναι βέβαιο ότι ο Bergson εκφράζεται ενίοτε έτσι» παρατηρεί ο Deleuze.[23] Ωστόσο τα πράγματα είναι πιο περίπλοκα, διότι οι δύο πρώτες εκφάνσεις της ενεργοποίησης (μετάθεση και περιστροφή) εξαρτώνται από μια ψυχική στάση, ενώ οι δύο τελευταίες (οι δύο τύποι κίνησης) εξαρτώνται από την αισθησιοκινητικότητα και από στάσεις του σώματος. Όποιες κι αν είναι η αλληλεγγύη και η συμπληρωματικότητα των δύο αυτών διαστάσεων, η μια δεν μπορεί να ακυρώσει εντελώς την άλλη. Όταν αυτό που έχει θιγεί είναι μόνον οι κινήσεις της αυτόματης αναγνώρισης (μηχανικές διαταραχές της αισθησιοκινητικότητας), η ενθύμηση δεν παύει να διατηρεί ακέραιη την ψυχική ενεργοποίησή της· διατηρεί την «κανονική όψη» της, αλλά αδυνατεί πια να προεκταθεί σε κίνηση, καθώς το σωματικό στάδιο της ενεργοποίησής της έχει γίνει αδύνατο.Όταν έχουν θιγεί οι κινήσεις της προσεκτικής αναγνώρισης (δυναμικές διαταραχές αισθησιοκινητικότητας), η ψυχική ενεργοποίηση διακυβεύεται αναμφίβολα πολύ περισσότερο απ' ό,τι στην προηγούμενη περίπτωση – διότι, εδώ, η σωματική στάση [attitude corporelle] είναι πραγματικά προϋπόθεση της ψυχονοητικής στάσης [attitude mentale] (ο.π. 102).

Σύμφωνα με τον Bergson, όμως, καμία ενθύμηση δεν είναι «απρόσεκτη» [«distrait»]. Υπάρχει μόνο «ρήξη ισορροπίας». Πρέπει να καταστεί σαφές ότι οι δύο ψυχικές εκφάνσεις της ενεργοποίησης υφίστανται, αλλά είναι σαν διαχωρισμένες, ελλείψει μιας σωματικής στάσης όπου θα μπορούσαν να ενταχθούν και να συνδυαστούν. Άλλοτε λοιπόν θα συντελείτο η μετάθεση, η συστολή, αλλά θα έλειπε η συμπληρωματική κίνηση της περιστροφής, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει καμία διακριτή εικόνα – ενθύμηση (ή τουλάχιστον θα φαινόταν ότι καταργήθηκε μια ολόκληρη κατηγορία εικόνων – ενθυμήσεων). Απεναντίας, άλλοτε θα συντελείτο η περιστροφή, θα σχηματίζονταν

διακριτές εικόνες, οι οποίες όμως θα ήταν αποσπασμένες από τη μνήμη και θα απαρνούνταν την αλληλεγγύη τους με τις υπόλοιπες. Σε κάθε περίπτωση δεν αρκεί να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τον Bergson, η καθαρή ενθύμηση διαιρείται πάντα· πρέπει επίσης να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι η ασθένεια δεν καταργεί ποτέ την εικόνα – ενθύμηση ως τέτοια, αλλά απλώς θέτει σε κίνδυνο την τάδε ή τη δείνα *έκφανση* της ενεργοποίησής της (ο.π. 103).

2.3.4. Μετά την ενεργοποίηση· Από το οντολογικό στο ψυχολογικό ασυνείδητο

*

Ανακεφαλαιωνοντας, οι τέσσερις εκφάνσεις της ενεργοποίησης όπως παρουσιάστηκαν από τον Deleuze μέχρι τώρα, είναι οι εξής:

|1| / |2| η μετάθεση και η περιστροφή, οι οποίες αποτελούν τις αμιγώς ψυχικές στιγμές·

|3| η δυναμική κίνηση, στάση του σώματος αναγκαία για την καλή ισορροπία των δύο προηγούμενων προσδιορισμών·

|4| η μηχανική κίνηση, το κινητικό σχήμα, το οποίο αντιπροσωπεύει το τελευταίο στάδιο της ενεργοποίησης.

> Το ζητούμενο, σε όλα αυτά, είναι η προσαρμογή του παρελθόντος στο παρόν, η αξιοποίηση του παρελθόντος σε συνάρτηση με το παρόν – αυτό που ο Bergson αποκαλεί «*προσοχή στη ζωή*».
> (2010α:103)

Η πρώτη στιγμή διασφαλίζει ένα σημείο συνάντησης του παρελθόντος με το παρόν· κυριολεκτικά το παρελθόν φέρεται προς το παρόν για να εντοπίσει ένα σημείο επαφής (ή συστολής) μ' αυτό.

Η δεύτερη στιγμή διασφαλίζει μια μετατόπιση [transposition], μια μεταγωγή [traduction], μια εξάπλωση [expantion] του παρελθόντος εντός του παρόντος· οι εικόνες – ενθυμήσεις αποκαθιστούν μέσα στο παρόν τις διακρίσεις του παρελθόντος, τουλάχιστον όσες είναι χρήσιμες.

Η τρίτη στιγμή, η δυναμική στάση του σώματος, διασφαλίζει την εναρμόνιση των δύο προηγούμενων στιγμών, διαρθρώνοντας τη

μία με την άλλη και οδηγώντας τες μέχρι το τέρμα.

Η τέταρτη στιγμή, η μηχανική κίνηση του σώματος, διασφαλίζει την προσιδιάζουσα στο σύνολο χρησιμότητα και την απόδοσή [rendement] του στο παρόν.

Σύμφωνα όμως με τον Deleuze, «αυτή η χρησιμότητα κι αυτή η απόδοση θα ήταν μηδαμινές, αν δεν συναρτηθεί στις τέσσερις στιγμές μια προϋπόθεση που ισχύει για όλες» (ο.π. 103). Η καθαρή ενθύμηση είναι σύγχρονη του παρόντος που η ίδια *υπήρξε*. Επομένως η ενθύμηση, κατά τη διαδικασία ενεργοποίησής της, τείνει να ενεργοποιηθεί σε μια εικόνα που είναι η ίδια σύγχρονη μ' αυτό το παρόν. Οπότε είναι προφανές ότι μια τέτοια εικόνα– ενθύμηση, μια τέτοια «ενθύμηση του παρόντος», θα ήταν τελείως ανώφελη, εφόσον θα ερχόταν μόνο να διπλασιάσει την εικόνα– αντίληψη. Πρέπει η ενθύμηση να ενσαρκώνεται, όχι σε συνάρτηση με το δικό της παρόν (με το οποίο είναι σύγχρονη), αλλά σε συνάρτηση με ένα νέο παρόν σε σχέση με το οποίο είναι τώρα παρελθόν. Ο όρος αυτός εκπληρώνεται κανονικά από την ίδια τη φύση του παρόντος, το οποίο δεν παύει να παρέχεται, να προχωράει προς τα εμπρός και να αφήνει μια απόσταση.

Ιδού λοιπόν η πέμπτη έκφανση της ενεργοποίησης: ένα είδος μετατόπισης [déplacement] δια της οποίας το παρελθόν ενσαρκώνεται μόνο ενός παρόντος διαφορετικό από αυτό που υπήρξε το ίδιο. Η αντίστοιχη διαταραχή αυτής της τελευταίας έκφανσης θα ήταν η *παραμνησία*, όπου θα ενεργοποιούνταν η ενθύμηση του παρόντος ως τέτοιου.

Έτσι ορίζεται ένα ψυχολογικό ασυνείδητο, ξεχωριστό από το οντολογικό ασυνείδητο. Το τελευταίο αντιστοιχεί στην καθαρή, δυνητική, απαθή, αδρανή ενθύμηση, στην ενθύμηση *αυτή καθαυτήν*. Το ψυχολογικό ασυνείδητο αντιπροσωπεύει την κίνηση της ενθύμησης κατά τη διαδικασία ενεργοποίησής της· «τότε, όπως συμβαίνει με τα δυνατά [possibles] στη θεώρηση του Λάιμπνιτς, οι ενθυμήσεις τείνουν να ενσαρκωθούν, ασκούν πίεση για να γίνουν δεκτές – με αποτέλεσμα να χρειάζεται μια ολόκληρη απώθηση προερχόμενη από το παρόν και από την «προσοχή στη ζωή», για να απομακρυνθούν οι ενθυμήσεις

που είναι άχρηστες ή επικίνδυνες.» Δεν υπάρχει καμία αντίφαση ανάμεσα στις δύο αυτές περιγραφές δύο διακριτών ασυνειδήτων, θα καταλήξει ο στοχαστής (ο.π. 105).

*

"...in the course of those successive bursts of affection which had made of his enduring love for Odette a long oblivion of the first impression that he had formed of her – he had ceased to notice since the early days of their intimacy, days to which doubtless, while he slept, his memory had returned to seek their exact sensation. [...] "To think that I've wasted years of my life, that I've longed to die, that I've experienced my greatest love, for a woman who didn't appeal to me, who wasn't even my type!"

79

Marcel Proust, *In Search of Lost Time*

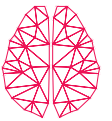

2.4. Διάρκεια και χρόνος και χώρος

*

2.4.1. Το διεσταλμένο παρόν και το συνεσταλμένο παρελθόν

*

Στα μέχρι τώρα κεφάλαια αναπτύχθηκε η διαφορά φύσεως ανάμεσα στις δύο γραμμές του αντικειμένου και του υποκειμένου: ανάμεσα στην αντίληψη και την ενθύμηση, ανάμεσα στην ύλη και τη μνήμη, ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν. «Τι συμβαίνει συνεχεία;» θα αναρωτηθεί ο στοχαστής.

Φαίνεται ασφαλώς ότι, όταν ενεργοποιείται η ενθύμηση, η διαφορά φύσεως σε σχέση με την αντίληψη τείνει να εξαλειφθεί: δεν υπάρχουν πια, δεν μπορεί να υπάρχουν πια παρά διαφορές βαθμού ανάμεσα στις εικόνες – ενθυμήσεις και τις αντιλήψεις – εικόνες.[24]

> Ο Bergson παρουσιάζει μια πολύ σημαντική οντολογική πρόταση: *αν το παρελθόν συνυπάρχει με το δικό του παρόν και αν συνυπάρχει με τον εαυτό του σε διάφορα επίπεδα συστολής, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι το ίδιο το παρόν είναι μόνο το πιο συνεσταλμένο επίπεδο του παρελθόντος.*
>
> (Deleuze, 2010α:108)

Αυτή τη φορά είναι το καθαρό παρόν και το καθαρό παρελθόν, καθαρή αντίληψη και η καθαρή ενθύμηση, η καθαρή ύλη και η καθαρή μνήμη που δεν έχουν πια πάρα διαφορές χαλάρωσης και συστολής και ξαναβρίσκουν έτσι μια οντολογική ενότητα. Συνεπώς, ανακαλύπτοντας στο βάθος της μνήμης – ενθύμησης μια βαθύτερη

μνήμη – συστολή, θεμελιώσαμε τη δυνατότητα ενός νέου *μονισμού*. Η αντίληψη του ατόμου συστέλλει ανά πάσα στιγμή «αναρίθμητο πλήθος αναμνησθέντων στοιχείων», το παρόν ανά πάσα στιγμή συστέλλει απείρως το παρελθόν: «οι δύο όροι τους οποίους είχαμε αρχικά διαχωρίσει πρόκειται να συνδεθούν στενότατα...» (ο.π. 108).

2.4.2. Από τη μία διάρκεια στις πολλές

*

2.4.2.1. Ποσότητα και ποιότητα, εκτατό και μη

Ο Deleuze ορίζει την αίσθηση ως τη διεργασία συστολής τρισεκατομμυρίων δονήσεων πάνω σε μια επιφάνεια υποδοχής. Με αυτόν τον τρόπο προκύπτει η ποιότητα, η οποία δεν είναι τίποτε εκτός από συνεσταλμένη ποσότητα.[25]

Αντιστρόφως, όμως, αν αληθεύει ότι το παρόν, δια του οποίου διεισδύει κανείς στην ύλη, είναι ο πιο συνεσταλμένος βαθμός του παρελθόντος, η ίδια η ύλη θα είναι σαν ένα απείρως διεσταλμένο, χαλαρωμένο παρελθόν (τόσο χαλαρωμένο, ώστε προηγούμενη στιγμή έχει ήδη εξαφανιστεί όταν εμφανίζεται η επόμενη).

> Ιδού τώρα που η ιδέα της χαλάρωσης – ή της επέκτασης [extention] – θα υπερκεράσει τη δυαδικότητα του μη εκτατού και του εκτατού και θα μας παράσχει το μέσο μετάβασης από το ένα στο άλλο. Διότι η ίδια η αντίληψη είναι εκτατή [étendue], ενώ η αίσθηση είναι εκτατική [extensive] στο μέτρο που αυτό το οποίο συστέλλει είναι ακριβώς κάτι εκτατό [étendu], είναι ακριβώς κάτι χαλαρωμένο [détendu] (η αίσθηση μας κάνει να διαθέτουμε χώρο στην ίδια ακριβώς αναλογία που διαθέτουμε χρόνο).
> (Deleuze, 2010α:108)

«Εξ ου η σπουδαιότητα του *Ύλη και μνήμη*», υπερθεματίζει ο Deleuze: Η κίνηση αποδίδεται στα ίδια τα πράγματα, με αποτέλεσμα

τα υλικά πράγματα να μετέχουν απευθείας της διαρκείας, αποτελώντας μια οριακή περίπτωση διαρκείας. «Τα *Άμεσα δεδομένα* έχουν ξεπεραστεί: η κίνηση δεν είναι λιγότερο εκτός μου απ' όσο εντός μου και το ίδιο το Εγώ, με τη σειρά του, δεν είναι παρά μια περίπτωση μεταξύ άλλων μέσα στη διάρκεια» (ο.π. 109).

2.4.2.2. Από τον πλουραλισμό στο μονισμό του χρόνου

Ο Deleuze θα αναγνωρίσει στο *Ύλη και Μνήμη* την ύπαρξη μιας ριζικής πληθώρας διαρκειών: «το σύμπαν αποτελείται από τροποποιήσεις, διαταραχές [perturbations], αλλαγές τάσης [tention] και ενέργειας [énergie] και από τίποτε άλλο» (2010α:112). Ο Bergson, κάνει λόγο αναμφίβολα για πληθώρα *ρυθμών διάρκειας*· όμως διευκρινίζει, «αναφορικά με τις κατά το μάλλον ή ήττον αργές ή γοργές διάρκειες, ότι η κάθε διάρκεια είναι ένα απόλυτο και ότι ο κάθε ρυθμός είναι ο ίδιος μια διάρκεια».

Σύμφωνα με τον στοχαστή, η ψυχολογική διάρκεια, «η διάρκειά μας», δεν είναι πλέον πάρα μια περίπτωση μεταξύ άλλων, μέσα σε άπειρες άλλες, «κάποια σαφώς καθορισμένη τάση [tension] της οποίας ο ίδιος ο προσδιορισμός εμφανίζεται ως μια επιλογή μεταξύ απειράριθμων διαρκειών».

> Να που, η ψυχολογία δεν είναι πλέον παρά ένα άνοιγμα στην οντολογία, ένα εφαλτήριο για μια «εγκατάσταση» εντός του Είναι. Όμως, αμέσως μετά την εγκατάσταση αυτή, αντιλαμβανόμαστε το Είναι πολλαπλό, τη διάρκεια πολυπληθή και τη δική μας στριμωγμένη μεταξύ πιο διασκορπισμένων και πιο τεταμένων [tendues], πιο έντονων [intenses] διαρκειών: «Άρα αντιλαμβάνεται κανείς όσο πολυπληθείς διάρκειες θέλει, όλες πολύ διαφορετικές μεταξύ τους...»
>
> (ο.π. 103)

Επομένως η ιδέα μιας δυνητικής συνύπαρξης όλων των επιπέδων του παρελθόντος, όλων των επιπέδων τάσης [tension],

εκτείνεται στο σύνολο του σύμπαντος· η ιδέα αυτή δε συνεπάγεται πλέον μόνο τη σχέση του ατόμου με το είναι, αλλά τη σχέση όλων των πραγμάτων με το είναι. Όλα συμβαίνουν σάμπως το σύμπαν να ήταν μια καταπληκτική Μνήμη.[26]

Αυτή η επέκταση της δυνητικής συνύπαρξης σε απειράριθμες ιδιάζουσες διάρκειες εμφανίζεται ήδη στη *Δημιουργική εξέλιξη*. Στο έργο αυτό, η ζωή συγκρίνεται με μια μνήμη και τα γένη ή τα είδη αντιστοιχούν σε συνυπάρχουσες βαθμίδες αυτής της ζωτικής μνήμης. Είναι μία οντολογική θεώρηση, η οποία φαίνεται να συνεπάγεται έναν γενικευμένο πλουραλισμό.[27]

Όπως επισημαίνει ο Deleuze, αυτή η πρώτη υπόθεση οδηγεί στο συμπέρασμα της συνύπαρξης εντελώς διαφορετικών αριθμών, πραγματικά διακριτών διαρκειών, άρα ριζική πολλαπλότητα του Χρόνου. Ο Bergson προσθέτει ότι είχε κάνει άλλοτε αυτή την υπόθεση, αλλά ότι, έξω από εμάς, ίσχυε μόνο για τα έμβια είδη: «Δεν αντιλαμβανόμασταν ποτέ, δεν βλέπουμε, ακόμη και σήμερα, κανένα λόγο επέκτασης στο υλικό σύμπαν αυτής της υπόθεσης μιας πολλαπλότητας διαρκειών». Έτσι ο Bergson επιχειρεί μία δεύτερη υπόθεση σύμφωνα με την οποία «τα υλικά πράγματα έξω από εμάς δεν θα διακρίνονταν μεταξύ τους μέσω απολύτως διαφορετικών διαρκειών, αλλά μέσω ενός ορισμένου σχετικού τρόπου να συμμετέχουν στη δική μας διάρκεια και να τη διαρθρώνουν». «Ακόμη όμως και στη δεύτερη περίπτωση, το μυστήριο παραμένει αναφορικά με τη φύση του Όλου και τη σχέση μας μ' αυτό», θα διαπιστώσει ξανά ο Deleuze. Και καταλήγει στην τρίτη υπόθεση κατά την οποία «δεν θα υπήρχε παρά ένας μόνο χρόνος, μία μόνο διάρκεια, στην οποία θα μετείχαν τα πάντα, συμπεριλαμβανομένων των συνειδήσεών μας, συμπεριλαμβανομένων των έμβιων όντων, συμπεριλαμβανομένου συνόλου του υλικού κόσμου» (ο.π. 115).

2.4.3. Επιστήμη και φιλοσοφία

*

2.4.3.1. Διάρκεια και ταυτοχρονία

> Ο Bergson, όπως αναλύθηκε παραπάνω, καταλήγει πως υπάρχει *ένας μόνο Χρόνος*, *μοναδικός*, *καθολικός*, *απρόσωπος*. «Πρόκειται, εν ολίγοις για ένα μονισμό του Χρόνου…». Ο Deleuze όμως δεν είναι ικανοποιημένος από αυτή την υπόθεση·[28] θα τοποθετήσει τη, φαινομενική, μεταστροφή αυτή στη σκέψη του Bergson στην αντιπαράθεσή του με τη θεωρία της Σχετικότητας: «Η αντιπαράθεση αυτή επιβαλλόταν στον Bergson, διότι η Σχετικότητα, για λογαριασμό της, επικαλείτο αναφορικά με τον χώρο και το χρόνο έννοιες όπως αυτές της εξάπλωσης [expantion] και της συστολής, της τάσης [tension] και της διαστολής.» θα παραθέσει (2010α:116).

Συστολή, διαστολή, σχετικότητα της κίνησης, πολλαπλότητα: όλες αυτές οι έννοιες δεν είναι άγνωστες στον Bergson. «Η διάρκεια, δηλαδή ο χρόνος, είναι ουσιωδώς πολλαπλότητα· ουδέποτε ο Bergson θα απαρνηθεί αυτή την ιδέα» (ο.π. 117). Το πρόβλημα όμως, σύμφωνα με τον Deleuze, συνίσταται στο για ποιον τύπο πολλαπλότητας πρόκειται.[29]

> Μόνο φαινομενικά η συζήτηση αφορά στο αν ο χρόνος είναι ένας ή πολλαπλός. Το αληθινό πρόβλημα είναι το εξής: «ποια πολλαπλότητα προσιδιάζει στο χρόνο;». Το διαπιστώνει κανείς με τον τρόπο τον οποίο ο Bergson υποστηρίζει την ύπαρξη ενός μοναδικού, καθολικού και απρόσωπου Χρόνου. «Όταν καθόμαστε στην όχθη ενός ποταμού, η ροή του νερού, το πέρασμα ενός πλοίου ή το πέταγμα ενός πουλιού, το αδιάκοπο μουρμουρητό της εσώτατης ζωής μας είναι για μας τρία διαφορετικά πράγματα ή ένα μόνο, κατά βούλησιν…»
>
> (ο.π. 117)

Ο Bergson αποδίδει, δηλαδή, στην προσοχή την ικανότητα να «επιμερίζεται δίχως να διαιρείται», «να είναι μία και πολλές»· αποδίδει όμως, βαθύτερα, στη διάρκεια την ικανότητα να αυτοπεριλαμβάνεται.

> Ο ρους του ποταμού, το πέταγμα του πουλιού, το μουρμουρητό της ζωής μου αποτελούν τρεις ροές· δεν είναι όμως ροές παρά μόνο επειδή η διάρκειά μου είναι μία από αυτές, καθώς επίσης το στοιχείο το οποίο περιέχει τις άλλες δύο. Γιατί να μην αρκεστεί κανείς σε δύο ροές, για παράδειγμα στη διάρκειά μου και στο πέταγμα του πουλιού; Τούτο συμβαίνει διότι ουδέποτε δύο ροές θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν συνυπάρχουσες ή ταυτόχρονες, αν δεν περιέχονταν σε μια ίδια τρίτη ροή. Το πέταγμα του πουλιού και η δική μου διάρκεια δεν είναι ταυτόχρονες παρά μόνο στο μέτρο που η διάρκειά μου διχάζεται και ανακλάται [se réfléchit] σε μια μιαν άλλη η οποία την περιέχει, ενώ ταυτοχρόνως η ίδια περιέχει το πέταγμα του πουλιού· επομένως υπάρχει μια θεμελιώδης τριαδικότητα ροών. Με αυτή την έννοια, η διάρκειά μου έχει ουσιωδώς τη δύναμη να ανακαλύπτει άλλες διάρκειες, να περιλαμβάνει τις άλλες και να αυτοπεριλαμβάνεται επ' άπειρον.
> (ο.π. 2018)

Διαπιστώνεται λοιπόν ότι «αυτό το άπειρο του αναστοχασμού [réflexion] ή της προσοχής επαναδίδει [restitue] στη διάρκεια τα αληθινά χαρακτηριστικά της, τα οποία πρέπει να υπενθυμίζουμε αδιάκοπα: δεν είναι απλώς το αδιαίρετο, αλλά αυτό που έχει ένα πολύ ιδιαίτερο στυλ διαίρεσης· δεν είναι απλώς διαδοχή, αλλά πολύ ιδιαίτερη συνύπαρξη, ταυτοχρονία ροών» (ο.π. 118). «Αυτή είναι η πρώτη ιδέα μας για την ταυτοχρονία. Αποκαλούμε έτσι ταυτόχρονες δύο εξωτερικές ροές οι οποίες καταλαμβάνουν την ίδια διάρκεια, διότι περιέχονται αμφότερες στη διάρκεια μιας ίδιας τρίτης ροής, της δικής μας... (Είναι αυτή) η ταυτοχρονία ροών που μας επαναφέρει στην εσωτερική διάρκεια, στην πραγματικής διάρκεια».

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η διάρκεια ορίζεται από τον Bergson ως δυνητική ή συνεχή πολλαπλότητα διότι, αφενός, διαιρείται σε στοιχεία τα οποία διαφέρουν φύσει μεταξύ τους και αφετέρου, αυτά τα στοιχεία ή αυτά τα μέρη δεν υπάρχουν ενεργώς παρά μόνο στο βαθμό που η διαίρεση έχει όντως συντελεστεί· ο Deleuze θα σημειώσει ότι αν η συνείδηση μας «σταματήσει κάπου τη διαίρεση, εκεί σταματά επίσης η διαιρετότητα» (ο.π. 119).

Αν όμως τοποθετηθεί κανείς σε μια στιγμή όπου η διαίρεση δεν έχει συντελεστεί, δηλαδή στο δυνητικό, είναι προφανές ότι δεν υπάρχει παρά μόνον ένας χρόνος. Στη συνέχεια, έστω ότι τοποθετείται σε μια στιγμή όπου έχει γίνει διαίρεση: σε αυτό το σημείο οι δύο ροές διαφέρουν φύσει.

> Το γεγονός ότι η διαίρεση υπόκειται στον όρο να έχει συντελεστεί ενεργώς, σημαίνει ότι τα μέρη (ροές) οφείλουν να είναι βιωμένα ή τουλάχιστον να έχουν τεθεί και να τα έχουμε σκεφτεί ως δυνάμενα να βιωθούν. Να όμως που η θέση του Μπερξόν *συνίσταται εξ ολοκλήρου στο να αποδείξει ότι δεν μπορούν να είναι βιώσιμα ή βιωμένα ει μη μόνον στην προοπτική του ενός και του αυτού χρόνου.*[30]
>
> (ο.π. 119)

Είναι ένας εξολοκλήρου «συμβολικός» παράγοντας, «τουτέστιν ένας παράγοντας που αντιτίθεται στο βίωμα, που αποκλείει το βίωμα» (ο.π. 119)· μόνον όμως μέσω αυτού μπορεί να πραγματωθεί ο υποτιθέμενος δεύτερος χρόνος. Σύμφωνα με τον Bergson, λοιπόν, «όχι λιγότερο στο επίπεδο των ενεργών μερών απ' ό,τι στο επίπεδο του δυνητικού Όλου, υπάρχει ένας και μόνον ένας Χρόνος» (ο.π. 120).

Όταν ο Deleuze εξετάζει τη διαίρεση προς την άλλη κατεύθυνση, προς τα πίσω, παρατηρεί κάθε φορά τις ροές, *με τις διαφορές φύσεώς τους, με τις διαφορές τους συστολής και χαλάρωσης*, να επικοινωνούν εντός ενός και του αυτού Χρόνου, ο οποίος είναι σαν την προϋπόθεση τους. «Μία και η αυτή η διάρκεια θα συγκεντρώσει

κατά μήκος της διαδρομής της τα συμβάντα της ολότητας του υλικού κόσμου· θα μπορέσουμε τότε να εξαλείψουμε [éliminer] τις ανθρώπινες συνειδήσεις τις οποίες είχαμε αρχικά τοποθετήσει ανά διαστήματα ως ισάριθμους σταθμούς [relais] για την κίνηση της σκέψης μας· δεν θα υπάρχει πια παρά ο απρόσωπος χρόνος όπου θα ρέουν τα πάντα» (ο.π. 120).

Επομένως, η διάρκεια ενός παρατηρητή είναι αναγκαία ως ροή και συνάμα ως εκπρόσωπος του Χρόνου εντός του οποίου βυθίζονται όλες οι ροές. Ο Deleuze θα υπογραμμίσει ότι με αυτήν ακριβώς την έννοια, τα διάφορα έργα του Bergson «συμφιλιώνονται τέλεια και δεν ενέχουν καμία αντίφαση· δεν υπάρχει παρά ένας μόνο χρόνος (μονισμός), μολονότι υπάρχουν απειράριθμες ενεργές ροές (γενικευμένος πλουραλισμός), οι οποίες μετέχουν αναγκαία στο ίδιο δυνητικό όλον (περιορισμένος πλουραλισμός)» – αυτό που θα αποκαλέσει τριαδικότητα των ροών. Ο Bergson δεν απαρνείται ποτέ «την ιδέα μιας διαφοράς φύσεως ανάμεσα στις ενεργές ροές ούτε όμως και την ιδέα διαφορών χαλάρωσης ή συστολής μέσα στην δυνητικότητα η οποία τις περιλαμβάνει και ενεργοποιείται σ' αυτές. Εκτιμά όμως ότι οι δύο αυτές βεβαιότητες δεν αποκλείουν, αλλά αντιθέτως προϋποθέτουν έναν μοναδικό χρόνο». (ο.π. 121). Από τα παραπάνω, λοιπόν, συμπεραίνεται ότι «όχι μόνο οι δυνητικές πολλαπλότητες προϋποθέτουν έναν μόνο χρόνο, αλλά η διάρκεια ως δυνητική πολλαπλότητα είναι αυτός ο μοναδικός και ο ίδιος Χρόνος» (ο.π.121).

2.4.3.2. Ο Einstein και η θεωρία της Σχετικότητας

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η θεωρία της Σχετικότητας ήταν κάτι το οποίο αντιπαρατέθηκε με στη σκέψη του Bergson, προκαλώντας, φυσικά, τις αντίστοιχες αντιδράσεις. Η αντιπαράθεση αυτή, βέβαια, δεν εμφανίστηκε απότομα· είχε ήδη προετοιμαστεί από την θεμελιακή έννοια της Πολλαπλότητας, την οποία Einstein είχε αντλήσει από τις μελέτες του Riemann και την οποία ο Bergson είχε χρησιμοποιήσει με δικό του τρόπο νωρίτερα στα *Άμεσα δεδομένα*. Όπως αναφέρει ο Deleuze:

> Ας συγκρατήσουμε συνοπτικά τα κύρια γνωρίσματα της θεωρίας του Einstein, όπως τη συνοψίζει ο Bergson: όλα εκκινούν από μια ορισμένη ιδέα της κίνησης, η οποία συνεπάγεται μία συστολή των σωμάτων και μια διαστολή του χρόνου τους· από τούτο καταλήγει κανείς στη διάλυση της ταυτοχρονίας, καθώς ό,τι είναι ταυτόχρονο σε ένα σταθερό σύστημα παύει να είναι για ένα κινητό σύστημα· ακόμη περισσότερο, ένεκα της σχετικότητας της ηρεμίας και της κίνησης, ένεκα της σχετικότητας ακόμη και της επιταχυνόμενης κίνησης, οι εν λόγω συστολές της έκτασης, οι εν λόγω διαστολές του χρόνου, η εν λόγω ρήξεις της ταυτοχρονίας αποβαίνουν απολύτως αμοιβαίες· με αυτή την έννοια θα υπήρχε μια χρονική πολλαπλότητα, μια πληθώρα χρόνων, με διαφορετικές ταχύτητες ροής, όλων πραγματικών, καθενός προσιδιάζοντος σε ένα σύστημα αναφοράς· καθώς μάλιστα καθίσταται αναγκαίο, για να εντοπίσουν ένα σημείο, να αποδείξουμε τη θέση του τόσο στο χρόνο όσο και στο χώρο, η μοναδική ενότητα χρόνου συνίσταται στο να είναι μια τέταρτη διάσταση του χώρου· είναι ακριβώς αυτό το σύμπλοκο [bloc] «Χωροχρόνος» που διαιρείται τώρα σε χώρο και σύγχρονο με απειράριθμους τρόπους, ο καθένας από τους οποίους προσιδιάζει ένα σύστημα.
>
> (2010α:116)

Σύμφωνα με όσα αναλύθηκαν νωρίτερα αναφορικά με την ορολογία του Bergson, ο Χρόνος του Einstein ανήκει στην πρώτη κατηγορία πολλαπλότητας, αυτή των ενεργών πραγματωμένων. Αυτό που καταλογίζει ο Bergson στον Einstein είναι ότι συγχέει τους δύο τύπους πολλαπλότητας και ότι, ως αποτέλεσμα, ανανεώνει τη σύγχυση του χρόνου με τον χώρο (ο.π. 117).

Στο επίπεδο της θεωρίας της Σχετικότητας επιχειρείται από τον Deleuze να διασαφηνιστεί η μπερξονική απόδειξη του αντιφατικού χαρακτήρα της πληθώρας των χρόνων. Μόνο αυτή η θεωρία επιτρέπει, να την καταστήσουμε σαφή και πειστική. Αυτό διότι όσο

έχουμε να κάνουμε με ποιοτικά διακεκριμένες ροές, ομολογουμένως να είναι δύσκολο να γνωρίσουμε αν τα δύο υποκείμενα βιώνουν και αντιλαμβάνονται τον ίδιο χρόνο ή όχι· «στοιχηματίζει κανείς υπέρ της ενότητας, αλλά μόνο ως πιο «ευλογοφανούς» ιδέας» (ο.π. 121). Προς έκπληξη του στοχαστή, η θεωρία της Σχετικότητας δεν χρησιμοποιεί πια την απόδειξη των ποιοτικών ροών, αλλά αυτήν των συστημάτων «σε κατάσταση αμοιβαίας και ομοιόμορφης μετατόπισης», όπου οι παρατηρητές είναι εναλλάξιμοι, εφόσον δεν υπάρχει πια προνομιακό σύστημα.

Σύμφωνα με τον Einstein, έστω δύο συστήματα, S και S' των οποίων ο χρόνος δεν είναι ίδιος. «Ποιος είναι όμως αυτός ο άλλος χρόνος; Δεν είναι ούτε ο χρόνος του Πέτρου στο σύστημα S πότε ο χρόνος του Παύλου στο σύστημα S', αφού, από την υπόθεση, οι δύο αυτοί οι χρόνοι διαφέρουν μεταξύ τους μόνο ποσοτικά κι εφόσον η διαφορά αυτή ακυρώνεται όταν λαμβάνει κανείς εκ περιτροπής το S και το S' ως συστήματα αναφοράς. Θα ισχυριστεί άραγε τουλάχιστον κάνεις ότι ο άλλος αυτός χρόνος είναι εκείνος τον οποίο συλλαμβάνει ο Πέτρος ως βιωμένο ή ως δυνάμενο να βιωθεί από τον Παύλο;» θα αναρωτηθεί ο Deleuze για να καταλήξει ότι «*εδώ βρίσκεται η ουσία της επιχειρηματολογίας του Bergson*» (ο.π. 122).

> Αναμφίβολα ο Πέτρος κολλά σ' αυτόν τον Χρόνο μια ετικέτα με το όνομα του Παύλου· αν όμως φανταζόταν τον Παύλο ως συνειδητό, να ζει τη δική του διάρκεια και να τη μέτρα, θα ήταν υποχρεωμένος να δει τον Παύλο να λαμβάνει το δικό του σύστημα ως σύστημα αναφοράς και να τοποθετείται έτσι σ' αυτόν τον μοναδικό Χρόνο, εσωτερικό σε κάθε σύστημα, στον οποίο μόλις αναφερθήκαμε. Για τον ίδιο λόγο άλλωστε ο Πέτρος θα εγκατέλειπε προσωρινά το σύστημα αναφοράς του και, κατά συνέπεια, την ύπαρξη του ως φυσικού επιστήμονα και, κατά συνέπεια επίσης, τη συνείδηση του· ο Πέτρος δεν θα έβλεπε πλέον τον εαυτό του παρά μόνο ως ένα όραμα του Παύλου.
> (ο.π. 122)[31]

Επομένως, αυτός ο *άλλος* χρόνος για τον οποίο κάνει λόγο ο Einstein είναι κάτι που δεν μπορεί να βιωθεί ούτε από τον Πέτρο ούτε από τον Παύλο ούτε όμως και από τον Παύλο όπως τον φαντάζεται ο Πέτρος. Είναι ένα καθαρό σύμβολο το οποίο αποκλείει το βίωμα και σηματοδοτεί μόνο ότι ως σύστημα αναφοράς λαμβάνεται αυτό το σύστημα, και όχι κάποιο άλλο. «Ο Πέτρος δεν αντιμετωπίζει πια τον Παύλο ως φυσικό επιστήμονα ούτε καν ως συνειδητό ον ούτε καν ως ον· αδειάζει από την οπτική εικόνα του Παύλου το συνειδητό και ζωντανό εσωτερικό της, συγκρατώντας από το πρόσωπο [personnage] μόνο το εξωτερικό του περίβλημα» (ο.π. 123).

Η υπόθεση της Σχετικότητας προϋποθέτει έναν μόνο βιώσιμο και βιωμένο χρόνο. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο Bergson ισχυρίζεται σε κάποιο χωρίο του *Διάρκεια και Ταυτοχρονία* ότι η Σχετικότητα αποδεικνύει, στην ουσία, το αντίθετο απ' ό,τι βεβαιώνει αναφορικά με την πληθώρα των χρόνων.

> Διότι ποια ταυτοχρονία έχει άραγε κατά νου ο Αϊνστάιν, όταν δηλώνει ότι διαφέρει από το ένα σύστημα στο άλλο; Μια ταυτοχρονία η οποία ορίζεται από τις ενδείξεις δύο απομακρυσμένων ρολογιών. Αληθεύει δε όντως ότι αυτή η ταυτοχρονία είναι μεταβλητή ή σχετική, ακριβώς όμως επειδή η σχετικότητά της εκφράζει όχι κάτι το βιωμένο ή το βιώσιμο, αλλά στο συμβολικό παράγοντα στον οποίο αναφερθήκαμε προ ολίγου.
>
> (ο.π. 123)

Η συγκεκριμένη ταυτοχρονία, λοιπόν, προϋποθέτει δύο άλλες συνδεδεμένες μέσα στη στιγμή, οι οποίες είναι απόλυτες και όχι μεταβλητές: «την ταυτοχρονία ανάμεσα σε δύο στιγμές τις οποίες λάβαμε [prélevées] από εξωτερικές κινήσεις (ένα κοντινό φαινόμενο και μια στιγμή του ρολογιού) και την ταυτοχρονία αυτών των στιγμών με στιγμές που ελήφθησαν από τη δική μας διάρκεια» (ο.π. 124). Οι δύο αυτές ταυτοχρονίες προϋποθέτουν, όμως, μία ακόμα, αυτή των ροών, η οποία είναι ακόμη λιγότερο μεταβαλλόμενη. Επομένως, μέσα από τη μπερξονική θεωρία της ταυτοχρονίας επιβεβαιώνεται «η σύλληψη της διαρκείας ως δυνητικής *συνύπαρξης* όλων των

βαθμίδων εντός ενός μόνο και του αυτού χρόνου».[32]

Συνοπτικά, αυτό για το οποίο κατηγορήθηκε ο Einstein από τον Bergson είναι ότι συγχέει το δυνητικό και το ενεργό· η εισαγωγή του συμβολικού παράγοντα, δηλαδή μιας πλασματικής κατασκευής [fiction], εκφράζει αυτή τη σύγχυση. Του καταλογίζεται, λοιπόν, ότι συγχέει τους δύο τύπους πολλαπλότητας, τη δυνητική με την ενεργό. Αυτό δίνει την αφορμή στον Deleuze να μεταθέσει το ερώτημα από το: «η διάρκεια είναι άραγε μία ή πολλαπλή;» στο «η διάρκεια είναι όντως μια πολλαπλότητα, αλλά *ποιου τύπου*;» (ο.π. 125). «Μόνο η υπόθεση του μοναδικού Χρόνου, σύμφωνα με τον Bergson, εξηγεί τη φύση των δυνητικών πολλαπλοτήτων». Ο Einstein επινόησε μόνο έναν νέο τρόπο χωροποίησης του χρόνου συγχέοντας τους δύο τύπους πολλαπλότητας. Φυσικά δεν μπορεί να παραβλεφθεί η πρωτοτυπία του χωροχρόνου του, η αξιοθαύμαστη αυτή κατάκτηση που αντιπροσωπεύει για την επιστήμη· μέχρι τότε κανένας άλλος επιστήμονας δεν είχε προωθήσει τόσο πολύ την χωροποίηση ούτε και με αυτόν τον τρόπο. Ωστόσο, θα καταλήξει ο Deleuze:

> η κατάκτηση αυτή είναι η κατάκτηση ενός συμβόλου για να εκφραστούν τα μείγματα, όχι αυτή ενός βιώματος ικανού να εκφράσει, όπως θα έλεγε ο Προυστ, «λίγο χρόνο σε καθαρή κατάσταση». Το Είναι ή ο Χρόνος είναι *πολλαπλότητα*, άλλα ακριβώς δεν είναι «πολλαπλός»· είναι Ένας, σύμφωνα με τον *ιδιαίτερο* τύπο πολλαπλότητάς του.
> (ο.π. 125)

2.4.4. Από το χρόνο στο σχήμα του χώρου

*

> Ο χρόνος νοείται ως αβαθής χάρτης εντάσεων όπου συνυπάρχουν όλα τα επίπεδα διάρκειας, ο χρόνος της μνήμης, της λήθης, ο συγκινησιακός χρόνος, ο ιστορικός.
> (Χατζησάββα, 2009:113)

Η δυνητική συνύπαρξη των διαφόρων βαθμών χαλάρωσης και συστολής καθώς και η διαφορά φύσεως μεταξύ των ροών ή των

ενεργών ρυθμών, συνεχίζουν να υφίστανται κάθε φορά που ο Bergson υπερασπίζεται τη μοναδικότητα του Χρόνου.

> Όταν λέει δε ότι ουδέποτε ο χώρος και ο χρόνος «δαγκώνουν» ο ένας τον άλλον ούτε «διαπλέκονται» [«s'entrelacent»], όταν υποστηρίζει ότι μόνο η διάκριση τους είναι πραγματική, δεν απαρνείται επ' ουδενί τη φιλοδοξία του *Ύλη και μνήμη*, η οποία συνίστατο στο να ενσωματώσει στη διάρκεια κάτι από τον χώρο, να εντοπίσει στη διάρκεια έναν αποχρώντα λόγο για την έκταση [extension].
>
> (Deleuze, 2010α:125)

Κάθε *συνδυασμός*, όμως, χώρου και χρόνου, συνήθως σε ένα «κακώς αναλυμένο μείγμα, όπου ο χώρος εκλαμβάνεται ως τετελεσμένος [tout fait] και ο χρόνος, ως εκ τούτου, ως τέταρτη διάσταση του χώρου» (ο.π. 126), τον βρίσκει αντίθετο. Αναμφίβολα, αυτή η χωροποίηση του χρόνου είναι αλληλένδετη με την επιστήμη. Ωστόσο το ιδιαίτερο στοιχείο της Σχετικότητας συνίσταται στο ότι προώθησε αυτή τη χωροποίηση, ότι έδεσε το μείγμα με έναν εντελώς νέο τρόπο.[33] Από που ουσιαστικά κατάφερε η Σχετικότητα, σύμφωνα με τον στοχαστή, είναι ο σχηματισμός ενός εξαιρετικά δεμένου μείγματος, το οποίο όμως δεν θα ξεφύγει από την μπερξονική κριτική του «μείγματος» εν γένει.

Ο Bergson, εξετάζοντας τους βαθμούς χαλάρωσης της συστολής, που όλοι τους συνυπάρχουν, στο άκρο [à la limite] της χαλάρωσης, βρίσκεται η ύλη. Η ύλη δεν είναι ακόμη ο χώρος, αλλά είναι ήδη εκτατή. Η διάρκεια, απείρως χαλαρωμένη και διασκορπισμένη βάζει τις στιγμές της εξωτερικά τις μεν στις δε· η μία πρέπει να έχει εξαφανιστεί όταν εμφανίζεται η άλλη.

> Αυτό που οι εν λόγω στιγμές χάνουν σε αμοιβαία διείσδυση, το κερδίζουν σε αντίστοιχο άπλωμα [étalement]. Ό,τι χάνουν σε τάση [tension] το κερδίζουν σε έκταση [extension]. Κατά συνέπεια, ανά πάσα στιγμή τα πάντα τείνουν να απλώνονται [s' étaler] μέσα σε ένα

> continuum [συνεχές] στιγμιαίο, απεριόριστα διαιρετό, το οποίο δεν θα προεκταθεί στην άλλη στιγμή, αλλά θα πεθάνει για να ξαναγεννηθεί την επόμενη στιγμή, σε ένα βλεφάρισμα [clignement] ή σε ένα ρίγος [frisson] που ξαναρχίζει αδιάκοπα.
> (ο.π. 127)

Ο Deleuze θεωρεί ότι ωθώντας ως την άκρη αυτή την κίνηση της χαλάρωσης θα επιτευχθεί ο χώρος: «ακριβώς, όμως, θα βρίσκαμε τότε τον χώρο, στην άκρη της γραμμής διαφοροποίησης, ως αυτόν τον ακραίο όρο, ο όποιος δεν συνδυάζεται πλέον με τη διάρκεια» (ο.π. 127). Ο χώρος αυτός δεν πρέπει να μπερδεύεται με την ύλη ή την έκταση, αλλά το «σχήμα» [«scheme»] της ύλης, δηλαδή την παράσταση του «πέρατος» όπου θα κατέληγε η κίνηση χαλάρωσης, ως το εξωτερικό περίβλημα όλων των δυνατών εκτάσεων. Με αυτή την έννοια, δεν είναι η ύλη, δεν είναι η έκταση [étendue] που βρίσκεται μέσα στον χώρο, αλλά το αντίθετο. Αν μάλιστα θεωρηθεί ότι η ύλη έχει απειράριθμους τρόπους να χαλαρώνει [se détendre] ή να εκτείνεται [s' étendre], πρέπει να καταστεί σαφές ότι υπάρχουν «παντός είδους διακριτές εκτάσεις, όλες συγγενείς, αλλά ακόμη ποιοτικά προσδιορισμένες [qualifiées], και οι οποίες θα καταλήξουν να συγχωνεύονται μόνο στο δικό μας σχήμα [scheme] χώρου» (ο.π. 128).

Η χαλάρωση και συστολή είναι σχετικές και μάλιστα σχετικές η μία με την άλλη. «Τι είναι αυτό που χαλαρώνει, εκτός από κάτι συνεσταλμένο – και τι είναι αυτό που συστέλλεται, έκτος από κάτι έκτακτο [étendu], κάτι χαλαρωμένο [détendu]; *Για αυτό υπάρχει πάντα έκταση μέσα στη διάρκειά μας και πάντα διάρκεια μέσα στην ύλη*» θα αναρωτηθεί ο Deleuze (ο.π. 128). Η αντίληψη λειτουργεί ως συστολή σε μια ποιότητα την οποία αισθανθήκαμε εκατομμύρια στοιχειωδών δονήσεων ή τρανταγμάτων· αυτό όμως που συστέλλεται έτσι, αυτό που «τεντώνεται» έτσι, είναι η ύλη, είναι έκταση [extension].

Για ακόμα μία φορά ένα αρχικό ερώτημα μετατίθεται σε ένα νέο: δεν υπάρχει λόγος να αναρωτηθεί ο στοχαστής για την ύπαρξη

ή μη της χωρικότητας των αισθήσεων· όλες οι αισθήσεις του ατόμου είναι εκτατικές [extensives], όλες είναι «ογκώδεις» και εκτατές [étendues], «αν και σε ποικίλους βαθμούς και σε διαφορετικά στυλ» (ο.π. 128), σύμφωνα με το είδος συστολής το οποίο επιτελούν. Το ίδιο ισχύει και για τις ποιότητες· όσο ανήκουν στην ύλη, ανήκουν και στο ίδιο το άτομο· «ανήκουν στην ύλη, είναι μέσα στην ύλη, δυνάμει των δονήσεων και των αριθμών που τις διαρθρώνουν εσωτερικά» (ο.π. 128). Οι εκτάσεις, λοιπόν, είναι ακόμη ποιοτικά προσδιορισμένες [qualifiées], καθώς είναι αξεχώριστες από τις συστολές οι οποίες χαλαρώνουν εντός τους, και η ύλη δεν είναι ποτέ αρκετά χαλαρωμένη [détendue] για να είναι καθαρός χώρος, «για να πάψει να έχει αυτό το ελάχιστο συστολής δια του οποίου μετέχει της διαρκείας» (ο.π. 128), δια του όποιου είναι διάρκεια. Αντιστρόφως, ουδέποτε η διάρκεια είναι αρκετά συνεσταλμένη για να είναι ανεξάρτητη από την εσωτερική ύλη της οποίας ενεργεί [opère] και από την έκταση [extension] την οποία έρχεται να απλώσει.

Ο στοχαστής θα επιστρέψει άλλη μία φορά στην εικόνα του αναποδογυρισμένου κώνου:

> η κορυφή του (το παρόν μας) αντιπροσωπεύει το πιο συνεσταλμένο σημείο της διάρκειάς μας· αντιπροσωπεύει όμως επίσης την ένταξή μας στο λιγότερο συνεσταλμένο, δηλαδή σε μια απείρως χαλαρωμένη ύλη. Γι' αυτόν το λόγο η νόηση, σύμφωνα με τον Bergson, έχει δύο σύστοιχες εκφάνσεις, σχηματίζοντας μια αμφισημία που της είναι ουσιώδης· είναι γνώση της ύλης, σηματοδοτεί την προσαρμογή μας στην ύλη, μορφοποιείται στο καλούπι της ύλης, αλλά δεν το κάνει παρά μόνο χάρη στο πνεύμα ή τη διάρκεια, μόνο και μόνο επειδή εισδύει στην ύλη σε ένα σημείο τάσης [tension] το οποίο της επιτρέπει να την ελέγχει.
>
> (ο.π. 129)

Από τα παραπάνω προκύπτει το συμπέρασμα ότι η νόηση διακρίνεται στη μορφή και το νόημα· «έχει τη μορφή της στην ύλη, βρίσκει τη μορφή της με την ύλη, τουτέστιν μέσα στο πιο χαλαρωμένο,

δια του οποίου εξουσιάζει και χρησιμοποιεί την ύλη» (ο.π. 129).

Η μορφή της χωρίζεται από το νόημα της, παράλληλα όμως το νόημα αυτό είναι πάντα παρόν, εντός της, κι οφείλει να ξαναβρεθεί από την ενόραση. Αυτό τον λόγο αναγνωρίζει ο Deleuze στον Bergson, λοιπόν, για τον οποίο αρνείται «κάθε απλή γένεση, η οποία θα εξηγούσε [rendrait compte] τη νόηση εκκινώντας από μια ήδη υποτιθέμενη τάξη της ύλης ή που θα εξηγούσε τα φαινόμενα της ύλης εκκινώντας από υποτιθέμενες κατηγορίες νόησης».

> Ένα βήμα για τη μία, ένα βήμα για την άλλη· Η νόηση συστέλλεται μέσα στην ύλη, ενώ ταυτοχρόνως η ύλη χαλαρώνει μέσα στη διάρκεια· αμφότερες βρίσκουν στην έκταση τη μορφή που τους είναι κοινή, την ισορροπία τους, έστω κι αν νόηση, με τη σειρά της, ωθεί αυτή τη μορφή σε ένα βαθμό χαλάρωσης στον οποίο η ύλη και η έκταση δεν θα είχαν ποτέ φτάσει από μόνες τους – αυτή ενός καθαρού χώρου.
> (ο.π. 130)

*

"There was a time when Odette loved me more," but he never formed any definite picture of that time. Just as he had in his study a chest of drawers which he contrived never to look at, which he made a detour to avoid whenever he went in or out of the room, because in one of its drawers he had locked away the chrysanthemum which she had given him on one of those first evenings when he had taken her home in his carriage, and the letters in which she said: "If only you had forgotten your heart also. I should never have let you have that back."

95

Marcel Proust, *In Search of Lost Time*

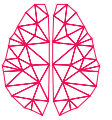

2.5. Από τη Μνήμη στη δημιουργία

*

2.5.1. Μνήμη ως διαφορά και Ύλη ως επανάληψη

*

Ο Deleuze εμβαθύνει στο πέρασμα της σκέψης του Bergson από το δυϊσμό στον μονισμό· ο Bergson υποστηρίζει ταυτόχρονα αφενός ότι το παρελθόν και το παρόν διαφέρουν φύσει μεταξύ τους, και αφετέρου ότι το παρόν είναι μόνο το πιο συνεσταλμένο επίπεδο ή ο συνεσταλμένος βαθμός του παρελθόντος. Ο στοχαστής θα αναζητήσει τη συμφιλίωση των δύο προτάσεων αναγάγοντας το πρόβλημα στο σημείο σύγκλισης του δυϊσμού των διαφορών φύσεως και του μονισμού των βαθμών χαλάρωσης.[34] Έτσι λοιπόν, διακρίνονται τρεις στιγμές στη μέθοδο του Bergson, *στον Bergson–ισμό του*.

|1| Όπως έχει ήδη αναφερθεί διεξοδικά, υπάρχει μια διαφορά φύσεως ανάμεσα στο χώρο και τη διάρκεια, στην ύλη και τη μνήμη, στο παρόν και το παρελθόν. Η διαφορά αυτή γίνεται αντιληπτή κατά την αποσύνθεση των μιγμάτων που δίδονται στην εμπειρία, προχωρώντας πέραν της «καμπής».

> Ανακαλύπτουμε τις διαφορές φύσεως ανάμεσα σε δύο ενεργές τάσεις, ανάμεσα σε δύο ενεργές κατευθύνσεις μέσω της καθαρής κατάστασης στην οποία διαιρείται κάθε μείγμα
>
> (2010α:132)

Πρόκειται για τη στιγμή του καθαρού δυϊσμού ή της διαίρεσης των μειγμάτων.

|2| Η διάρκεια είναι αυτή που περιλαμβάνει όλες τις ποιοτικές διαφορές, όλες τις διαφορές φύσεως, έτσι ώστε «να ορίζεται ως αλλοίωση σε σχέση με τον ίδιο τον εαυτό της»· ο χώρος είναι αυτός που επωμίζεται κατ' αποκλειστικότητα διαφορές βαθμού, έτσι ώστε «να εμφανίζεται ως το σχήμα [schème] μιας απεριόριστης διαιρετότητας» (ο.π. 133).

> Η Μνήμη, επομένως, είναι ουσιωδώς διαφορά, ενώ η ύλη είναι ουσιωδώς επανάληψη. Επομένως δεν υπάρχει διαφορά φύσεως ανάμεσα σε δύο τάσεις αλλά διαφορά *ανάμεσα* σε διαφορές φύσεως που αντιστοιχούν σε μία τάση και διαφορές βαθμού που παραπέμπουν στην άλλη τάση.
> (ο.π. 133)

Πρόκειται, λοιπόν, για τη στιγμή του εξουδετερωμένου ή αντισταθμισμένου δυϊσμού.

|3| Η διαφορά φύσεως καθ' εαυτήν [en soi] και δι' αυτήν [pour soi] υφίσταται στη διάρκεια, τη μνήμη ή το πνεύμα, ενώ η διαφορά βαθμού εκτός εαυτού [hors de soi] και δι' ημάς [pour nous] στην ύλη. Ανάμεσα στα δύο έγκεινται όλοι οι βαθμοί της διαφοράς, ή αλλιώς, «*όλη η φύση της διαφοράς*» (ο.π. 133).

> Η διάρκεια αναγνωρίζεται ως η πλέον συνεσταλμένη βαθμίδα της ύλης ενώ η ύλη ως η πλέον χαλαρωμένη βαθμίδα της διάρκειας[35]»· οι διαφορές βαθμού είναι ο χαμηλότερος βαθμός της Διαφοράς ενώ οι διαφορές φύσεως είναι η υψηλότερη φύση της Διαφοράς.
> (ο.π. 134)

Δεν υπάρχει πλέον κανένας δυϊσμός ανάμεσα στη φύση και τους βαθμούς: όλοι οι βαθμοί συνυπάρχουν μέσα σε μία και την αυτή Φύση, η οποία εκφράζεται από τη μία πλευρά στις διαφορές φύσεως και από την άλλη στις διαφορές βαθμού.[36] Τέτοιου είδους είναι η στιγμή του μονισμού, θα υπερθεματίσει ο Deleuze: όλοι οι βαθμοί, δηλαδή, συνυπάρχουν σε έναν μοναδικό Χρόνο, «που είναι η φύση

αυτή καθαυτήν» (ο.π. 134).

Συνοψίζοντας, σύμφωνα με τον Deleuze, δεν υφίσταται καμία αντίφαση ανάμεσα στον μονισμό και τον δυϊσμό στη σκέψη του Bergson· υπάρχουν μόνο διαφορετικές στιγμές στη μέθοδό του. Όπως διαπιστώθηκε, η δυαδικότητα παρατηρείται μεταξύ ενεργών τάσεων, «ενεργών κατευθύνσεων οι οποίες καταλήγουν πέραν της πρώτης καμπής της εμπειρίας» (ο.π. 135). Η ενότητα όμως συμβαίνει στη δεύτερη καμπή, καθώς η συνύπαρξη όλων των βαθμών, όλων των επιπέδων είναι δυνητική. Το σημείο στο οποίο ενοποιούνται είναι και αυτό αυτό δυνητικό:

> Όλα τα επίπεδα χαλάρωσης και συστολής συνυπάρχουν σε έναν και μοναδικό Χρόνο, σχηματίζουν μια ολότητα· αυτό όμως το Όλον, αυτό το Εν, είναι καθαρή δυνητικότητα. Αυτό το Όλον έχει μέρη, αυτό το Εν έχει αριθμό, αλλά μόνο δυνάμει.
>
> (ο.π. 135)

2.5.2. Ενεργό και δυνητικό, δυνατό και πραγματικό

*

> Ο χρόνος, σύμφωνα με τον Deleuze παράγει κίνηση χωρίς να παράγεται ο ίδιος από κίνηση. Το δυνητικό είναι η δυνατότητα διαφοράς που δεν είναι ακόμη ενεργοποιημένη. Το δυνητικό είναι ένας υπερβατολογικός χωροχρόνος εμμενής ωστόσο στον πραγματικό, ανοιχτός δηλαδή σε δυνατότητες του πραγματικού που δεν ενεργοποιήθηκαν ακόμη.
>
> (Χατζησάββα, 2009:112)

Όπως έχει ήδη καταστεί σαφές, η διάρκεια είναι ουσιωδώς μνήμη, όπως αυτό γίνεται αντιληπτό στο παρόν, το οποίο «με τη διαρκή και ποιοτική αλλαγή του, μαρτυρά το ολοένα βαρύτερο φορτίο που σέρνει κανείς πίσω του όσο περισσότερο γερνά». Την ίδια στιγμή η διάρκεια ορίζεται ως *δυνητική συνύπαρξη*: συνύπαρξη με τον εαυτό τους όλων των επιπέδων, όλων των τάσεων [tentions],

όλων των βαθμών συστολής και χαλάρωσης· με άλλα λόγια, όλων των επιπέδων του παρελθόντος.

Από πολύ νωρίς στα έργα του Bergson έχει προσδοθεί μία πρωτοφανής σπουδαιότητα στην ιδέα της δυνητικότητας, την ίδια στιγμή που η ιδέα της δυνατότητας έχει απορριφθεί κατηγορηματικά (Deleuze, 2010α:139). Αυτό συμβαίνει επειδή το «δυνητικό» [«virtuel»] διακρίνεται από το «δυνατό» [«possible»]. Σε μια πρώτη προσέγγιση, σύμφωνα με τον στοχαστή, το δυνατό είναι το αντίθετο του πραγματικού, ενώ το δυνητικό αντιτίθεται στο ενεργό. Ο Deleuze εξηγεί: «το δυνατό δεν έχει πραγματικότητα (μολονότι μπορεί να είναι ενεργό)· αντίστροφα, το δυνητικό δεν είναι ενεργό, αλλά *κατέχει ως τέτοιο μια πραγματικότητα*» (ο.π. 139). «Πραγματικές χωρίς να είναι ενεργές, ιδεατές χωρίς να είναι αφηρημένες» διατυπώθηκε από τον Proust σε μία προσπάθειά του να οριστούν οι καταστάσεις δυνητικότητας. Σε μία δεύτερη προσέγγιση, το δυνατό ορίζεται ως αυτό το οποίο «πραγματώνεται» (ή όχι) και ως δυνητικό αυτό το οποίο ενεργοποιείται, χωρίς όμως να χρειάζεται να πραγματοποιηθεί. Το δυνατό πραγματοποιείται με κανόνες όπως αυτούς της ομοιότητας και του περιορισμού, ενώ το δυνητικό ενεργοποιείται με τους κανόνες της διαφοράς (ή της απόκλισης) και της δημιουργίας (ο.π. 140).

> Αυτό που έχει σημασία στη διαδικασία της ενεργοποίησης είναι η διαφορά – η διαφορά ανάμεσα στο δυνητικό από το οποίο εκκινεί κανείς και τα ενεργώς πραγματωμένα [actuels] στα οποία φθάνει, καθώς επίσης η διαφορά μεταξύ των συμπληρωματικών γραμμών σύμφωνα με τις οποίες συντελείται η ενεργοποίηση. Εν ολίγοις, το ίδιον της δυνητικότητας είναι ότι υπάρχει με τέτοιο τρόπο, ώστε να ενεργοποιείται διαφοροποιούμενη και να είναι αναγκασμένη να διαφοροποιείται, να δημιουργεί τις γραμμές διαφοροποίησής της προκειμένου να ενεργοποιηθεί.
> (ο.π. 140-1)

Ακριβώς σε αυτούς τους κανόνες ενεργοποίησης του δυνητικού, της διαφοροποίησης αντί των ομοιότητας – περιορισμού, προκύπτει ότι μόνο το δυνητικό έχει την ικανότητα να παράξει ένα συμβάν μοναδικότητας [singularity], να παράξει κάτι νέο (Kwinter ,2003:110). Αυτή η δημιουργική κίνηση θα ονομαστεί *ζωτική Ορμή* [*Élan vital*] από τον Bergson και στη σκέψη του αποτελεί το κίνητρο της διαδικασία της διαφοροποίησης, όπως θα αναλυθεί παρακάτω.

2.5.3. Διάρκεια και διαφοροποίηση

*

2.5.3.1 Εισαγωγή στη *ζωτική Ορμή* [*Élan vital*]

*

Η έννοια του δυνητικού όμως, στη φιλοσοφία του Bergson δε μπορεί παρά να ενέχει μέγιστη ακρίβεια παύοντας να είναι απροσδιόριστη. Για το λόγο αυτόν ο δυϊσμός, με αφετηρία τον μονισμό, οφείλει να βρεθεί ξανά και να αιτιολογηθεί σε ένα νέο επίπεδο. Έτσι, λοιπόν, προκύπτει η τέταρτη στιγμή της μεθόδου, «αυτή του επανευρεθέντος, κυριαρχημένου και, κατά κάποιον τρόπο, γεννημένου δυϊσμού» (Deleuze, 2010α:136).

Ο Deleuze, στην προσπάθειά του να διερευνήσει την έννοια αυτού του *γεννημένου δυϊσμού*, ανατρέχει σε αυτή της *ζωτικής ορμής*· πρόκειται για μια δυνητικότητα ενόσω ενεργοποιείται, για μια απλότητα ενόσω διαφοροποιείται, για μια ολότητα ενόσω διαιρείται. Όπως αναφέρει ο στοχαστής, «η ουσία της ζωής συνίσταται στο να προβαίνει «μέσω διαχωρισμού [dissociation] και διχασμού», μέσω «διχοτόμησης». [...] Όλα συμβαίνουν σάμπως η Ζωή να ταυτιζόταν με την ίδια την κίνηση της διαφοροποίησής της σε διακλαδωμένες σειρές» (ο.π. 136). Η κίνηση αυτή, σύμφωνα με τον Deleuze, μπορεί να εξηγηθεί στη διαδικασία της εισδύσεως [insertion] της διάρκειας στην ύλη: «η διάρκεια διαφοροποιείται σύμφωνα με τα εμπόδια τα οποία συναντά μέσα στην ύλη, σύμφωνα με την υλικότητα την οποία διασχίζει, σύμφωνα με το είδος έκτασης [extension] το οποίο συστέλλει» (ο.π. 136). Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτής της διαφοροποίησης όμως, συνίσταται στο ότι η διάρκεια διαφοροποιείται εσωτερικά, «μέσω μιας εκρηκτικής ισχύος» προχωρώντας σε

διακλαδωμένες σειρές, χωρίς κάποιο εξωτερικό αίτιο· η εμφάνιση της διάρκειας σε αυτή την κίνηση, είναι που την καθιστά συνώνυμη της ζωής. Η διαφοροποίηση, λοιπόν, καταλήγει ο Deleuze, θα είναι πάντα η ενεργοποίηση μιας δυνητικότητας «η οποία εμμένει [persiste] δια μέσου των ενεργών αποκλινουσών γραμμών της» (2010α:137).

2.5.3.2. Η δύναμη διαφοροποίησης

Το ερώτημα που τίθεται, σύμφωνα με τον Deleuze, είναι ο τρόπος με τον οποίο, το Απλό, ή το Εν, που αναφέρεται παραπάνω, έχει τη δύναμη να διαφοροποιείται.

> Γνωρίζουμε ότι *το δυνητικό ως δυνητικό έχει μια πραγματικότητα*· αν η πραγματικότητα αυτή επεκταθεί σε όλο το σύμπαν, συνίσταται σε όλους τους συνυπάρχοντες βαθμούς χαλάρωσης και συστολής. Γιγαντιαία μνήμη, συμπαντικός κώνος , όπου κάθε τι συνυπάρχει με τον εαυτό σου, με μοναδική διαφορά τη διαφορά επιπέδου. Σε καθένα από αυτά τα επίπεδα υπάρχουν κάποια «λαμπερά σημεία» [«points brilliants»], ως τα αξιοπρόσεκτα σημεία που του προσιδιάζουν.
> (2010α:144)

Όπως αναφέρεται από τον Deleuze τα επίπεδα αυτά, ή βαθμίδες, μαζί με τα σημεία τα οποία φέρουν, είναι τα ίδια δυνητικά· ανήκουν σε έναν μοναδικό Χρόνο, συνυπάρχουν σε μια Ενότητα, εμπεριέχονται σε μία Πολλαπλότητα αποτελώντας τα δυνάμει μέρη ενός Όλου, το οποίο είναι και αυτό δυνητικό. «Είναι *η πραγματικότητα αυτού του δυνητικού*» (ο.π. 144).

Όταν λοιπόν, η προαναφερθείσα δυνητικότητα ενεργοποιείται, διαφοροποιείται, «αναπτύσσεται», σχολιάζει ο Deleuze (ο.π. 145)· η διαδικασία ενεργοποίησης των μερών της συντελείται σύμφωνα με αποκλίνουσες γραμμές, με την κάθε μία από τις οποίες να αντιστοιχεί στην τάδε ή τη δείνα βαθμίδα στο εσωτερικό της δυνητικής ολότητας. Στο σημείο αυτό δεν υφίσταται «συνυπάρχον όλον». Αντί αυτού,

υφίστανται μόνο γραμμές ενεργοποίησης από τις οποίες «οι μεν είναι διαδοχικές, ενώ οι δε ταυτόχρονες», αλλά η κάθε γραμμή αντιπροσωπεύει μια ενεργοποίηση του όλου σε μία κατεύθυνση που δεν συνδυάζεται με τις άλλες γραμμές ή τις άλλες κατευθύνσεις. Την ίδια στιγμή όμως, κάθε γραμμή αντιστοιχεί με μία από τις προαναφερθείσες βαθμίδες, οι οποίες συνυπάρχουν όλες εντός του δυνητικού και ενεργοποιώντας το επίπεδό της το διαχωρίζει από τα υπόλοιπα, ή όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Deleuze, «ενσαρκώνει τα αξιοπρόσεκτα σημεία του, αγνοώντας οτιδήποτε συμβαίνει στα άλλα επίπεδα».[37]

2.5.3.3. Το σχήμα της διαφοροποίησης

Ο Deleuze επισημαίνει ότι όταν η διάρκεια διαιρείται σε ύλη και ζωή, και στη συνέχεια η ζωή σε φυτό και ζώο, διαφορετικά επίπεδα συστολής ενεργοποιούνται, τα οποία συνυπήρχαν μόνο όσο έμεναν δυνητικά. Οι γραμμές ενεργοποίησης, όσο στενά και αν αντιστοιχούν στα δυνητικά επίπεδα ή στις δυνητικές βαθμίδες χαλάρωσης και συστολής, δεν αρκούνται στην αντιγραφή τους, την αναπαραγωγή τους, δηλαδή, βάσει απλής ομοιότητας. Αυτό συμβαίνει διότι αυτό που συνυπήρχε εντός του δυνητικού σταματάει να συνυπάρχει εντός του ενεργού «και κατανέμεται σε γραμμές ή σε αθροίσιμα [sommables] μέρη, το καθένα από τα οποία συγκρατεί το όλον, αλλά υπό μία ορισμένη έκφανση, από μια ορισμένη οπτική γωνία» (Deleuze, 2010α:146).

Ο Deleuze καταλήγει στη δημιουργική υπόσταση των γραμμών αυτών, καθώς, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, «δεν ενεργοποιούν παρά επινοώντας» (ο.π. 146), δημιουργώντας υπό αυτές τις συνθήκες τον φυσικό [physique] εκπρόσωπο του οντολογικού επιπέδου το οποίο ενσαρκώνουν.

Εστιάζοντας την προσοχή στα ενεργώς πραγματωμένα που τερματίζουν κάθε γραμμή, διαπιστώνονται μεταξύ τους είτε σχέσεις διαβάθμισης, είτε αντίθεσης· αν δεν παρατηρηθούν διαφορές βαθμού τότε θα τοποθετηθεί σε καθένα από αυτά μία θεμελιώδης αντίθεση, η οποία θα επιτρέψει την αντίληψη του ενός ως αρνητικό, αναστροφή

ή εμπόδιο που αντιτίθεται στο άλλο. Παρόλα αυτά, ο Deleuze θα υπογραμμίσει ότι η σκέψη του Bergson κάθε άλλο παρά επανέρχεται σε μια σύλληψη του αρνητικού ή επιστρέφει σε μια θεωρία των υποβαθμίσεων:

> Πράγματι, αρκεί να τοποθετήσει κανείς του ενεργούς όρους μέσα στην κίνηση που τους παράγει, να τους αναγάγει στη δυνητικότητα η οποία ενεργοποιείται σ'αυτούς, για να δει ότι η διαφοροποίηση δεν είναι ποτέ μια άρνηση αλλά μια δημιουργία, και ότι η διαφορά δεν είναι ποτέ αρνητική αλλά ουσιωδώς θετική και δημιουργική.
> (ο.π. 148)

2.5.3.4. Ύλη και μορφή

Όπως έχει καταστεί σαφές μέχρι τώρα, ανάμεσα στη ζωή και την ύλη, τη χαλάρωση και τη συστολή, υπάρχει μια συσχέτιση [corrélation] που καταδεικνύει τη «συνύπαρξη των αντίστοιχων βαθμίδων τους μέσα στο δυνητικό Όλον και την ουσιώδη σχετικότητά τους στη διαδικασία ενεργοποίησης» (Deleuze, 2010α:148). Ο Deleuze, αναλύοντας τη σκέψη του Bergson, σημειώνει ότι κάθε γραμμή ζωής, ουσιωδώς, δηλαδή, κάθε διακλάδωση κατά τη διαδικασία της ενεργοποίησης της Μνήμης, αντιστοιχίζεται με ένα τύπο ύλης, που δεν είναι μόνο ένα εξωτερικό περιβάλλον, «αλλά σε συνάρτηση με το οποίο [το περιβάλλον] το έμβιο ον κατασκευάζει για τον εαυτό του ένα σώμα, μια μορφή» (ο.π. 148).

Το σημαντικό σε αυτό το σημείο είναι η κατανόηση ότι το έμβιο ον, σε σχέση με την ύλη, εμφανίζεται προπαντός ως θέση προβλήματος και ως η ικανότητα αυτή καθαυτή επίλυσης προβλημάτων. Κάθε φορά η λύση οφείλει να κατανοείται ως η πλέον βέλτιστη, αναφορικά με τον τρόπο με τον οποίο έχει τεθεί το πρόβλημα και από τα μέσα που το έμβιο ον διαθέτει για την επίλυσή του.

Πιο συγκεκριμένα, αν κάθε λύση θεωρηθεί μια σχετική επιτυχία στο πλαίσιο των συνθηκών του προβλήματος ή του περιβάλλοντος,

είναι την ίδια στιγμή μια σχετική αποτυχία αναφορικά με την κίνηση επινόησής της.

> Η ζωή ως *κίνηση* αλλοτροπεί [s'aliéne] στην υλική μορφή την οποία προκαλεί [suscite]· ενεργοποιούμενη, διαφοροποιούμενη, «χάνει επαφή με το υπόλοιπο του εαυτού της».
>
> (ο.π. 149)

Ο Deleuze καταλήγει ότι κάθε είδος υφίσταται ως ένα «σταμάτημα κίνησης»· το έμβιο ον «στρέφεται περί τον εαυτό του και *κλείνεται [se clôt]*» (ο.π. 149). Επαληθεύεται με αυτό τον τρόπο ότι το Όλον δεν είναι παρά δυνητικό, διαιρούμενο καθώς «γίνεται εν ενεργεία» και μη έχοντας την ικανότητα να συγκεντρώσει τα ενεργά του μέρη, τα οποία παραμένουν εξωτερικά τα μεν στα δε. Το Όλον, υπερθεματίζει ο στοχαστής, δεν είναι ποτέ «δεδομένο».

2.5.4. Η δημιουργική συγκίνηση

*

2.5.4.1. Ντετερμινισμός vs Bergson–ισμού

Στον Bergson–ισμό *τα Πάντα* δεν είναι δεδομένα· αυτό είναι και το διακύβευμα της ίδιας της κοσμοθεωρίας του Bergson. Η σύγχυση του χώρου με τον χρόνο και η συνακόλουθη εξομοίωσή τους έχουν προωθήσει την διαδεδομένη αντίληψη ότι τα πάντα είναι δεδομένα, έστω και δικαιωματικά.[38] Η χωροποίηση του χρόνου, λοιπόν, δημιουργεί μια ψευδαίσθηση· για κάθε φαινόμενο, αρκεί να διαθέτει κανείς μια διάσταση συμπληρωματική αυτών του χώρου στον οποίο εκτυλίσσεται, ώστε η κίνηση του φαινομένου που τελείται να γίνεται αντιληπτή ως τετελεσμένη μορφή. Όταν, λοιπόν, ο χρόνος αντιμετωπίζεται ως η τέταρτη διάσταση του χώρου, «η τέταρτη αυτή διάσταση θα υποτίθεται ότι περιέχει συλλήβδην όλες τις δυνατές μορφές του σύμπαντος» (Deleuze, 2010α:151), με την κίνηση στο χώρο και τη ροή στο χρόνο να είναι απλά φαινόμενα [apparences] τριών διαστάσεων.

Ο στοχαστής όμως τονίζει, ότι ο πραγματικός χώρος έχει μόνο τρεις διαστάσεις και ο Χρόνος επ' ουδενί δεν αποτελεί μία από αυτές. Η θεώρηση αυτή επιτρέπει την κατανόηση μιας αποτελεσματικότητας και μιας θετικότητας του χρόνου, «που είναι ένα και το αυτό με έναν «δισταγμό» των πραγμάτων και ως εκ τούτου, με τη δημιουργία στον κόσμο» (ο.π. 151).

Το ότι υπάρχει ένα Όλον της διάρκειας είναι βέβαιο. Όμως αυτό το όλον είναι δυνητικό και ενεργοποιείται σύμφωνα με αποκλίνουσες γραμμές· οι γραμμές όμως αυτές δε σχηματίζουν ένα όλον για λογαριασμό τους, και δε μοιάζουν με ό,τι ενεργοποιούν.

Η σκοπιμότητα που αναφέρθηκε παραπάνω αποδεικνύεται στο μέτρο ακριβώς που ανακαλύπτει κανείς παρεμφερείς ενεργοποιήσεις, ταυτόσημες δομές ή ταυτόσημους μηχανισμούς, σε αποκλίνουσες γραμμές. Στις διαδικασίες της ενεργοποίησης, η ίδια η κατηγορία της ομοιότητας υπάγεται σ' αυτήν της απόκλισης, της διαφοράς ή της διαφοροποίησης. Αν ενεργές μορφές ή ενεργά προϊόντα [produits] μπορούν να μοιάζουν μεταξύ τους, δεν αλλάζουν οι κινήσεις παραγωγής [production] αλλά ούτε και τα προϊόντα μοιάζουν με τη δυνητικότητα που ενσαρκώνουν. Για τον λόγο αυτόν, η ενεργοποίηση, η διαφοροποίηση είναι αληθινή δημιουργία. Το όλον πρέπει να δημιουργεί τις αποκλίνουσες γραμμές σύμφωνα με τις οποίες ενεργοποιείται, καθώς και τα ανόμοια μέσα που χρησιμοποιεί σε κάθε γραμμή. Υπάρχει σκοπιμότητα, [finalité], διότι η ζωή δεν ενεργεί χωρίς κατευθύνσεις· δεν υπάρχει όμως «σκοπός» [«but»], διότι οι κατευθύνσεις αυτές δεν προϋπάρχουν τετελεσμένες και δημιουργούνται και οι ίδιες ενόσω εξελίσσεται το ενέργημα που τις διατρέχει. Κάθε γραμμή ενεργοποίησης αντιστοιχεί σε ένα δυνητικό επίπεδο· κάθε φορά όμως οφείλει να επινοεί το σχήμα [figure] αυτή της αντιστοιχίας, να δημιουργεί τα μέσα για την ανάπτυξη [développement] αυτού που δεν ήταν παρά συνεπτυγμένο [enveloppé], για τη διάκριση αυτού που ήταν συγχωνευμένο [confondu] (ο.π. 153).

2.5.4.2. Συνείδηση και ελευθερία

«Η Διάρκεια, η Ζωή είναι κατ' αρχήν μνήμη, κατ' αρχήν συνείδηση, κατ' αρχήν ελευθερία», σύμφωνα με τον Deleuze. Στην ορολογία που μεταχειρίζεται, το «κατ' αρχήν» σημαίνει δυνητικά. Σε όλο το εύρος του Bergson–ισμού, ο στοχαστής διερευνά τον τρόπο, «τους όρους», με τους οποίους η διάρκεια γίνεται «*στην πράξη* αυτοσυνείδηση, πώς η ζωή προσπελάζει ενεργώς μια μνήμη και μια έμπρακτη ελευθερία» (Deleuze, 2010α: 153). Ο Bergson υποστηρίζει ότι μόνο στη γραμμή του Ανθρώπου η ζωτική ορμή «περνά» επιτυχώς και το ενεργό γίνεται αντίστοιχο [adéquat] του δυνητικού. Ο άνθρωπος έχει την ικανότητα ανεύρεσης, ξανά, όλων των επιπέδων, όλων των βαθμίδων χαλάρωσης και συστολής που συνυπάρχουν μέσα στο δυνητικό Όλον.

> Σαν να είναι ικανός για μια φρενίτιδα [frénésie] και να έκανε να διαδέχονται το ένα το άλλο εντός του όλα όσα, αλλού, δεν μπορούν να ενσαρκωθούν παρά σε ποικίλα ήδη.
>
> Μέχρι και στα όνειρά του ξαναβρίσκει ή προετοιμάζει την ύλη, Και οι διάρκειες που είναι κατώτερες ή ανώτερές του είναι ακόμη εσωτερικές σ' αυτόν. [...] δημιουργεί μια διαφοροποίηση που ισχύει για το όλον και, μόνον αυτός, χαράζει μια ανοιχτή κατεύθυνση, ικανή να εκφράζει ένα όλον που είναι και το ίδιο ανοιχτό.
>
> (ο.π. 154)

Αντίθετα, λοιπόν, με τις άλλες κατευθύνσεις ενεργοποίησης του δυνητικού, άρα της Μνήμης, που κλείνουν και οδηγούν στο ίδιο σημείο, αντιστοιχώντας σε ένα διαφορετικό «σχέδιο» [«plan»] της φύσης, ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να υπερβεί το σχέδιο και την κατάσταση [condition] που του προσιδιάζουν, για να εκφράσει εν τέλει τη φύουσα Φύση.[39] Η δυνατότητα αυτή του ανθρώπου πηγάζει από μία συγκεκριμένη κατάσταση [état] της εγκεφαλικής ύλης, δεδομένου ότι, όπως έχει ήδη αναλυθεί, κάθε συστολή της διάρκειας παραμένει σχετική με μία χαλάρωση και κάθε ζωή

με μία αντίστοιχη ύλη. Ο εγκέφαλος «αναλύει» το ερέθισμα που δέχεται και επιλέγει την αντίδραση, καθιστώντας πάντα δυνατή μια *απόσταση [écart]* ανάμεσα στο ερέθισμα και την αντίδραση. Σε αυτό το ενδιάμεσο μεσοδιάστημα είναι που κατέρχεται ολόκληρη η μνήμη και ενεργοποιείται. «Είναι όλη η ελευθερία που ενεργοποιείται» (ο.π. 155).

Ο Bergson υποστηρίζει ότι στη γραμμή διαφοροποίησης του ανθρώπου, η ζωτική ορμή συναντώντας την ύλη δημιουργεί ένα εργαλείο ελευθερίας. Αυτό ακριβώς είναι το φυσικό νόημα της ελευθερίας, τονίζει ο Deleuze: «πυροδοτεί» εκρηκτικά, χρησιμοποιεί «τα δίχτυα που η φύση έχει απλώσει» για ολοένα και πιο ισχυρές κινήσεις.

2.5.4.3. Η κατασκευή των θεών

Η συγκεκριμένη αυτή κατάσταση της εγκεφαλικής ύλης, επομένως, καταλήγει στην αντίληψη και τη νόηση. Η αντίληψη υφίσταται ως μία χρησιμοθηρική [utilitaire] έκφανση της μνήμης, εφόσον μόνο οι χρήσιμες ενθυμίσεις ενεργοποιούνται στην προαναφερθείσα εγκεφαλική απόσταση. Η νόηση υφίσταται ως το όργανο κυριάρχησης και χρησιμοποίησης της ύλης.[40] Αυτή η μικρή ενδοεγκεφαλική απόσταση [écart intracérébral] καθιστά δυνατή τη νόηση και χρήσιμη την ενεργοποίηση μιας μνήμης· είναι η ίδια απόσταση που επιτρέπει στο σώμα «να μιμηθεί τη ζωή ολόκληρου του πνεύματος» και καθιστά εφικτή την εκτίναξη «διαμιάς» και εγκατάστασης του ατόμου στο καθαρό παρελθόν. Υπάρχει όμως και *μια άλλη απόσταση*, διεγκεφαλική [intercérébral] αυτή τη φορά, ανάμεσα στη νόηση και την κοινωνία:

> δεν είναι άραγε αυτός ο «δισταγμός» της νόησης που θα μπορέσει να μιμηθεί τον ανώτερο «δισταγμό» των πραγμάτων μέσα στη διάρκεια και που θα επιτρέψει στον άνθρωπο, με μια εκτίναξη, να σπάσει τον κύκλο των κλειστών κοινωνιών;
> (Deleuze, 2010α:157)

Η νόηση, σύμφωνα με τον Deleuze, «διστάζει και ενίοτε

εξεγείρεται» επιδιώκοντας να διαφυλάξει τον ατομικό εγωισμό έναντι των κοινωνικών απαιτήσεων. Σε αυτό ακριβώς το σημείο υφίσταται η μυθοπλαστική λειτουργία, χάρη στην οποία η κοινωνία επιβάλει την υπακοή: πείθοντας τη νόηση να λειτουργεί προς όφελος του κοινού συμφέροντος.[41] Παρατηρείται λοιπόν ότι η κοινωνία και η νόηση παραπέμπουν συνεχώς η μία στην άλλη· βρίσκονται σε ένα κλειστό κύκλωμα, μέχρι τη στιγμή που εισδύσει κάτι στην απόσταση [ecart] μεταξύ τους.

2.5.4.4. Η *συγκίνηση* [l'*émotion*]

Σύμφωνα με τον Bergson, αυτό που εισέρχεται στην απόσταση μεταξύ της νόησης και της κοινωνίας είναι η *συγκίνηση*.

> Μόνο η συγκίνηση διαφέρει ως προς τη φύση τόσο από τη νόηση όσο και από το ένστικτο, τόσο από τον διανοητικό ατομικό εγωισμό όσο και από την οιονεί ενστικτώδη και κοινωνική πίεση.[42]
>
> (Deleuze, 2010α:159)

Τόσο ο εγωισμός όσο κυρίως η κοινωνική πίεση, με όλες τις φαντασιοπληξίες της μυθοπλαστικής της λειτουργίας, προσφέρουν πλήθος συγκινήσεων. Στις δύο αυτές περιπτώσεις, όμως, η συγκίνηση «είναι πάντα συνδεδεμένη με μία παράσταση από την οποία θεωρείται ότι εξαρτάται» (ο.π. 159). Συντελείται λοιπόν η εγκατάσταση του ατόμου σε ένα μείγμα συγκίνησης χωρίς τη δυνατότητα αναγνώρισης της φύσης της συγκίνησης ως αμιγούς στοιχείου.

> Στην πραγματικότητα, η συγκίνηση προηγείται κάθε παράστασης και γεννά η ίδια νέες ιδέες. Αν θέλουμε να κυριολεκτούμε, δεν έχει αντικείμενο, αλλά μόνο μια *ουσία*, η οποία διαχέεται σε διάφορα αντικείμενα, ζώα, φυτά και σε όλη τη φύση.
>
> (Deleuze, 2010α:159)

Η αγάπη είναι προσωπική χωρίς να είναι ατομική· υπερβατική, «είναι σαν το θεό μέσα μας. [...] Η συγκίνηση είναι δημιουργική» υπερθεματίζει ο στοχαστής. Αυτή η δημιουργική υπόσταση της συγκίνησης έγκειται στο γεγονός ότι εκφράζει ολόκληρη τη δημιουργία, σε δεύτερο επίπεδο στο ότι είναι η ίδια ο δημιουργός του έργου στο οποίο εκφράζεται και τέλος στο ότι μεταδίδει στο άτομο λίγη από τη δημιουργικότητά της.

Σε αυτό το μεσοδιάστημα λοιπόν, μεταξύ της «πίεσης της κοινωνίας» και της «αντίστασης της νόησης» αναγνωρίζει ο Deleuze μια ρευστή κατάσταση που προσιδιάζει στις ανθρώπινες κοινωνίες· ένα μεσοδιάστημα το οποίο επιτρέπει να παράγεται ή να ενσαρκώνεται η δημιουργική συγκίνηση. Αυτή η δημιουργική συγκίνηση δεν έχει, πλέον, καμία σχέση ούτε με τις πιέσεις της κοινωνίας, ούτε με τις αμφισβητήσεις του ατόμου. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται από τον στοχαστή, η δημιουργική συγκίνηση υπερβαίνει «ένα άτομο που αμφισβητεί, ή έστω επινοεί, μια κοινωνία που αναγκάζει, που πείθει, η έστω που πλάθει μύθους [fabule]» (2010α:160).[43] Το κυκλικό αυτό σχήμα διαρρηγνύεται από τη συγκίνηση, όπως και η Μνήμη χρησιμοποιεί το κυκλικό σχήμα ερεθίσματος – αντίδρασης για να ενσαρκωθούν ενθυμίσεις σε εικόνες.

> Τι άλλο είναι άραγε αυτή η δημιουργική συγκίνηση ει μη, ακριβώς, μια κοσμική [cosmique] Μνήμη, η οποία ενεργοποιεί ταυτοχρόνως όλα τα επίπεδα, η οποία απελευθερώνει τον άνθρωπο από το σχέδιο [plan] ή από το επίπεδο [niveau] που του προσιδιάζει, για να τον καταστήσει δημιουργό, αντίστοιχο [adequat] προς όλη την κίνηση της δημιουργίας;
> (ο.π. 159)

2.5.4.4+. Η γέννηση της *ενόρασης* [l'*intuition*]

Στο τελευταίο αυτό χωρίο το οποίο ολοκληρώνει τη ντελεζική ανάγνωση της μπερξονικής θεωρίας της μνήμης θα γίνει μία αναφορά στη μέθοδο της ενόρασης, ή ακριβέστερα, στη γέννησή της.

Η απελευθέρωση της κοσμικής μνήμης, λοιπόν, ή καλύτερα η ενσάρκωσή της όπως αναλύθηκε παραπάνω, σε δημιουργικές συγκινήσεις, σύμφωνα με τον Deleuze «συντελείται σε προνομιακές ψυχές».

> Πηδά από τη μία ψυχή στην άλλη, «από καιρό σε καιρό», διασχίζοντας κλειστές ερήμους. Σε κάθε όμως μέλος μιας κλειστής κοινωνίας, αν ανοιχτεί σ' αυτήν, μεταδίδει ένα είδος ανάμνησης, μια ταραχή που του επιτρέπει να ακολουθήσει. Έτσι, από ψυχή σε ψυχή, χαράζει το σχέδιο [dessin] μιας *ανοιχτής* κοινωνίας, μιας κοινωνίας δημιουργών, που περνάμε από μια ιδιοφυΐα σε μιαν άλλη, μέσω των μαθητών [disciples], των θεατών ή των ακροατών.
>
> (2010α:161)

Έτσι ακριβώς περιγράφεται στον Bergson–ισμό η γένεση της ενόρασης μέσα στην νόηση: ως η ενσάρκωση της κοσμική μνήμης σε δημιουργική συγκίνηση «από ψυχή σε ψυχή». Ο άνθρωπος προσεγγίζει το ανοιχτό δημιουργικό Όλον, τα καταφέρνει «δημιουργώντας μάλλον παρά ατενίζοντας [en contemplant]».[44]

*

"But now this memory of her affection for Odette had coalesced suddenly with the memory of her unseemly conversation. He could no longer separate them in his mind, and he saw them assimilated in reality, the affection imparting a certain seriousness and importance to the pleasantries which, in return, robbed the affection of its innocence."

110

Marcel Proust, *In Search of Lost Time*

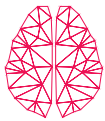

2.χ. Συμπεράσματα

*

Ανακεφαλαιώνοντας, ο Bergson μέσα από το έργο του επιχειρεί να ξεπεράσει το δυϊσμό πνεύματος και σώματος, ύλης και μνήμης, παρελθόντος και παρόντος και τονίζοντας την ενότητα αντίληψης και δράσης «καταφέρνει να επανεντάξει τη συνείδηση στη ζωή» (Κονταράτος, 1983:30). Μέσα από την ανάλυση του Deleuze, η μνήμη παρουσιάζεται ως μία εντατική πολλαπλότητα η οποία έχει τη δυνατότητα να διαστέλλεται και να συστέλλεται· είναι, δηλαδή, μία δυναμική συνθήκη δυνητικότητας, η οποία εκφράζεται στη ζωή ενεργοποιούμενη, με κανόνες διαφοράς, δηλαδή δημιουργικά. Η μνήμη, όπως τη συνέλαβε ο Bergson, είναι διαδικασία αλλαγής «με διάρκεια» που εφευρίσκεται ακατάπαυστα και όχι ένα προ–κατατεθημένο νόημα εγγεγραμμένο στην ύλη που πρέπει να ανακαλεστεί.

Η ανάγνωση της φιλοσοφίας του Bergson από τον Deleuze, διερευνά μια διαφορετική θεώρηση του χρόνου και της μνήμης. Το παράδοξο του παρελθόντος στον *Μπερξονισμό* και στο *Διαφορά και Επανάληψη* αποκαλύπτει μία νέα συνθήκη κατανόησης του χρόνου όπου η σχέση μεταξύ παρελθόντος και παρόντος είναι σχέση *συνύπαρξης* και όχι *διαδοχής*. Την ίδια στιγμή αναδύεται μία νέα θεώρηση για τη μνήμη, μη αναπαραστατική. Η έννοια της εντατικής πολλαπλότητας της διάρκειας, όπως συλλαμβάνεται από τον Bergson, οδηγεί στην κατασκευή της έννοιας της δυνητικής εικόνας, ικανής να ενσαρκώνεται σε μία πολλαπλότητα αισθήσεων μακριά από κάθε αναπαραστατική εικόνα η οποία λειτουργεί απλά ως η μεταεικόνα κάθε εκάστοτε παροντικής αντίληψης.

«Για τον Bergson το δυνητικό είναι η δύναμη του παρελθόντος να διατηρείται ακατάπαυστα στο παρόν, χωρίς απαραίτητα να ενεργοποιείται, εκφραζόμενο στις ζωές μας πέρα από ότι μπορούμε να ανακαλέσουμε ή να αναγνωρίσουμε» αναφέρει ο φιλόσοφος John Rajchamn (1998:116). Είναι η μνήμη. Το δυνητικό υφίσταται σε εκείνες τις δυνάμεις ή δυνατότητες των οποίον η προέλευση και τα αποτελέσματα δεν μπορεί να προσδιοριστούν διαχωρισμένα από το ανοιχτό και ουσιωδώς ανολοκλήρωτο εύρος των ενεργοποιήσεών τους. Η μνήμη, λοιπόν, όπως αναλύθηκε στην ενότητα αυτή, δεν είναι ένα αφαιρετικό σχήμα, μία γενίκευση ή μια a priori συνθήκη. Δεν κατευθύνει το άτομο από το συγκεκριμένο στο γενικό. Αυξάνει την πιθανότητα με έναν άλλο τρόπο: κινητοποιεί τις μέχρι πρότινος απροσδιόριστες μοναδικότητες και τις συμπτύσσει σε ένα συγκεκριμένο σχέδιο.

*

“And just as, before kissing Odette for the first time, he had sought to imprint upon his memory the face that for so long had been familiar before it was altered by the additional memory of their kiss, so he could have wished—in thought at least—to have been able to bid farewell, while she still existed, to the Odette who had aroused his love and jealousy, to the Odette who had caused him to suffer, and whom now he would never see again.”

112

Marcel Proust, *In Search of Lost Time*

Παράρτημα ΙΙ

*

Όταν ο Bergson συνάντησε τον Dr. Manhattan

Για τον Dr. Manhattan ο χρόνος δεν ακολουθεί τους ίδιους κανόνες όπως για τους υπόλοιπους ανθρώπους. Παρελθόν, παρόν και μέλλον φαίνεται να μπερδεύονται. Για την ακρίβεια, η έννοια του χρόνου όπως την αντιλαμβάνεται φέρει πολλές ομοιότητες με τη φιλοσοφική σκέψη του Henri Bergson.

Όντας βυθισμένος στην κατάθλιψη και τη νοσταλγία εξαιτίας του χωρισμού του, ο Dr. Manhattan τηλεμεταφέρεται σε ένα εγκαταλελειμμένο μπαρ της Arizona, εκεί όπου είχε γνωρίσει τη φίλη του, Janey. Στην ανακάλυψη μιας φθαρμένης φωτογραφίας τους στον τοίχο του μαγαζιού, ο Dr. Manhattan θυμάται τα Χριστούγεννα του 1959. Στην ανάμνηση αυτή, της λέει ότι θα την αγαπάει για πάντα· την ίδια στιγμή παραδέχεται στον εαυτό του ότι λέει ψέμματα αφού μπορεί να την ακούσει «να του φωνάζει το 1963, να κλαίει το 1966» καθώς εκείνος ερωτεύεται μια άλλη γυναίκα και αφήνει την Janey στην πορεία. Σε αυτό το σημείο ο αναγνώστης συνειδητοποιεί ότι ο Dr. Manhattan έχει τη δυνατότητα να προβλέπει ή ακόμα και να βλέπει το ίδιο το μέλλον. Λίγο μετά το ατύχημα που του έδωσε τις δυνάμεις του, ο Manhattan σχολιάζει ότι αισθάνεται σαν «να είναι εδώ συνεχώς». Στο σημείο αυτό ο αναγνώστης θα αναρωτηθεί εάν και κατά πόσο ο Manhattan έχει την ίδια ικανότητα και για το παρελθόν, αν και, όπως παραδέχεται δεν είναι σίγουρος ακόμα ούτε και ο ίδιος.

Βρισκόμαστε στο 1985, πλέον, όπου ο Manhattan συνοδεύει τη νέα του φίλη, τη Laurie, στο παλάτι του στον Άρη, όταν ξεκινάει τελικά να αναλύει την κατανόησή του για τον χρόνο.

Τα πάντα είναι προκαθορισμένα. Ακόμα και οι απαντήσεις μου… Είμαστε όλοι Μαριονέτες Laurie· εγώ είμαι απλά μια μαριονέτα που μπορεί να δει τα σχοινιά.

Ο Manhattan συνεχίζει λέγοντας στη Laurie επακριβώς πώς θα εξελιχθεί η κουβέντα τους, τονίζονται ότι όλα είναι μέρος «της μοίρας του κόσμου» και πως:

Δεν υπάρχει μέλλον. Δεν υπάρχει παρελθόν. Δε βλέπεις; Ο χρόνος είναι ταυτόχρονος, ένα περίτεχνα δομημένο στολίδι που οι άνθρωποι επιμένουν να βλέπουν μία άκρη του τη φορά, ενώ όλο του σχέδιο είναι ορατό από κάθε όψη.

Για το λόγο αυτό, ο Manhattan δε βλέπει κανένα νόημα στο να διαφωνούν για το μέλλον, αφού ήδη ξέρει πώς θα εξελιχθεί. Είναι το σημείο που ο αναγνώστης προβληματίζεται για τον τρόπο με τον οποίο ο Manhattan «βλέπει» το μέλλον και αντίστοιχα ανακαλεί το παρελθόν. Δεδομένης της υπεράνθρωπης ευφυίας του, δεν πρέπει να εκπλήσσεται κανείς με το γεγονός ότι ο Manhattan διαθέτει μια αδιανόητη αντίληψη για τον χρόνο σε όλες του τις εκφάνσεις. Την ίδια στιγμή, όμως, η ικανότητά του να ελέγχει την ύλη σε ατομικό επίπεδο σημαίνει ότι διαθέτει παρόμοια συναίσθηση και για την κλίμακα της ύλης. Επιπλέον φαίνεται ότι γνωρίζει γεγονότα που συμβαίνουν κάθε στιγμή, στην άλλη άκρη του πλανήτη. Ακόμα περισσότερο, διαθέτει τη συγκλονιστική ικανότητα να ανακαλεί το παρελθόν, όπως γίνεται αντιληπτό από τα έντονα flash back που βιώνει συνεχώς. Όπως παραδέχεται ο ίδιος, μπορεί ακόμα να ανακαλέσει το «αρχαίο θέαμα που γέννησε το σύμπαν». Τέλος, ο Manhattan δείχνει να κατανοεί έναν χρόνο ευρύτερο από το άθροισμα όλων των επιμέρους ανθρώπινων συνειδήσεων· μία αντίληψη του χρόνου που τον κάνει να αναφωνεί ότι «η θνητή ζωή είναι σύντομη και μάταιη».

Καθώς ο Manhattan εξηγεί τα παραπάνω, ο αναγνώστης δε μπορεί να μην αναγνωρίσει την υποκρισία του. Αν, όπως επιμένει, όλα είναι τόσο μάταια, τότε γιατί συνεχίζει να έχει σχέσεις με τους θνητούς; Όταν η Laurie τον προκαλεί να της περιγράψει την οπτική του για το μέλλον, «πώς τελειώνουν όλα», το μόνο που μπορεί να απαντήσει είναι ότι «όλα είναι θολά» και επικαλείται «στατικές παρεμβολές» που τον αποτρέπουν από το να σχηματίσει καθαρή εικόνα για το μέλλον. Γιατί του είναι τόσο δύσκολο, λοιπόν, να προβλέψει το μέλλον αφού όλα, όπως διατείνεται είναι προκαθορισμένα; Όταν δικαιολογείται για την περιορισμένη του οπτική, με την επίφαση «ενός ηλεκτρομαγνητικού πεδίου που δημιουργεί παρεμβολές», ο αναγνώστης δε μπορεί αλλά να συμπεράνει ότι δεν είναι και τόσο σίγουρος για το μέλλον, όσο θέλει να πιστεύει· ή τουλάχιστον, δεν είναι σίγουρος για το πώς ακριβώς λειτουργούν οι αισθήσεις του για τον χρόνο – ακόμα.

·

Στο σημείο αυτό θα επιχειρηθεί η χρήση της έννοιας της μνήμης, όπως τη συνέλαβε ο Bergson σε μια προσπάθεια κατανόησης του τρόπου με τον οποίο ο Dr. Manhattan αντιλαμβάνεται τον χρόνο. Ο Manhattan συγκλίνει με τη μπερξονική θεώρηση όταν δηλώνει ότι:

Ίσως ο κόσμος δεν είναι κατασκευασμένος. Ίσως τίποτα δεν είναι κατασκευασμένο. Ίσως απλά είναι, ήταν και πάντα θα είναι εκεί... ένα ρολόι χωρίς ωρολογοποιό

Η παραπάνω τοποθέτηση απηχεί στην ιδέα του «καθαρού» παρελθόντος του Bergson· ο ίδιος, θα απαντούσε, πιθανά, στον Manhattan ότι τα πάντα δρουν και αντιδρούν μεταξύ τους σε μια αδιάκοπη συνέχεια και ενότητα. Εκεί που κανείς φαντάζεται δράσεις και αντιδράσεις, δεν υπάρχει τίποτε άλλο πέρα από αδιάκοπες κινήσεις, μια ροή ύλης την οποία η νόηση τεμαχίζει σε ασυνεχείς εικόνες. Καθώς η ιστορία του Manhattan στο *Watchmen* προοδεύει, φαίνεται να έρχεται πιο κοντά σε σε αυτή την «ρευστότητα» και προς την μπερξονική αίσθηση – ενόραση – του συνεχούς και μη πεπερασμένου παρελθόντος.

Ας αναλογιστούμε τις τελευταίες λέξεις του Manhattan στον Ozymandias:

Στο τέλος; Τίποτα δεν τελειώνει Adrian. Τίποτα δεν τελειώνει ποτέ.

Σχόλια σαν τα παραπάνω είναι ενδεικτικά του ότι ο Manhattan, όπως και Bergson πριν από εκείνον, έχει συνειδητοποιήσει, ένα καθαρό παρελθόν το οποίο συνεχίζει να σχηματοποιεί τις εικόνες του κόσμου και τις δράσεις των υποκειμένων σε αυτόν. Όσο περισσότερο προσπαθεί ο Dr. Manhattan να κατανοήσει αυτό το καθαρό παρελθόν, τόσο περισσότερο συνειδητοποιεί ότι οι ιδέες του γι' αυτό αδυνατούν να το συλλάβουν καθώς διαφέρουν *σε είδος* από αυτή τη μη πεπερασμένη και δυναμική σφαίρα. Όταν αναγνωρίζει συγκεκριμένα «θαύματα της θερμοδυναμικής· συμβάντα τόσο αστρονομικά απίθανα που θα έπρεπε να είναι αδύνατο να συμβούν» και πως η ζωή η ίδια είναι ένα τέτοιο θαύμα, τότε είναι που συναντά την μπερξονική θεώρηση ότι *κάθε ζωντανή κίνηση είναι η ίδια ένα θαύμα*· ότι μέσα από τις δράσεις του το άτομο εισέρχεται στη μη πεπερασμένη και συνεχή κίνηση του σύμπαντος, κάτι το οποίο είναι πρακτικά αδύνατο να το

συλλάβει στην ολότητά του η σκέψη. Όπως αναφέρει και ίδιος:

Ο κόσμος είναι τόσο γεμάτος από άτομα, τόσο συνωστισμένος από αυτά τα θαύματα, που καταλήγουν να θεωρούνται τετριμμένα και ξεχνάμε... εγώ ξεχνάω. Κοιτάζουμε συνέχεια τον κόσμο που καταλήγει να είναι βαρετός στην αντίληψή μας. Παρόλα αυτά, παρατηρώντας τον από απόσταση, σαν να ήταν κάτι καινούριο, μπορεί ακόμα να σου κόψει την ανάσα. Ελα... σκούπισε τα δάκρυά σου γιατί η ζωή σου είναι πιο σπάνια από ένα quark και πιο απίθανη απ' ό,τι θα μπορούσε ποτέ να έχει ονειρευτεί ποτέ ο Heisenberg· είναι η πρώτη ύλη στην οποία οι δυνάμεις που δίνουν σχήμα στα πράγματα αφήνουν τα αποτυπώματά τους πιο καθαρά.

Σε αυτό το απόσπασμα ο Manhattan συνειδητοποιεί τη διαίσθηση της καθαρότητα του χρόνου και του μη πεπερασμένου, ονομάζοντάς το «ζωή».

Για τον Bergson, όπως και τον Manhattan, ο χρόνος δεν έχει καμία σχέση με τις εφευρέσεις μέτρησής του και με κανένα γραμμικό συστήμα μέτρησής του. Ο χρόνος είναι διάρκεια, μια βιωμένη εμπειρία, η οποία είναι «ουσιωδώς μνήμη, συνείδηση και ελευθερία». Όσο το άτομο ζει τη ζωή του, κάθε εμπειρία του παρόντος είναι ένα «καθαρό γίγνεσθαι» του εαυτού του στον χρόνο, ο οποίος είναι «πάντα εξωτερικός αυτού» αφού κάθε εικόνα του παρόντος πάντα θα εκφράζει μία στιγμή στον χρόνο που έχει ήδη παρέλθει. Πρέπει να αναρωτηθεί κανείς «πώς έρχεται ένα νέο παρόν αν το παλιό παρόν δεν παρήλθε την ίδια στιγμή που είναι παρόν; Πώς μπορεί γενικά το παρόν να παρέρχεται αν δεν ήταν παρελθόν την ίδια στιγμή που ήταν παρόν;» Για αυτό το λόγο «το παρελθόν είναι σύγχρονο με το παρόν που ήταν», θα του πει ο Bergson.

Ο Bergson αναγνωρίζει μια διαφορά *σε είδος* μεταξύ της εικόνας - ενθύμησης του χρόνου και του καθαρού παρελθόντος από το οποίο ανασύρονται. Στο γεγονός ότι το ανθρώπινο σώμα δρα συνεχώς χωρίς να σκέφτεται, εκφαίνεται η συνεχής επιρροή του «καθαρού» παρελθόντος. Ακόμη, το γεγονός ότι υπάρχει η ικανότητα ανάκλησης, ανά πάσα στιγμή, εικόνων και ιδεών οι οποίες αναγνωρίζονται ως παρελθοντικές σημαίνει ότι το άτομο έχει πρόσβαση σε αυτό το δυνητικό παρελθόν, το οποίο είναι μια άπειρη μνήμη η οποία συνυπάρχει με όλες τις σκέψεις από τις οποίες οι εικόνες ενθυμίσεις

ανασύρονται. Κάθε δράση ζωής είναι ένα διαισθητικό άλμα στο καθαρό παρελθόν και κατόπιν ανάσυρση εικόνων από αυτό. Γι' αυτό το λόγο, το άτομο κατευθύνεται από το παρελθόν στο παρόν, και όχι το αντίθετο, αφού το παρελθόν είναι μόνο μια «μετάφραση» και διαστολή αυτού του ελεύθερου παρελθόντος στη μορφή μιας συγκεκριμένης και σημαντικής εικόνας. «Όλα συμβαίνουν σάμπως το σύμπαν να ήταν μία τεράστια Μνήμη», ένας «μονισμός του Χρόνου», από τον οποίο λαμβάνονται αυτές οι εικόνες.

Στο τέλος του *Watchmen*, ο Manhattan ζει αυτόν το «μονισμό του Χρόνου». Ίσως να επηρεάστηκε από τα σωματίδια tahyon τα οποία έχουν την ικανότητα να κινούνται «αντίστροφα στον χρόνο», αλλά το σίγουρο είναι ότι ο Manhattan πλέον όχι μόνο συνειδητοποιεί, αλλά είναι ικανός να δρα σε πολλές χρονικότητες ταυτόχρονα· είναι λες και και κατάφερε να «βουτήξει» στον καθαρό χρόνο καθ' αυτόν, καθιστάμενος ικανός να λειτουργεί ανεξάρτητα από τις εικόνες του.

·

Όσο παράξενο και αν φαίνεται αυτό, η φιλοσοφία του Bergson για τον χρόνο, καθιστά οποιονδήποτε ικανό για τέτοιου είδους άλματα, καθώς οι δράσεις και οι μνήμες κάθε ατόμου δείχνουν ότι βρίσκεται σε συνεχή επαφή με το παρελθόν. Με τον δικό μας τρόπο είμαστε όλοι Dr Manhattan, σε μια ενδιάμεση στιγμή μεταξύ παρελθόντος και παρόντος, παλεύοντας να υλοποιήσουμε αυτές τις σκέψεις και τις δράσεις που θα αποτελέσουν το μέλλον μας. Όπως και το παρελθόν, έτσι και μέλλον είναι μία ακόμα εικόνα της σκέψης· το καθαρό μέλλον καταφθάνει πριν την εικόνα μας γι' αυτό, όπως συμβαίνει και με το καθαρό παρελθόν.

Με το τρόπο αυτό, τόσο η φιλοσοφία του Bergson όσο και η αντίληψη του Manhattan, θέτουν υπό αμφισβήτηση την πρόοδο του χρόνου αυτού καθ' αυτού, διότι ανεξαρτήτως των εκάστοτε κυρίαρχων αντιλήψεων για τον χρόνο, η ουσία του βρίσκεται σε μια συνεχή ροή δράσεων, η οποία θα ξεπερνάει πάντα την εικόνα που σχηματίζεται από το άτομο γι' αυτές.

Ειρωνικά, η ουσία του χρόνου βρίσκεται στη διαχρονικότητά του, σε μια συνεχή κατάσταση κίνησης και γίγνεσθαι χωρίς τέλος, τόσο ζωντανής όσο το υποκείμενο που συμμετέχει σε αυτή.

·

Βασισμένο στο κεφάλαιο «A timely encounter: Dr. Manhattan and Henri Bergson» του C. M. Drohan στο *Watchmen and philosophy*.

*

Οι εικόνες που χρησιμοποιούνται στο παρόν τεύχος αφορούν τα συνεχή flashback του Dr. Manhattan. Στα κάδρα του κομικ, ο αναγνώστης μεταπηδάει από τη μία χρονική περιόδο στην επόμενη, όπως ακριβώς και η αντίληψη του Dr. Manhattan. Δεν υπάρχει εδώ και τώρα σε αυτή τη σύνθεση χρόνου· οι αναμνήσεις του Dr. Manhattan μοιράζονται στις σελίδες του τεύχους όπως ακριβώς και οι στιγμές που ζει στο χρόνο.

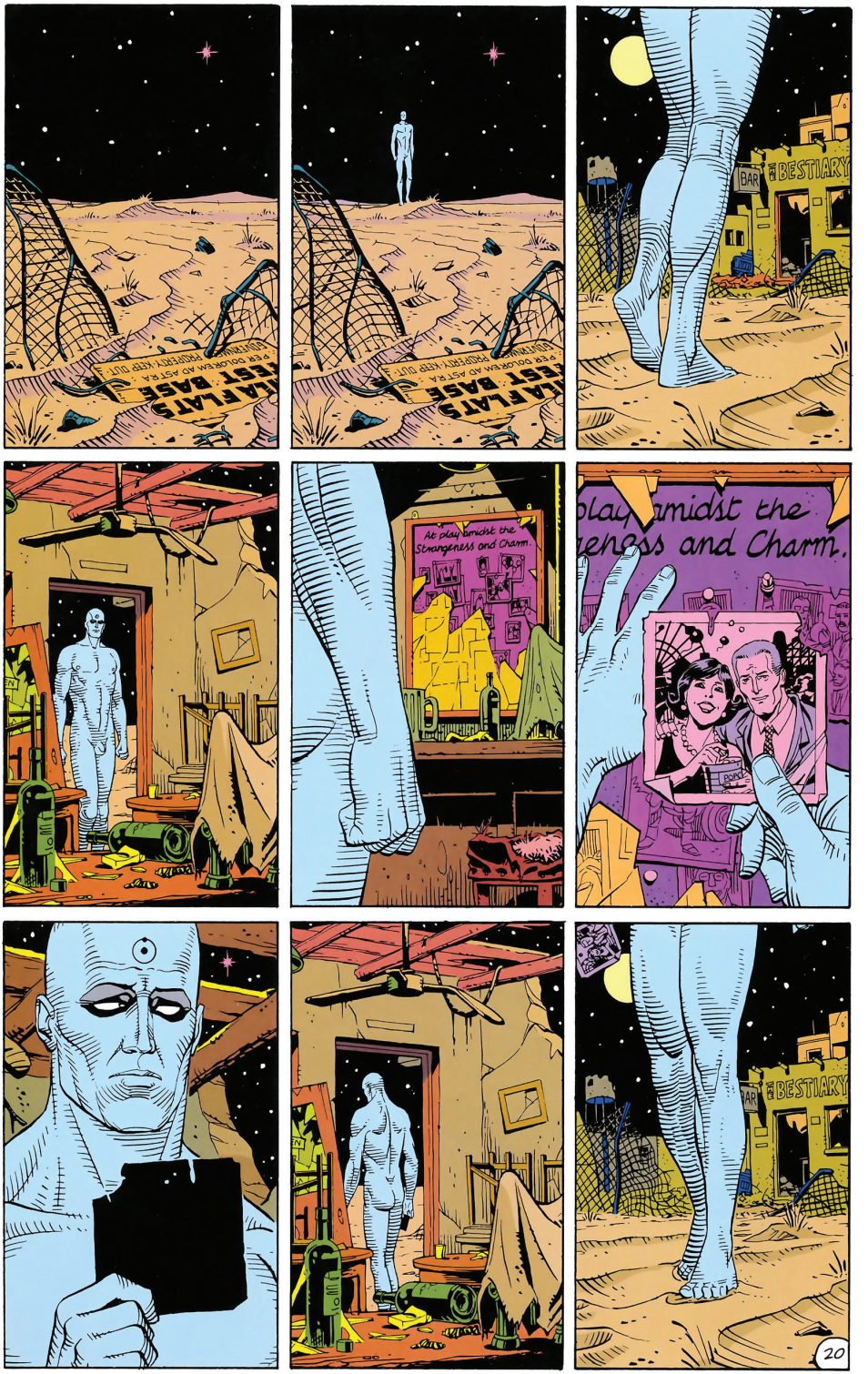
BAR
BESTIARY
At play 'midst the
Strangeness and Charm
20

Σημειώσεις

*

[1] Η παρούσα εργασία δε θα εμβαθύνει στη μέθοδο της διαδικασίας αυτής, αλλά θα επιχειρηθεί μία συνοπτική παρουσίαση για την ευκολότερη κατανόηση των εννοιών που θα παρουσιαστούν αργότερα. Για τη μέθοδο της ενόρμησης βλ. και 2.5.«Η ενόραση ως μέθοδος είναι μία πλατωνικής έμπνευσης μέθοδος διαίρεσης» (Deleuze, 2010α:37). Ο Bergson βάσισε στη μέθοδο της ενόρασης την προσπάθειά του να εδραιωθεί η φιλοσοφία ως απολύτως «ακριβής» θεωρητικός κλάδος [discipline], αντίστοιχα ακριβής με αυτόν της επιστήμης. Στο έργο του η ενόραση παρουσιάζεται ως απλό ενέργημα· η απλότητα αυτή όμως δεν αποκλείει μια ποιοτική και δυνητική πολλαπλότητα.
Διακρίνονται τρία είδη ενεργημάτων, τα οποία προσδιορίζουν αντίστοιχα τους κανόνες της μεθόδου: ο πρώτος αφορά στη θέση και τη δημιουργία των προβλημάτων, ο δεύτερος στην ανακάλυψη των αληθινών διαφορών φύσεως και ο τρίτος στη νοητική σύλληψη [appréhention] του πραγματικού χρόνου (ο.π. 27-8).

[2] Στο παραπάνω παράδειγμα, η διάρκεια διαιρείται ανά πάσα στιγμή σε δύο κατευθύνσεις, η μία να είναι το παρελθόν και η άλλη το παρόν. «Η ζωτική ορμή πάλι», θα συνεχίσει ο Deleuze, «διαχωρίζεται ανά πάσα στιγμή σε δύο κινήσεις, μία κίνηση χαλάρωσης που κατέρχεται [retombe] στην ύλη και μία κίνηση τάσης [tention] που ανέρχεται [remonte] στη διάρκεια» (ο.π. 138) Για την έννοια της ζωτικής ορμής βλ. κεφάλαιο 2.5.

[3] Ο Deleuze σημειώνει ότι πριν τη συνειδητοποίηση της ενόρασης ως μέθοδο, ο Bergson βρίσκεται αντιμέτωπος με τη διαίρεση του μείγματος. Παρόλο που δεν τίθεται ρητά το ζήτημα μιας οντολογικής προέλευσης του χώρου, το ζητούμενο είναι μάλλον η διαίρεση του μείγματος προς δύο κατευθύνσεις, «από τις οποίες μόνο η μία είναι καθαρή (η διάρκεια), ενώ η άλλη (ο χώρος) παριστά τη νοθεία που την εκφυλίζει. Η διάρκεια θα προσπελαστεί ως «άμεσο δεδομένο», ακριβώς διότι ταυτίζεται με την ορθή πλευρά, την καλή πλευρά του μείγματος» (2010α:60).

[4] Ο όρος «πολλαπλότητα», θα σημειώσει ο Deleuze, δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση μέρος του παραδοσιακού λεξιλογίου – κυρίως για να δηλώσει ένα *continuum* [συνεχές]. Η λέξη «πολλαπλότητα»

[«multiplicité»] δε χρησιμοποιείται από τον Bergson ως ένα αόριστο ουσιαστικό που αντιστοιχεί στη φιλοσοφική έννοια των Πολλών [Multiple] εν γένει. «Πράγματι, *το ζητούμενο για τον Bergson δεν είναι να αντιπαραθέσει τα Πολλά στο Εν, αλλά, αντιθέτως, να διακρίνει δύο τύπους πολλαπλότητας*» (ο.π. 61).Το πρόβλημα όμως αυτό είχε αρχικά τεθεί από τον φυσικό και μαθηματικό Riemann. «Ο Riemann όριζε τα πράγματα ως «πολλαπλότητες» που μπορούν να προσδιοριστούν σε συνάρτηση με τις διαστάσεις τους ή τις ανεξάρτητες μεταβλητές τους. Διέκρινε τις *ασυνεχείς* από τις *συνεχείς πολλαπλότητες*· οι πρώτες έφεραν εντός του στην αρχή της μέτρησής τους (καθώς το μετρό ενός από τα μέρη τους δινόταν από τον αριθμό των στοιχείων που περιείχαν), ενώ οι άλλες έβρισκαν μια αρχή μέτρησης [principe métrique] σε κάτι άλλο, έστω στα φαινόμενα που εκτυλισσόταν εντός τους ή στις εντός τους δρώσες δυνάμεις» (ο.π. 61-2).

5 Για τον Bergson δεν ήταν αρκετή η αντιπαράθεση μιας φιλοσοφικής θεώρησης της διάρκειας σε μια επιστημονική σύλληψη του χρόνου· μετέφερε το πρόβλημα στο πεδίο των δύο ειδών πολλαπλότητας, και πίστευε ότι η πολλαπλότητα που προσιδιάζει στη διάρκεια «είχε μία «ακρίβεια» εξίσου μεγάλη με την ακρίβεια της επιστήμης – και μάλιστα ότι οφείλει να επενεργήσει στην επιστήμη και να της ανοίξει μια οδό η οποία δεν θα συγχέονταν αναγκαστικά με αυτήν που ακολούθησαν ο Riemann και ο Einstein (ο.π. 63).

6 «Ο Bergson διευκρινίζει: ένα *αντικείμενο* μπορεί να διαιρεθεί με απειράριθμους τρόπους· ωστόσο, προτού καν γίνουν αυτές οι διαιρέσεις, συλλαμβάνονται από τη σκέψη ως δυνατές δίχως να αλλάξει το παραμικρό στην ολική έκφανση του αντικειμένου. Επομένως είναι ήδη ορατές στην εικόνα του αντικειμένου· ακόμα κι αν δεν πραγματοποιηθούν (αν παραμείνουν απλώς δυνατές), τις αντιλαμβανόμαστε στο παρόν· είναι τουλάχιστον αντιληπτές δικαιωματικά» (ο.π. 64).

7 Όπως παραθέτει ο Deleuze από το πρώτο κεφάλαιο του *Ύλη και Μνήμη*, δεν υπάρχει ούτε δυνητικότητα ούτε κάποια κρυμμένη δύναμη στην ύλη και, γι' αυτό, μπορούμε να την ταυτίσουμε με την «εικόνα»· «ασφαλώς μπορεί να υπάρχει *κάτι περισσότερο* στην ύλη απ' ό,τι στην εικόνα που σχηματίζουμε γι' αυτήν, αλλά δεν μπορεί να υπάρχει εντός

της κάτι διαφορετικό, άλλης φύσεως» (ο.π. 64)

8 Το αντικείμενο χαρακτηρίζεται από την αμοιβαία αντιστοιχία [adéquation] του διαιρεμένου και των διαιρέσεων, του αριθμού και της μονάδας. «Με αυτή την έννοια, το αντικείμενο θα ονομαστεί «αριθμητική πολλαπλότητα», διότι ο αριθμός και, κατ΄αρχάς, η ίδια η αριθμητική μονάδα αποτελούν το πρότυπο αυτού που διαιρείται χωρίς να αλλάζει φύση. Το ίδιο ακριβώς σημαίνει όταν λέμε ότι ο αριθμός επιδέχεται μόνο διαφορές βαθμού και όταν λέμε ότι οι διαφορές, πραγματοποιημένες *ή μη*, είναι πάντοτε ενεργές σ' αυτόν» (ο.π. 65).

9 Ο Deleuze αναλύει περαιτέρω: «Ακριβέστερα, είναι το δυνητικό στο μέτρο που ενεργοποιείται, ενόσω ενεργοποιείται, αδιαχώριστο από την κίνηση της ενεργοποίησης του. Διότι η ενεργοποίηση συντελείται μέσω διαφοροποίησης, μέσω αποκλινουσών γραμμών, και δημιουργεί με την ιδιάζουσα κίνησή της ισάριθμες διαφορές φύσεων» (ο.π. 66).

10 «Αυτό που ενδιαφέρει αληθινά τη φιλοσοφία είναι να γνωρίζει *ποια* ενότητα, *ποια* πολλαπλότητα, *ποια* πραγματικότητα ανώτερη από το αφηρημένο και από τα αφηρημένα πολλά είναι η πολλαπλή ενότητα του προσώπου [personne] [...] Οι έννοιες έρχονται συνήθως κατά ζεύγη και αντιπροσωπεύουν τα δύο αντίθετα. Δεν υπάρχει καμία συγκεκριμένη πραγματικότητα που να μην μπορούμε να λάβουμε ταυτοχρόνως δύο αντίθετες όψεις της και η οποία, κατά συνέπεια, να μην υποτάσσεται στις δύο ανταγωνιστικές έννοιες. Εξ ου μια θέση και μια αντίθεση τις οποίες μάταια θα επιδίωκε κάνεις να συμφιλιώσει λογικά, για τον απλούστατο λόγο ότι ουδέποτε θα φτιάξουμε ένα πράγμα με έννοιες ή οπτικές γωνίες. [...] Αν προσπαθώ να *αναλύσω* τη διάρκεια, δηλαδή να την διαλύσω σε έτοιμες έννοιες, είμαι υποχρεωμένος, από την ίδια τη φύση της έννοιας και της ανάλυσης, να λάβω δύο αντίθετες όψεις της *διάρκειας εν γένει*, με τις οποίες θα αξιώσω εν συνεχεία να την ανασυνθέσω. Ο συνδυασμός αυτός δεν θα μπορεί να παρουσιάζει ούτε διαφοροποίηση βαθμίδων ούτε ποικιλομορφία· υφίσταται ή δεν υφίσταται. Θα πω, λόγου χάριν, ότι υπάρχει, από τη μια μεριά, μια *πολλαπλότητα* διαδοχικών συνειδησιακών καταστάσεων και, από την άλλη μεριά, μια ενότητα που τη συνδέει. Η διάρκεια θα είναι η *σύνθεση* αυτής της ενότητας και αυτής της πολλαπλότητας, μια μυστηριώδης

διεργασία για την οποία δεν κατανοεί κανείς, το επαναλαμβάνω, πώς θα επιδεχόταν αποχρώσεις ή βαθμίδες» (ο.π. 70-1).

[11] Ο Deleuze διαπιστώνει ότι υπό το πρίσμα της ψυχολογικής εμπειρίας, το ερώτημα: «διαρκούν άραγε τα εξωτερικά πράγματα;» παρέμενε απροσδιόριστο. Σύμφωνα με τον ίδιο, ο Bergson, στα *Άμεσα δεδομένα*, δύο φορές έναν «άφατο», έναν «ακατανόητο» λόγο. - «Τι υπάρχει από τη διάρκεια έξω από μας; Μόνο το παρόν ή, αν προτιμάτε, η ταυτοχρονία. Αναμφίβολα τα εξωτερικά πράγματα αλλάζουν, αλλά οι στιγμές τους δεν διαδέχονται η μία την άλλη παρά μόνο για μια συνείδηση που τις ανακαλεί στη μνήμη της. [...] Δεν πρέπει λοιπόν να λέμε ότι τα εξωτερικά πράγματα διαρκούν, αλλά μάλλον ότι υπάρχει σ' αυτά κάποιος άφατος λόγος δυνάμει του οποίου δεν θα μπορούσαμε να τα εξετάσουμε σε διαδοχικές στιγμές της διάρκειάς μας δίχως να διαπιστώνουμε ότι έχουν αλλάξει». - «Αν τα πράγματα δεν διαρκούν όπως εμείς, πρέπει, παρά ταύτα, να υπάρχει σ' αυτά κάποιος ακατανόητος λόγος που κάνει τα φαινόμενα να φαίνονται ότι διαδέχονται το ένα το άλλο και όχι ότι εκδιπλώνονται όλα ταυτοχρόνως» (ο.π. 75).

[12] Ο λόγος ύπαρξης αυτής της δυαδικότητας μέσα στη διάρκεια, εντοπίζεται μάλλον, σύμφωνα με τον Deleuze, σε μια κίνηση (βλ. κεφάλαια 2.3 και 2.4), «δια της οποίας το «παρόν» που διαρκεί διαιρείται ανά πάσα στιγμή σε δύο κατευθύνσεις, η μία από τις οποίες είναι προσανατολισμένη και διεσταλμένη προς το παρελθόν, ενώ η άλλη είναι συνεσταλμένη, συστελλόμενη προς το μέλλον» (ο.π. 78).

[13] Ωστόσο οι πέντε αυτές εκφάνσεις, αναλύει στη συνέχεια ο Deleuze, δεν οργανώνονται μόνο σε μια τάξη αυξανόμενου βάθους, «αλλά *κατανέμονται σε δύο πολύ διαφορετικές γραμμές γεγονότων*».
Από τις πέντε εκφάνσεις της υποκειμενικότητας:
|1| / |2| Οι δύο πρώτες μετέχουν στην αντικειμενική γραμμή, εφόσον η μία αρκείται να αφαιρεί κάτι από το αντικείμενο, ενώ η άλλη εδραιώνει μια ζώνη απροσδιοριστίας.
|3| Η περίπτωση του παθήματος, τρίτης σημασίας της υποκειμενικότητας, είναι πιο πολύπλοκη και εξαρτάται από τη διασταύρωση των δύο γραμμών. Με τη σειρά της, όμως, η θετικότητα του παθήματος δεν είναι ακόμη η παρουσία μιας καθαρής υποκειμενικότητας, η οποία θα ήταν

αντίθετη στην καθαρή αντικειμενικότητα· «είναι μάλλον η «νοθεία» που έρχεται να θολώσει την τελευταία».
|4| / |5| Αυτό που ανήκει στην καθαρή γραμμή της υποκειμενικότητας είναι η τέταρτη και κατόπιν η πέμπτη σημασία. Μόνο οι δύο εκφάνσεις της μνήμης σημαίνουν τυπικά την υποκειμενικότητα, καθώς οι άλλες εκδοχές αρκούνται να προετοιμάζουν ή να εξασφαλίζουν τη διείσδυση της μιας γραμμής μέσα στην άλλη, τη διασταύρωση της μιας γραμμής με την άλλη (ο.π. 80).

[14] Ο Deleuze μας ζητά να επιστήσουμε την προσοχή μας στο εξής: «Η πρώτη όμως αυτή έκφανση της μπερξονικής θεωρίας θα έχανε κάθε νόημα, αν δεν υπογραμμίζαμε την εξωψυχολογική της εμβέλεια. Αυτό που Μπερξόν αποκαλεί «καθαρή ενθύμηση» δεν έχει καμιά ψυχολογική ύπαρξη. Γι' αυτό τον λόγο ονομάζεται *δυνητικό*, αδρανές και ασυνείδητο. Όλες αυτές οι λέξεις είναι επικίνδυνες, κυρίως η λέξη «ασυνείδητο», που μας φαίνεται, από τον Φρόυντ και μετά, αδιαχώριστη από μια ιδιαιτέρως αποτελεσματική και ενεργητική ψυχολογική ύπαρξη. Θα χρειαστεί να αντιπαραβάλουμε το φροϋδικό ασυνείδητο προς το μπερξονικό ασυνείδητο, εφόσον ο ίδιος ο Μπερξόν προβαίνει στην συσχέτιση. Οφείλουμε ωστόσο να κατανοήσουμε από τώρα ότι ο Μπερξόν δεν χρησιμοποιεί την λέξη «ασυνείδητο» για να δηλώσει μια ψυχολογική πραγματικότητα εκτός της συνείδησης, αλλά για να δηλώσει μια μη ψυχολογική πραγματικότητα – το είναι όπως είναι αυτό καθαυτό. Με κάθε αυστηρότητα, το ψυχολογικό είναι το παρόν. Μόνο το παρόν είναι ψυχολογικό, ενώ το παρελθόν είναι η καθαρή οντολογία· καθαρή ενθύμηση, μόνο οντολογική σημασία» (ο.π. 83).

[15] Ο Deleuze υπογραμμίζει ότι ο Bergson αναλύει τη γλώσσα με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο αναλύει τη μνήμη. «Ο τρόπος με τον οποίο κατανοούμε ό,τι μας λένε είναι ταυτόσημος με αυτόν με τον οποίο εντοπίζουμε μια ενθύμηση. Αντί να ανασυνθέτουμε το νόημα βάσει των ήχων που ακούμε και των συνδεδεμένων με αυτούς εικόνων, *εγκαθιστάμεθα διαμιάς* στο στοιχείο του νοήματος και, κατόπιν, σε μια περιοχή αυτού του στοιχείου. Πραγματικό άλμα μέσα στο Είναι. Μόνο στη συνέχεια το νόημα ενεργοποιείται στους ήχους τους οποίους αντιληφθήκαμε φυσιολογικά, όπως στις εικόνες που συνδέονται ψυχολογικά με τους ήχους. Υπάρχει εδώ, ούτως ειπείν, μια υπερβατικότητα του νοήματος και ένα οντολογικό

θεμέλιο της γλώσσας, που είναι ακόμη πιο σημαντικά, όπως θα δούμε, για έναν συγγραφέα ο οποίος θεωρείται ότι υπέβαλε τη γλώσσα σε μια υπερβολικά συνοπτική κριτική» (ο.π. 85).

[16] Στο *Διαφορά και Επανάληψη* γίνεται λόγος για δύο παράδοξα· Το πρώτο είναι αυτό της συγχρονικότητας του παρελθόντος με το παρόν που *ήταν*. Το δεύτερο παράδοξο προκύπτει από το πρώτο: είναι αυτό της συνύπαρξης· αν κάθε παρελθόν είναι συγχρονικό με το παρόν που ήταν, τότε όλο το παρελθόνσυνυπάρχει με το νέο παρόν σε σχέση με το οποίο είναι τώρα παρελθόν (Deleuze, 1994:103-5).

[17] Ο Deleuze παραπέμπει τη σκέψη του Bergson σε εκείνη του Πλάτωνα. «Δεν υπάρχει άλλο ισοδύναμο μιας τέτοιας θέσης πέραν εκείνης του Πλάτωνος – της Ανάμνησης [Reminiscence]. Και η ανάμνηση καταφάσκει ένα καθαρό είναι του παρόντος, ένα είναι αυτό καθαυτό του παρελθόντος, μια οντολογική Μνήμη, ικανή να χρησιμεύσει ως θεμελίωσε την εκτύλιξη του χρόνου. Για μια ακόμα φορά νιώθει κανείς βαθύτατα μια πλατωνική έμπνευση στο Bergson» (2010α:88).
Στο ίδιο ακριβώς σημείο ο μεταφραστής του Μπερξονισμού, Γιάννης Πρελορέτζος, θα επιχειρήσει μία σύγκριση μεταξύ του Bergson και του Proust. Όπως αναφέρει, αντιμετωπίζουν το χρόνο με τελείως διαφορετικό τρόπο· και οι δύο αναγνωρίζουν ένα είδος καθαρού παρελθόντος, «ένα είναι αυτό καθαυτό του παρελθόντος». Σύμφωνα με τον Proust, το παραπάνω είναι αυτό καθαυτό δύναται να το βιώσει κανείς, να το νιώσει χάρη σε μια σύμπτωση ανάμεσα σε δύο στιγμές του χρόνου. Ο Bergson, όμως, θεωρεί ότι η καθαρή ενθύμηση ή το καθαρό παρελθόν δεν ανήκουν στον τομέα του βιώματος· ακόμα και στην παραμνησία δεν βιώνουμε παρά μόνο μια εικόνα – ενθύμηση.

[18] Ο Deleuze αναγνωρίζει ότι στα *Άμεσα δεδομένα*, «η διάρκεια ορίζεται πραγματικά βάσει της διαδοχής, δεδομένου ότι οι συνυπάρξεις παραπέμπουν στο χώρο, και βάση της δύναμης καινοτομίας, δεδομένου ότι η επανάληψη παραπέμπει την Ύλη. Εντούτοις, βαθύτερα, η διάρκεια δεν είναι διάδοχη παρά μόνο εντελώς σχετικά (είδαμε, επίσης, ότι ήταν μόνο σχετικά αδιαίρετη)» (ο.π. 90).

19 «Τα παράδοξα αυτά συνδέονται αλυσιδωτά μεταξύ τους· το καθένα απαιτεί τα υπόλοιπα. Αντιστρόφως, οι προτάσεις τις οποίες καταγγέλλουν σχηματίζουν κι αυτές ένα σύνολο, χαρακτηριστικό των συνηθισμένων θεωριών περί μνήμης. Διότι η μία και η αυτή ψευδαίσθηση σχετικά με την ουσία του Χρόνου, το ένα και το αυτό κακώς αναλυμένο μείγμα, μας κάνει να πιστεύουμε ότι μπορούμε να ανασυνθέσουμε το παρελθόν με παρόν, ότι περνάμε βαθμηδόν από το ένα στο άλλο, ότι το ένα διακρίνεται από το άλλο βάσει του πριν και του μετά και, τέλος, ότι η εργασία του πνεύματος συντελείται με προσάρτηση στοιχειών (αντί να συντελείται με αλλαγές επιπέδων, πραγματικές εκτινάξεις, τροποποιήσεις συστημάτων)» (ο.π. 91).

20 Ο Bergson προσθέτει ότι υπάρχουν επίσης επικρατούσες ενθυμήσεις, ως *αξιοπρόσεκτα σημεία*, που ποικίλουν από το επίπεδο στο άλλο. «Κάποιος προφέρει μπροστά μου μια αγγλική λέξη· δεν είναι το ίδιο πράγμα, βάσει της περίστασης, να πρέπει να αναρωτηθώ ποια μπορεί να είναι γενικά η γλώσσα στην οποία ανήκει λέξη αυτή ή ποιο πρόσωπο άλλοτε μου έχει ήδη πει αυτήν ή μια παρόμοια λέξη. Ανάλογα με την περίπτωση, δεν πηδώ στην ίδια περιοχή του παρελθόντος, δεν εγκαθίσταμαι στο ίδιο επίπεδο, δε γυρεύω τις ίδιες επικρατούσες ενθυμήσεις. Συμβαίνει να αποτυγχάνω· αναζητώντας μια ενθύμηση, εγκαθίσταμαι σε ένα πεδίο υπερβολικά συνεσταλμένο, υπερβολικά στενό ή αντιθέτως υπερβολικά ευρύ και διεσταλμένο γι' αυτήν. Θα χρειαζόταν να ξανακάνω τα πάντα από την αρχή προκειμένου να βρω το σωστό άλμα» (ο.π. 92-93).

21 «Όταν ο Bergson μίλα για επίπεδα ή για περιοχές του παρελθόντος, τα επίπεδα αυτά δεν είναι λιγότερο δυνητικά απ' όσο το παρελθόν εν γένει· μάλιστα, το καθένα από αυτά περιέχει όλο το παρελθόν, αλλά σε κατά το μάλλον ή ήττον συνεσταλμένη κατάσταση, γύρω από ορισμένες μεταβαλλόμενες επικρατούσες ενθυμήσεις. Συνεπώς, η περισσότερο ή λιγότερο συστολή εκφράζει τη διάφορα από το ένα επίπεδο στο άλλο. – αντιθέτως, όταν ο Μπερξόν μιλά για μετάθεση, πρόκειται για μια κίνηση αναγκαία στην ενεργοποίηση μιας ενθύμησης την οποία λάβαμε στο τάδε ή το δείνα επίπεδο. Η συστολή δεν εκφράζει πια εδώ την οντολογική διαφορά ανάμεσα σε δύο δυνητικά επίπεδα, αλλά την κίνηση δια της οποίας μια ενθύμηση ενεργοποιείται (ψυχολογικά) *ταυτοχρόνως* με το

επίπεδο που της προσιδιάζει» (ο.π. 95).

[22] Παρόλα αυτά, ο Deleuze σημειώνει ότι υφίσταται ένας άλλος τύπος αναγνώρισης, όπως τον παρατηρεί κανείς σε ασθενείς που περιγράφουν πολύ καλά ένα αντικείμενο που κάποιος τους ονομάζει, αλλά δεν ξέρουν να το «χρησιμοποιήσουν», ή σε ασθενείς που επαναλαμβάνουν σωστά ό,τι λέει κανείς αλλά δεν ξέρουν πια να μιλούν αυθόρμητα (ο.π. 100).

[23] Ο Deleuze επιστά την προσοχή: «Υπάρχουν συνεπώς δύο μορφές αναγνώρισης, η μία αυτόματη, η άλλη προσεκτική, στις οποίες αντιστοιχούν οι δύο μορφές μνήμης: η πρώτη είναι κινητική και «οιωνεί στιγμιαία», ενώ η δεύτερη είναι περιστασιακή και διαρκεί. Δεν πρέπει επ' ουδενί να αναμιγνύουμε αυτή τη διάκριση, η οποία γίνεται από τη σκοπιά της ενεργοποίησης της ενθύμησης, με μια εντελώς διαφορετική διάκριση, η οποία γίνεται από τη σκοπιά της Μνήμης αυτής καθαυτής (μνήμη – ενθύμηση και μνήμη – συστολή)». (ο.π. 101)

[24] Όπως παραθέτει ο στοχαστής από το *Ύλη και Μνήμη*: «Περνά κανείς, μέσω ανεπαίσθητων διαβαθμίσεων, από τις διατεταγμένες κατά μήκος του χρόνου ενθυμήσεις στις κινήσεις οι οποίες σχεδιάζουν τη γενόμενη ή τη δυνατή δράση τους στο χώρο...»
«Υπάρχει εν προκειμένω μια συνεχής πρόοδος [...]. Σε καμία στιγμή δε μπορεί να ισχυριστεί κανείς με ακρίβεια ότι η ιδέα ή η εικόνα – ενθύμηση τελειώνει, ότι η εικόνα – ενθύμηση ή η αίσθηση αρχίζει».
«Όσο οι ενθυμήσεις αυτές λαμβάνουν τη μορφή μιας πληρέστερης, πιο συγκεκριμένης και πιο συνειδητής παράστασης, τόσο περισσότερο τείνουν να συγχωνευθούν με την αντίληψη που τις προσελκύει ή της οποίας το πλαίσιο υιοθετούν» (ο.π. 107-108).

[25] «Η έννοια της συστολής (ή της τάσης [tension]) μας παρέχει το μέσο για να ξεπεράσουμε την δυαδικότητα ομοιογενής ποσότητα – ετερογενής ποιότητα και να μεταβούμε από τη μία στην άλλη με μια συνεχή κίνηση» επισημαίνει ο Deleuze (ο.π. 108).

[26] Η δύναμη της ενορατικής μεθόδου μας «επιτρέπει να ξεπεράσουμε τόσο τον ιδεαλισμό όσο και τον ρεαλισμό, να καταφάσκουμε την ύπαρξη αντικειμένων *κατώτερων και ανώτερων* από μας, αν και, με ορισμένη

έννοια, εσωτερικών σ' εμάς, να κάνουμε να *συνυπάρχουν* χωρίς δυσκολία» (ο.π. 113).

27 Ο Deleuze όμως δε θα αρκεστεί σε αυτό. Συνεχίζει: «ακριβώς όμως, στη *Δημιουργική εξέλιξη*, επισημαίνεται σαφώς ένας σημαντικός περιορισμός: λέγεται μεν ότι τα πράγματα διαρκούν, αλλά λιγότερο αυτά καθαυτά ή απολύτως και περισσότερο σε σχέση με το Όλον του σύμπαντος, στο οποίο συμμετέχουν στο μετρό που διακρίσεις στους είναι τεχνητές. Στην κατεύθυνση αυτή κάθε πράγμα δεν έχει πλέον μια δική του διάρκεια. Διάρκεια θα είχαν μόνο τα όντα που μας μοιάζουν (ψυχολογική διάρκεια), κατόπιν τα έμβια όντα που σχηματίζουν με φυσικό τρόπο σχετικά κλειστά συστήματα, τέλος το Όλον του σύμπαντος. Πρόκειται λοιπόν για έναν περιορισμένο και όχι πια για έναν γενικευμένο πλουραλισμό. Τέλος, το *Διάρκεια και ταυτοχρονία* ανακεφαλαιώνει όλες τις δυνατές υποθέσεις: γενικευμένο πλουραλισμό, περιορισμένο πλουραλισμό, μονισμό» (ο.π. 113).

28 «Τίποτε δεν φαίνεται να ξενίζει περισσότερο· μία από τις δύο άλλες υποθέσεις θα έμοιαζε με εκφράζει καλύτερα την κατάσταση του μπερξονισμού πείτε μετά το *Ύλη και μνήμη* είτε μετά *τη Δημιουργική εξέλιξη*. Ακόμη περισσότερο, λησμόνησε άραγε ο Bergson ότι, ήδη στα *Άμεσα δεδομένα*, όριζε τη διάρκεια, δηλαδή το πραγματικό χρόνο, ως «πολλαπλότητα»;» (ο.π. 115)

29 Όπως έχουμε ήδη αναλύσει στο υποκεφάλαιο 2.2.2., ο Bergson αντιπαρέθετε δύο τύπους πολλαπλοτήτων, τις ενεργώς πραγματωμένες πολλαπλότητες, οι οποίες είναι αριθμητικές και ασυνεχείς, και τις δυνητικές πολλαπλότητες, οι οποίες είναι συνεχείς και ποιοτικές.

30 Σύμφωνα με τον Deleuze, η αρχή της απόδειξης είναι η εξής: «όταν δεχόμαστε την ύπαρξη πολλών χρόνων, δεν αρκούμαστε να εξετάσουμε τη ροή Α και τη ροή Β ή έστω την εικόνα την οποία σχηματίζει το υποκείμενο της Α για τη Β. Για να θέσουν την ύπαρξη δύο χρόνων, είμαστε αναγκασμένοι να εισαγάγουμε έναν περίεργο παράγοντα: την εικόνα που σχηματίζει η Α για τη Β, μολονότι γνωρίζουμε ότι η Β δεν μπορεί να τη βιώσει έτσι» (ο.π. 119).

31 Ο Deleuze αναφέρει τη συχνή παρεξήγηση, ότι ο συλλογισμός του Bergson εμπεριείχε μία παρανόηση σχετικά με τον Einstein. «Ωστόσο, συχνά επίσης, παρανοήθηκε ο ίδιο ο ισχυρισμός του Bergson. Ο Bergson δεν *αρκείται* να πει: ένας χρόνος διαφορετικός από τον δικό μου δεν έχει βιωθεί ούτε από μένα ούτε από κάποιον άλλο (και αντιστρόφως). Πράγματι, ο Bergson δέχεται πλήρως τη νομιμότητα, μιας τέτοιας εικόνας, ως εκφράζουσες τις διάφορες τάσεις [tensions] και τις σχέσεις μεταξύ διαρκειών, *τις οποίες δε θα πάψει να αναγνωρίζει για λογαριασμό του*. Αυτό που καταλογίζει στη Σχετικότητα είναι κάτι εντελώς διαφορετικό· η εικόνα που σχηματίζω για τον άλλο ή η εικόνα που ο Πέτρος σχηματίζει για τον Παύλο είναι τότε μια εικόνα που δε μπορεί να βιωθεί ή να εννοηθεί ως βιώσιμη χωρίς αντίφαση (από τον Πέτρο, από τον Παύλο *ή τον Πέτρο όπως αυτός φαντάζεται τον Παύλο*). Με μπερξονικούς όρους, δεν πρόκειται για εικόνα, αλλά για «σύμβολο». Αν λησμονήσει κανείς το σημείο αυτό τότε όλος ο συλλογισμός του Bergson χάνει το νόημά του» (ο.π. 122).

32 Όπως επισημαίνει ο Deleuze, ο Bergson απαριθμεί τέσσερις τύπους ταυτοχρονίας, σε μια διάταξη αύξουσας βαθύτητας:
|1| τη σχετικιστική ταυτοχρονία, ανάμεσα σε απομακρυσμένα ρολόγια·
|2| / |3| τις δύο ταυτοχρονίες μέσα στη στιγμή, ανάμεσα σε συμβάν και κοντινό ρολόι καθώς επίσης ανάμεσα σ' αυτή τη στιγμή και σε μια στιγμή της διάρκειάς μας·
|4| την ταυτοχρονία των ροών.
Σύμφωνα με τον Maurice Merleau–Ponty, θα παραθέσει ο στοχαστής, «το ζήτημα της ταυτοχρονίας του Bergson, έρχεται να επιβεβαιώσει μια αληθινή φιλοσοφία της *συνύπαρξης*» (ο.π. 124).

33 Ο Deleuze αναγνωρίζει ότι «στην προ της θεωρίας της Σχετικότητας επιστήμη, ο εξομοιωμένος με μια τέταρτη διάσταση του χώρου χρόνος δεν παύει να είναι μια ανεξάρτητη και πραγματικά διακριτή μεταβλητή· αντιθέτως, στη Σχετικότητα, η εξομοίωση του χρόνου με τον χώρο είναι αναγκαία για να εκφραστεί το αμετάβλητο της απόστασης, με συνέπεια να εισάγετε ρητά στους υπολογισμούς και να μην αφήνει να υφίσταται πραγματική διάκριση» (ο.π. 126).

[34] Με διαφορετική διατύπωση, σύμφωνα με όσα έχουν ήδη αναφερθεί, τίθεται ένα ζήτημα συμφωνίας μεταξύ των δύο στιγμών της μεθόδου ή αλλιώς, «των δύο «επέκεινα» της καμπής της εμπειρίας – άπαξ και λέχθηκε ότι η στιγμή του δυϊσμού δεν έχει καθόλου καταργηθεί, αλλά διατηρεί εξ ολοκλήρου το νόημά της» (ο.π. 132)

[35] Επισημαίνεται από τον Deleuze, ότι, εξίσου, «η διάρκεια είναι σαν μια φύουσα φύση [natura naturante] και η ύλη μια φυόμενη φύση [nature naturée]» (2010α:133). Όπως σημειώνεται από τον μεταφραστή του Bergson–ισμού, Γιάννη Πρελορέντζο, η αναφορά αυτή παραπέμπει «στη θεμελιακή σπινοζική διάκριση του Θεού ή της Φύσης (Deus sive Natura) σε φύουσα φύση [natura naturans] και σε φυόμενη φύση [natura naturata]» (ο.π. 133-4).

[36] Ο Πρελορέντζος σημειώνει σε αυτό το σημείο ότι «αυτή η οντολογική «φυσιοκρατία» εμφανίζεται ξεκάθαρα στις *Δύο πηγές της ηθικής και της θρησκείας*. Παρά τη χρήση εκ μέρους του Bergson ορισμένων εκφράσεων, δεν πρέπει να ερμηνεύσουμε την έννοια αυτή με μια υπερβολικά τελεολογική σημασία· υπάρχουν πολλά *σχέδια* [*plans*] και το καθένα, όπως θα δούμε, αντιστοιχεί σε έναν από τους βαθμούς ή επίπεδα [niveaux] συστολής που όλα τους συνυπάρχουν εντός της διάρκειας. Η λέξη [plan] παραπέμπει μάλλον στις τομές [coupes], στους τομείς [sections] του κώνου παρά σε ένα πρόταγμα [project] ή σε ένα σκοπό [but]» (ο.π. 134-5).

[37] Ο Deleuze σε αυτό το σημείο αναφέρει: «Πώς θα διαπιστώσουμε ότι η ζωή εδώ ενεργεί όπως η συνείδηση εν γένει, όπως η μνήμη;» Συνεχίζει τονίζοντας ότι τα *σημεία* αντιστοιχούν στα λαμπερά σημεία τα οποία ξεχώριζαν [se détachaient] σε κάθε επίπεδο του κώνου. Κάθε γραμμή διαφοροποίησης ή ενεργοποίησης συνιστά επομένως ένα «σχέδιο της φύσης» [«plan de la nature»] το οποίο επαναλαμβάνει [reprend] με τον τρόπο του έναν δυνητικό τομέα [section] ή ένα δυνητικό επίπεδο, όπως αναφέρεται στις σημειώσεις του υποκεφαλαίου 2.5.2.

[38] Ο Deleuze σε αυτό το σημείο επισημαίνει το κοινό σφάλμα των μηχανοκρατικών και τελεολογικών αντιλήψεων· «οι μεν προϋποθέτουν

ότι όλα είναι υπολογίσιμα σε συνάρτηση με μία κατάσταση [état], ενώ οι δε ότι όλα είναι προσδιορίσιμα σε συνάρτηση με ένα πρόγραμμα». Και στις δύο θεωρήσεις ο χρόνος δεν είναι πλέον παρών, αλλά υπάρχει «σαν μια οθόνη [écran] που μας κρύβει το αιώνιο ή μας παρέχει διαδοχικά ό,τι ένας Θεός ή μια υπεράνθρωπη νόηση θα έβλεπαν αυτοστιγμεί» (ο.π. 150).

39 Για την έκφραση της φύουσας Φύσης βλ. υποκεφάλαιο 2.5.1.

40 Σε αυτή τη νοητική έκφανση της μνήμης αναγνωρίζει ο Bergson το λόγο για τον οποίο οι άνθρωποι σχηματίζουν *κοινωνίες*. Αυτό δε σημαίνει, βεβαίως, ότι οι κοινωνίες είναι μόνο ή ουσιωδώς νοητικά σχήματα «αλλά προϋποθέτουν από καταβολής τους ορισμένη νοητική κατανόηση των αναγκών και ορισμένη ορθολογική οργάνωση των δραστηριοτήτων» (Deleuze, 2010α:155). Ταυτόχρονα όμως, οι κοινωνίες, σχηματίζονται «και δεν υφίστανται παρά χάρη σε ανορθόλογους ή και σε παράλογους παράγοντες». Πολύ περιληπτικά, η σκέψη του Bergson καταλήγει στο ότι «η κοινωνικότητα (με την ανθρώπινη έννοια) δεν μπορεί να υπάρχει παρά μόνο *μέσα* σε νοήμονα όντα, αλλά δε θεμελιώνεται στη νόησή τους· ο κοινωνικός βίος είναι εμμενής *στη* νόηση, αρχίζει με τη νόηση αλλά δεν πηγάζει από αυτήν» (ο.π. 156).

41 Κατά τη διαδικασία διαφοροποίησης, επειδή κάθε γραμμή είναι αποκλειστική, υφίσταται συνεχώς μία προσπάθεια αναπλήρωσης όλων εκείνων των πλεονεκτημάτων που χάνει, με τα μέσα που διαθέτει κάθε φορά. Αυτό ακριβώς συμβαίνει όταν διαχωρίζεται το ένστικτο και η νόηση· κάθε στιγμή, το κάθε μέρος της διαίρεσης προσπαθεί να «διεγείρει» για τον εαυτό του [se suscite] ένα υποκατάστατο ή ισοδύναμο του άλλου.
Έτσι ορίζεται στον Bergson–ισμό η «μυθοπλαστική λειτουργία». Όπως παραθέτει ο Deleuze, «δυνητικό ένστικτο, δημιουργός θεών, επινοήτρια θρησκειών, ήτοι πλασματικών παραστάσεων, οι οποίες θα αντισταθούν στην παράσταση του πραγματικού και θα πετύχουν, μέσω της ίδιας της νόησης, να εμποδίσουν τη διανοητική εργασία» (ο.π. 156). «[...] κάθε θεός είναι ενδεχομενικός [contingent] ή και παράλογος, αλλά αυτό που είναι φυσικό, αναγκαίο και βάσιμο είναι να *έχουμε* θεούς, είναι το πάνθεον [panthéon des dieux]» (ο.π. 156).

[42] Σύμφωνα με τους νόμους της διαφοροποίησης, η νόηση, χωρίζοντας από το ένστικτο, διατηρεί ένα ισοδύναμο αυτού, το οποίο χρησιμοποιείται, ή μάλλον ενεργοποιείται, εξ ολοκλήρου στην κλειστή κοινωνία μέσω της μυθοπλαστικής λειτουργίας.

[43] Στο σημείο αυτό ο Πρελορέντζος σημειώνει ότι η τέχνη, σύμφωνα με τον Bergson, έχει και αυτή δύο πηγές. «Υπάρχει μια *μυθοπλαστική* τέχνη, άλλοτε συλλογική, άλλοτε ατομική. Υπάρχει όμως και μια συγκινησιακή ή δημιουργική τέχνη. Ίσως κάθε τέχνη να παρουσιάζει και τις δύο αυτές εκφάνσεις, αλλά σε αναλογίες που ποικίλουν. Ο Bergson δεν κρύβει ότι η έκφανση της μυθοπλασίας του φαίνεται κατώτερη στο πεδίο της τέχνης· το μυθιστόρημα θα ήταν κυρίως μυθοπλασία, ενώ αντιθέτως η μουσική θα ήταν συγκίνηση και δημιουργία» (Deleuze, 2010α:160).

[44] Ο Deleuze σχολιάζει: «Στην ίδια τη φιλοσοφία υπάρχει ακόμα υπερβολική υποτιθέμενη ενατένιση [contemplation]· όλα συμβαίνουν σάμπως η νόηση να ήταν ήδη εμποτισμένη από συγκίνηση, άρα από ενόραση, όχι όμως επαρκώς για να δημιουργεί σύμφωνα προς αυτή τη συγκίνηση. Έτσι, οι μεγάλες ψυχές, σε υψηλότερο βαθμό απ' ό,τι αυτές των φιλοσόφων, είναι οι ψυχές των καλλιτεχνών και των μυστικών.
Ήδη, εφορμούμενος από τη συγκίνηση, ο φιλόσοφος αναδείκνυε [dégageait] γραμμές, οι οποίες μοιράζονταν τα δοσμένα στην εμπειρία μείγματα· προεξέτεινε δε τη χάραξή [tracé]τους μέχρι πέραν της «καμπής» [της εμπειρίας] και υπεδείκνυε το μακρινό δυνητικό σημείο όπου όλες διασταυρώνονταν. [...] Χωρίς αμφιβολία ο φιλόσοφος μπορεί να θεωρεί τη μυστική ψυχή μόνο έξωθεν και από την οπτική γωνία των γραμμών πιθανότητάς της. Ακριβώς όμως η ίδια η ύπαρξη του μυστικισμού δίνει μια ανώτερη πιθανότητα σ' αυτή την τελική μεταστοιχείωση [transmutation] σε βεβαιότητα και, ένα περίβλημα ή ένα όριο σε όλες τις εκφάνσεις της μεθόδου.

*

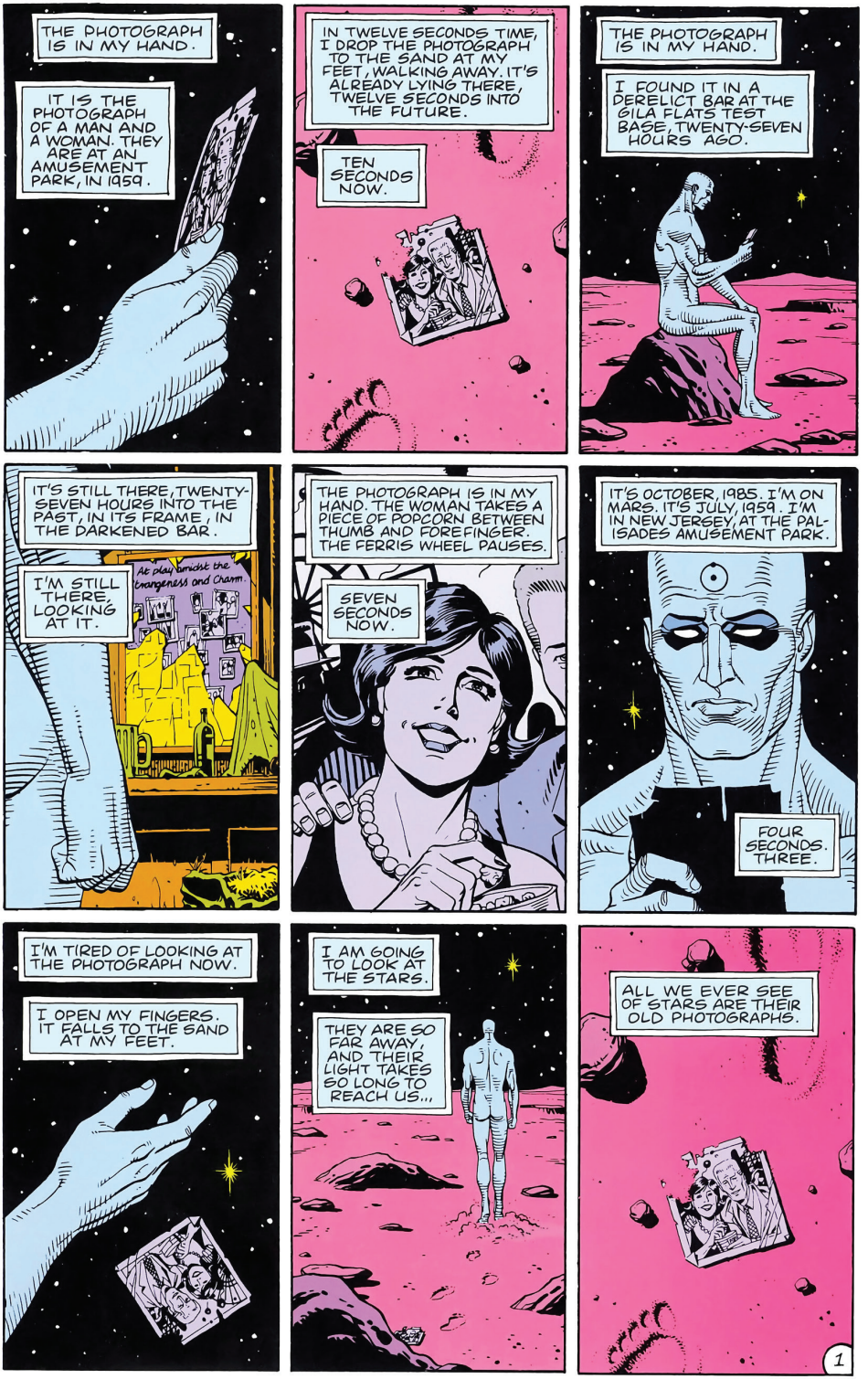
THE PHOTOGRAPH IS IN MY HAND.
IT IS THE PHOTOGRAPH OF A MAN AND A WOMAN. THEY ARE AT AN AMUSEMENT PARK, IN 1959.
IN TWELVE SECONDS TIME, I DROP THE PHOTOGRAPH TO THE SAND AT MY FEET, WALKING AWAY. IT'S ALREADY LYING THERE, TWELVE SECONDS INTO THE FUTURE.
TEN SECONDS NOW.
THE PHOTOGRAPH IS IN MY HAND.
I FOUND IT IN A DERELICT BAR AT THE GILA FLATS TEST BASE, TWENTY-SEVEN HOURS AGO.
IT'S STILL THERE, TWENTY-SEVEN HOURS INTO THE PAST, IN ITS FRAME, IN THE DARKENED BAR.
I'M STILL THERE, LOOKING AT IT.
At play amidst the strangeness and charm.
THE PHOTOGRAPH IS IN MY HAND. THE WOMAN TAKES A PIECE OF POPCORN BETWEEN THUMB AND FOREFINGER. THE FERRIS WHEEL PAUSES.
SEVEN SECONDS NOW.
IT'S OCTOBER, 1985. I'M ON MARS. IT'S JULY, 1959. I'M IN NEW JERSEY, AT THE PALISADES AMUSEMENT PARK.
FOUR SECONDS. THREE.
I'M TIRED OF LOOKING AT THE PHOTOGRAPH NOW.
I OPEN MY FINGERS. IT FALLS TO THE SAND AT MY FEET.
I AM GOING TO LOOK AT THE STARS.
THEY ARE SO FAR AWAY, AND THEIR LIGHT TAKES SO LONG TO REACH US...
ALL WE EVER SEE OF STARS ARE THEIR OLD PHOTOGRAPHS.
1

Μέρος Γ

*

Σχεδιάζοντας τη χωρική μνήμη: Από την *προοβολή* [*project*] στην *επιτέλεση* [*performance*]

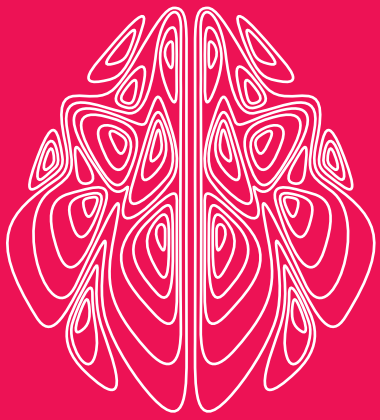

3.i. Εισαγωγή

3.1. Το αρχιτεκτονικό *project*: από την προβολή στη δυναμική μετά-εμπειρία

3.2. Η *μετά–εικόνα* [*after image*] της αρχιτεκτονικής στη σύγχρονη εποχή

3.2.1. Η εικόνα του σύγχρονου αρχιτεκτονικού προϊόντος

3.2.2. Η *μετά–εικόνα* [*after image*] ως *εικόνα–κίνηση* [*image–movement*]

3.2.2. Η *χρονοεικόνα* [*image–temps*]

3.3. *Επιτέλεστικότητα* [*performativity*] και χώρος

3.3.1. Η έννοια της *επιτελεστικότητας* [*performativity*] της Judith Butler

3.3.2. Επιτελεστικότητα και *γίγνεσθαι* [*becoming*]

3.4. Μνήμη, ταυτότητα και *ανήκειν* [*belonging*]

3.4.1. Ταυτότητα και χώρος

3.4.2. Επιτελεστικότητα και χώρος

3.4.3. Ταυτότητα και *ανήκειν* [*belonging*]

3.4.4. Επανεδαφικοποιήση της μνήμης

3.x. Συμπεράσματα

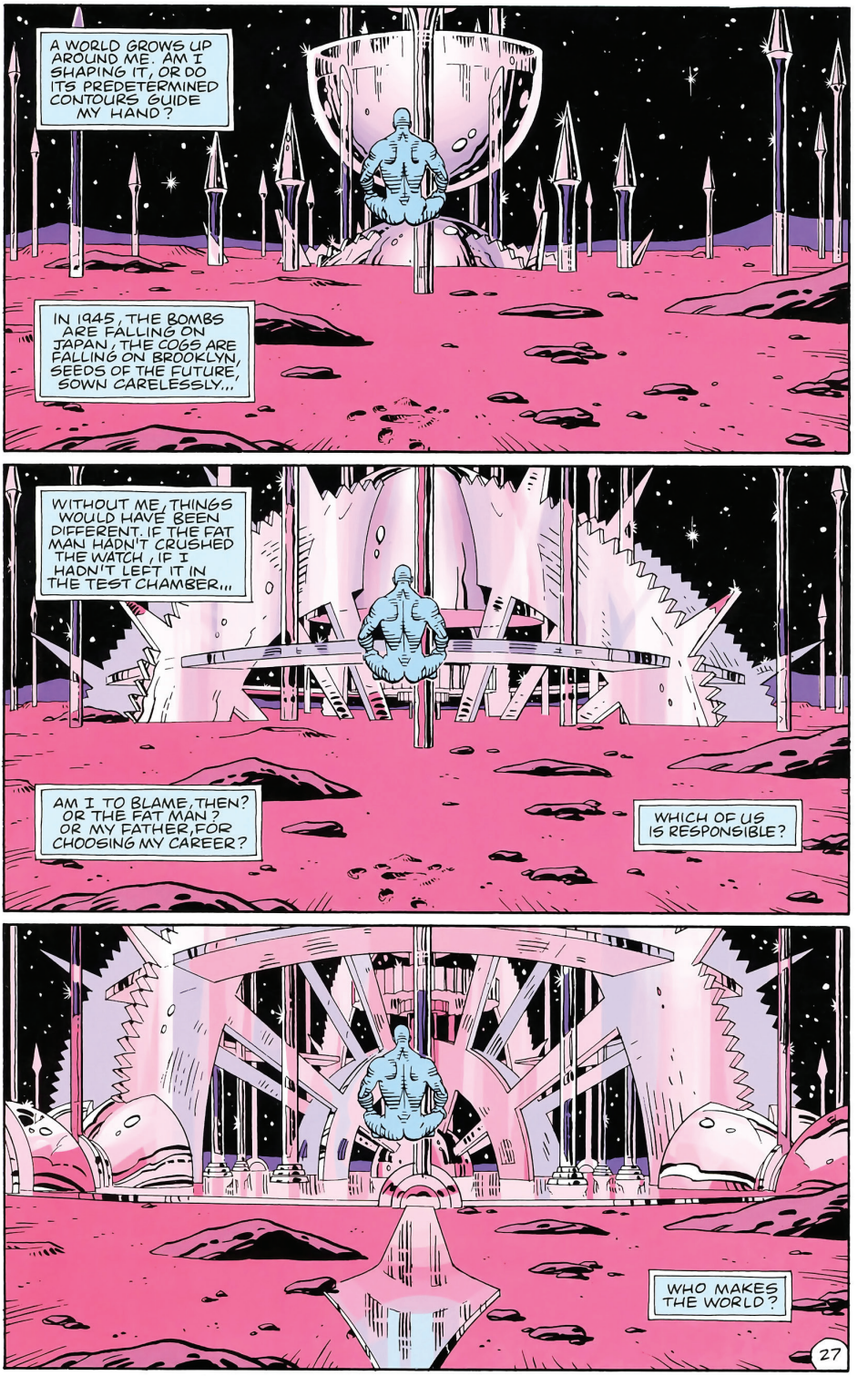
A WORLD GROWS UP AROUND ME. AM I SHAPING IT, OR DO ITS PREDETERMINED CONTOURS GUIDE MY HAND?
IN 1945, THE BOMBS ARE FALLING ON JAPAN, THE COGS ARE FALLING ON BROOKLYN, SEEDS OF THE FUTURE, SOWN CARELESSLY...
WITHOUT ME, THINGS WOULD HAVE BEEN DIFFERENT. IF THE FAT MAN HADN'T CRUSHED THE WATCH, IF I HADN'T LEFT IT IN THE TEST CHAMBER...
AM I TO BLAME, THEN? OR THE FAT MAN? OR MY FATHER, FOR CHOOSING MY CAREER?
WHICH OF US IS RESPONSIBLE?
WHO MAKES THE WORLD?

Η Μποκοτά, όπως όλες οι λατινοαμερικάνικες πρωτεύουσες, είναι μια πόλη κινητή και ευμετάβλητη, ένα ασταθές σημείο αναφοράς για επτά οκτώ εκατομμύρια κατοίκους: μπορεί να κλείσεις τα μάτια σου για πολλή ώρα, κι όταν τ' ανοίξεις, να δεις να σε περιβάλλει ένας άλλος κόσμος (ένα χρωματοπωλείο εκεί όπου χθες πουλούσαν καπέλα, ένα παπουτσάδικο να πουλάει λαχεία), λες και η πόλη είναι ένα πλατό για μιαν απ' αυτές τις τηλεοπτικές φάρσες όπου το θύμα πηγαίνει στην τουαλέτα ενός εστιατορίου και δεν επιστρέφει στο εστιατόριο, αλλά σε ένα δωμάτιο ξενοδοχείου. Όμως σε όλες αυτές τις λατινοαμερικάνικες πόλεις υπάρχουν ένα-δυο σημεία που ζουν εκτός χρόνου, που παραμένουν αμετάβλητα ενώ όλα γύρω τους μεταμορφώνονται.

[Σε αυτά τα σημεία] όλα μένουν ίδια. Εκεί, αντιστρόφως και εντελώς παράδοξα, η πραγματικότητα είναι εκείνη που προσαρμόζεται στην ανάμνησή μας πια γι' αυτήν.

J. G. Vásquez,
Ο ήχος των πραγμάτων όταν πέφτουν

3.i. Εισαγωγή

*

Στην τρίτη ενότητα θα επιχειρηθεί η σύνδεση της έννοιας της μνήμης με τη δυνατότητα λειτουργίας της στη σύγχρονη χωρική συνθήκη αξιοποιώντας το θεωρητικό πλαίσιο που αναλύθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Σε αυτό το πλαίσιο, η μνήμη δεν είναι απλά μια πολιτισμική αρχειακή καταγραφή, ένα προϋπάρχον απόθεμα προς πραγματοποίηση μέσα από κτίρια ή χώρους που παραλαμβάνουν διαρκή και στατικά μνημονικά σύμβολα, αλλά επιτελείται μέσα από ασταθείς ταυτοποιήσεις, ενεργοποιώντας μια έννοια του χωρικού ανήκειν με υλικό και κοινωνικό τρόπο. Η νέα συνθήκη κατανόησης της σχέσης χώρου – μνήμης περνά από τις ολικές ταυτότητες στις μερικές, ρευστές ταυτότητες, *ή ταυτοποιήσεις*, που αναδημιουργούνται και επιτελούνται συνεχώς όπως αναφέρει ο Zygmunt Bauman (2009:137). Δανειζόμενοι τα λόγια του Virilio, η μνήμη έρχεται να γεφυρώσει «την απόσταση του εδαφικοποιημένου χώρου της εμπειρίας [lived] και του απεδαφικοποιημένου ζωνταντού [live] χρόνου» (Rajchman, 1998:84) στη σύγχρονη εποχή της πληροφορίας και της διαμεσολαβημένης επικοινωνίας;

*

“By the process of memory, Swann joined the fragments together, abolished the intervals between them, cast, as in molten gold, the image of an Odette compact of kindness and tranquillity, for whom (as we shall see in the second part of this story) he was later to make sacrifices which the other Odette would never have won from him.”

139

Marcel Proust, *In Search of Lost Time*

3.1. Το αρχιτεκτονικό *project*: από την προβολή στη δυναμική μετά-εμπειρία

*

Σύμφωνα με τους θεωρητικούς της αρχιτεκτονικής Robert Somol και Sarah Whiting στο πολυσυζητημένο κείμενό τους *Notes around the Doppler Effect and Other Moods of Modernism* (2002), η *προβολική* [*projective*] σκέψη στην αρχιτεκτονική, όπως αυτή διαμορφώθηκε, πριν δύο δεκαετίες, ως αντίδραση στην *κριτική* [*critical*] παράδοση που είχε επικρατήσει στις αγγλοσαξονικές χώρες και την Αμερική, ενέχει τη δυναμική να μας εισάγει σε μια διαδικασία επανεξέτασης της αρχιτεκτονικής πραγματικότητας που επικρατεί σήμερα.

Ο όρος «προβολικός» [«projective»] είναι δηλωτικός μιας σχεδιαστικής διαδικασίας αφενός ως αρχιτεκτονικής γνώσης: projective όπως στη λέξη project [σχέδιο, σχήμα ή σχέση]· αφετέρου ως τη διάσταση εκείνη της διαδικασίας που αφορά στην κατασκευή και χρήση *εναλλακτικών*, *χρονικών* σεναρίων: pro-jective [προ-βάλλω, κοιτάω μπροστά, στο μέλλον]. Ένας, ακόμα, ορισμός της προβολικής αρχιτεκτονικής προέρχεται από το γνωστικό πεδίο της ψυχανάλυσης. Αναφέρεται στην προβολή (τεχνική που χρησιμοποιείται για εικόνες) εσωτερικών επιθυμιών σε εξωτερικά αντικείμενα ή και άτομα. Οι Somol και Whiting ταυτίζουν τον ορισμό της προβολικής πράξης με τις ψυχολογικές, αντιληπτικές και αισθητηριακές ιδιότητες του αρχιτεκτονημένου χώρου ο οποίος βιώνεται από το υποκείμενο.

Η κύρια θέση του «προβολικού» συγκροτείται στην εναντίωσή του σε μία γλωσσολογικά, (υπέρ) προσδιορισμένη αρχιτεκτονική πράξη, νομιμοποιημένη από την πολιτική ορθότητα και την καθιερωμένη κριτική. Αντίθετα οι Somol και Whiting αναφέρουν ότι

στρατηγικές οι οποίες εμπλέκουν την αρχιτεκτονική με τη μαζική κουλτούρα, την καπιταλιστική κοινωνία και την παγκοσμιοποιημένη οικονομία μπορούν να αναδειχθούν ισχυρές πηγές απελευθερωτικών σεναρίων και εναλλακτικών τρόπων ζωής (Fischer: 2007:25).

Βλέπουμε λοιπόν ότι η χωρική αντίληψη ανοίγεται στο να συμπεριλάβει δυναμικές διαδικασίες στην αρχιτεκτονική. Ο θεωρητικός της αρχιτεκτονικής Sanford Kwinter αναγνωρίζει αυτές τις δυναμικές διαδικασίες στην παραγωγή του χώρου όχι όμως μέσα από στρατηγικές αναπαράστασης αλλά από διεργασίες μετασχηματισμού και εφεύρεσης. Αυτή η επονομαζόμενη «ανάδυση και εξέλιξη της μορφής» δε μπορεί πλέον να ακολουθεί τις κλασικές και αναπαραστατικές οδούς οι οποίες ορίστηκαν παραδοσιακά από τη σχέση δυνατού και πραγματικού. Αντιθέτως οφείλει να ακολουθεί τις δυναμικές και αβέβαιες διαδικασίες που ορίζει το σχήμα δυνητικού και ενεργού. Το σημαντικό στον ισχυρισμό του Kwinter, αντλώντας από τη σκέψη του Bergson και του Deleuze, είναι η κατανόηση ότι σε αντίθεση με το προηγούμενο σχήμα όπου το δυνατό δεν είχε πραγματικότητα προτού αναδυθεί, το δυνητικό παρότι δεν είναι ακόμα ενεργό, είναι πέρα για πέρα πραγματικό. Ὑφίσταται ως μια *ελεύθερη* διαφορά ή μοναδικότητα, όχι ακόμα συνδυασμένη με άλλες διαφορές σε ένα πολύπλοκο σύνολο με σαφή μορφή.

Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι το δυνητικό δε χρειάζεται να πραγματοποιηθεί, αλλά μόνο να ενεργοποιηθεί – «η περιπέτειά του περιλαμβάνει ένα εξελικτικό πέρασμα από τη μία κατάσταση στην άλλη» (2003:8). Το δυνητικό συγκεντρώνεται, επιλέγεται – ενσαρκώνεται – και περνάει από ένα στιγμιαίο, ή και πολύπλοκο συμβάν, ώστε να αναδυθεί – διαφοροποιημένα και μοναδικά – μέσα σε κάποιο άλλο. Όπως αναλύθηκε στην προηγούμενη ενότητα, το δυνητικό, η μνήμη στην καθαρή, αμιγή (ακόμα και συμπαντική) της εκδοχή, δε φέρει καμία ομοιότητα με το ενεργό καθώς δεν είναι κάτι προσχηματισμένο ή προϋπάρχον. Η σχέση της μνήμης με το προβολικό αποτέλεσμα της αρχιτεκτονικής διαδικασίας χαρακτηρίζεται από όρους διαφοράς, καινοτομίας ή δημιουργίας· κάθε στιγμιαίο ή πολύπλοκο συμβάν είναι μοναδικό και νέο.

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι ο προβολικός χώρος, στη θεώρηση της σύγχρονης, δυναμικών συνθηκών πραγματικότητας, οφείλει να γίνεται αντιληπτός ως το αποτέλεσμα μιας *δημιουργίας* – με κανόνες αυτούς της ενεργοποίησης / διαφοροποίησης – και όχι ως αποτέλεσμα *πραγματοποίησης* ενός δυνατού σεναρίου. Στη δεύτερη περίπτωση, προγραμματικά, αναπαράγεται κάτι που ήδη υπάρχει, σχηματοποιημένο και δεδομένο εξ αρχής, άρα ανίκανο να ανταποκριθεί στις νέες δυναμικές συνθήκες που αποτέλεσαν το έναυσμα πραγματοποίησής του· στην πρώτη όμως περίπτωση συντελείται μία εφεύρεση μέσω μιας συνεχόμενης, θετικής και δυναμικής διαδικασίας αναμετάδοσης, διαφοροποίησης και εξέλιξης (ο.π. 10).

*

"And as soon as I had recognised the taste of the piece of madeleine soaked in her decoction of lime-blossom which my aunt used to give me (although I did not yet know and must long postpone the discovery of why this memory made me so happy) immediately the old grey house upon the street, where her room was, rose up like a stage set to attach itself to the little pavilion opening on to the garden which had been built out behind it for my parents (the isolated segment which until that moment had been all that I could see)."

142

Marcel Proust, *In Search of Lost Time*

3.2. Η *μετά–εικόνα* [*after image*] της αρχιτεκτονικής στη σύγχρονη εποχή

*

3.2.1. Η εικόνα του σύγχρονου αρχιτεκτονικού προϊόντος

*

Σε αυτή τη νέα πραγματικότητα προβολικής, ίσως και μετα-προβολικής αρχιτεκτονικής, είναι σαφές ότι το υποκείμενο που βιώνει τον χώρο καταιγίζεται από μία συνεχή διαδοχή εικόνων και αναπαραστάσεων. Οι Ben Van Berkel και Caroline Bos στο εμβληματικό τους κείμενο *After Image* πραγματεύονται την ανάδυση της πρωτοκαθεδρίας της εικόνας στην αρχιτεκτονική πρακτική. Πιο συγκεκριμένα, με τον επαναστατικό τρόπο που αφορίζουν την ίδια την έννοια της παραδοσιακής διαδικασίας του σχεδιασμού, προτείνουν την απομάκρυνση από το παγιωμένο μοντέλο αντίληψης της αρχιτεκτονικής εικόνας όπως αυτή καλλιεργείται και αναδημοσιεύεται από κεντρικά μέσα και την αντικατάστασή της από κινητές, κινούμενες και ίσως απροσδόκητες εικόνες τις οποίες το υποκείμενο θα διατηρήσει στη μνήμη του αφού έχει εξέλθει του κτηρίου το οποίο αποτέλεσε την αφορμή τους.

Ο τρόπος με τον οποίο τα κτήρια βιώνονται οπτικά είναι και θα συνεχίσει να είναι καίριο ζήτημα για την αρχιτεκτονική, σύμφωνα με τους Van Berkel και Bos· είτε ως επισκέπτης είτε ως αναγνώστης, το υποκείμενο έρχεται αντιμέτωπο συνεχώς με επαναλαμβανόμενες, επίπεδες και κενές εικόνες αρχιτεκτονικών προϊόντων. Το ερώτημα για την ομάδα αρχιτεκτόνων έγκειται στον τρόπο με τον οποίο η χειριστική και μονοδιάστατη εικόνα της πολυμεσικά προβαλλόμενης

αρχιτεκτονικής μπορεί να αντικατασταθεί από μια εικόνα «διευρυμένου βάθους και σχεδόν ακαθόριστη»· μία «μετά–εικόνα» [«after image»] (Van Berkel & Bos, 2006:370), ικανή να εντυπωθεί στο υποκείμενο, ικανή να αποτελέσει ένα ανεξάντλητο και συνεχώς ανανεούμενο σύνολο εντυπώσεων, αναμνήσεων και σκέψεων.

Στο κείμενο των Van Berkel και Bos καθίσταται σαφής η λαγνεία της σύγχρονης εποχής για νέα εικόνα και το εκπορευόμενο αίτημα για συνεχή εντυπωσιασμό. Πριν από μερικές δεκαετίες ίσως να ήταν εφικτή η αποστασιοποίηση από αυτή την «κουλτούρα της εικόνας»· πλέον όμως, και σίγουρα μετά από τη δεκαετία της έκρηξης των κοινωνικών μέσων που έχει μεσολαβήσει από τη συγγραφή του *After image*, πρέπει να αναγνωριστεί ότι η συνθήκη του αδηφάγου «νέου» αποτελεί σημαντική έκφανση της σύγχρονης κουλτούρας.

Σήμερα, αυτό που απαιτείται από τους παραγωγούς της αρχιτεκτονικής είναι η στρατηγικοποίηση των εικόνων που εκπορεύονται από τις διαδικασίες του σχεδιασμού, να αντιμετωπιστούν ως συνειδητή επιδίωξη. Οι στρατηγικές αυτές απαιτούν η τελική εικόνα του αρχιτεκτονικού προϊόντος να υπερβεί τον «εντυπωσιασμό του καινούριου» που επιφέρει ένα ιδιαίτερο κέλυφος ή μία επεξεργασμένη τελική επιφάνεια, η οποία όμως καλύπτει χώρους αδιάφορους· η κατάδυση στις φορμαλιστικές επιτηδεύσεις, αποτέλεσμα της εκτεταμένης χρήσης των σύγχρονων ψηφιακών εργαλείων σχεδιασμού, δεν είναι απόλυτα ικανή να παραδώσει δυνατές, ενδιαφέρουσες και νέες χωρικές αντιλήψεις.

3.2.2. Η *μετά–εικόνα* [*after image*] *ως εικόνα–κίνηση* [*image–movement*]

*

Το αίτημα της «χρονικότητας του νέου» και της «επίδρασης της διάρκειας» (Van Berkel & Bos, 2006:375) οδηγεί στην αναθεώρηση της έννοιας της «χρονικής εικόνας». Η ομάδα αρχιτεκτόνων αναζητά τον ρόλο του χρόνου και της αντιληπτικής ικανότητας στη σύγχρονη αρχιτεκτονική και τον τρόπο με τον οποίο είναι δυνατό να ενσωματωθεί η «εικόνα – κίνηση» ως ένα ακόμα επίπεδο οπτικής πληροφορίας

ικανό να εκτυλιχθεί με την εμπειρία του κτηρίου από τον χρήστη. Η μετά–εικόνα που προτείνεται προκύπτει «από αρχιτεκτονικά αντικείμενα ατελή, πλην όμως ικανά να δημιουργήσουν χωρικές και οπτικές εμπειρίες, θετικές εικόνες και αισιόδοξες σκιές» (ο.π. 375). «Αυτό που θα απομείνει είναι η άηχη μετά–εικόνα ενός κτηρίου» υπερθεματίζουν οι αρχιτέκτονες.

> Στο εργοτάξιο στο οποίο εξελίσσονται με φρενήρεις ρυθμούς οι εργασίες, στην όψη του ατελούς οικοδομήματος, αντικατροπτίζονται πραγματιστικοί και λειτουργικοί περιορισμοί· και την ίδια στιγμή που διαφαίνονται άλλοι, διανοητικοί και νοηματοδοτικοί. Αυτές οι δομές δεν επιτελούν ακόμα κάποια λειτουργία, ούτε φέρουν κάποιο νόημα ή αποτελούν πηγή αναπαραστατικών εικόνων· παρόλα αυτά ενέχουν ήδη τη δυνατότητα να μας συγκινήσουν.
> (ο.π. 376)

Η «μετά–εικόνα», κυριολεκτικά, αναφέρεται στην εμμενή οπτική εντύπωση η οποία οφείλεται σε έντονη ή παρατεταμένη διέγερση του αμφιβληστροειδή. Για τους Van Berkel και Bos η απόδοση του όρου της μετα–εικόνας αλλοιώνεται ελαφρά· σε αυτή την περίπτωση χρησιμοποιείται για να περιλάβει το συνολικό φάσμα των αισθητηριακών αντιλήψεων που είναι δυνατό να προκληθούν από έντονες εντυπώσεις και συμβάντα.

Η ένταση της αίσθησης η οποία επιδιώκεται, επιτυγχάνεται από τον συνδυασμό διαφορετικών τύπων εικονικών μηχανισμών. Το πλήθος των εικόνων αυτών που καθιστούν δυνατή τη γρήγορη αναπαραγωγή των μετά–εικόνων ταξινομούνται σε τρεις τύπους· τις *ανεπτυγμένες υβριδοποιημένες εικόνες* [*expanded hybridized images*], τις *εικόνες χρονικής κατασκευής* [*structure time images*] και τις *εικόνες κίνησης στο μέλλον* [*future movement images*]. Η έννοια της μετά–εικόνας, συγκεκριμένα των *εικόνων χρονικής κατασκευής*, φέρνει στο μυαλό τη θεώρηση των εικόνων από τον Deleuze στη μελέτη του για τον κινηματογράφο. Ο γάλλος διανοητής, εφορμόμενος από την ανάλυση της κίνησης από τον Bergson, τονίζει ότι ο φιλόσοφος:

> από τη μια ασκεί κριτική σε κάθε απόπειρα αποκατάστασης της κίνησης βάσει του διανυμένου χώρου, δηλαδή προσθέτοντας στιγμιαίες τομές και αφηρημένο χρόνο. Από την άλλη ασκεί κριτική στον κινηματογράφο, καταγγέλλοντάς τον ως απατηλή απόπειρα, ως την απόπειρα με την οποία κορυφώνεται η ψευδαίσθηση. Αλλά υπάρχει και η θέση στο Ύλη και Μνήμη, οι κινητές τομές, τα χρονικά επίπεδα, όπου προαισθανόταν προφητικά το μέλλον ή την ουσία του κινηματογράφου.
>
> (Deleuze, 2009:19)

Σύμφωνα με τον Deleuze, ήδη στο *Ύλη και Μνήμη* υπάρχει η έννοια της *εικόνας–κίνηση* [*image–movement*], της εικόνας δηλαδή που ενυπάρχει η κίνηση όχι σαν κάτι διαχωρίσιμο από αυτήν αλλά σαν αναπόσπαστο κομμάτι της φύσης της. Ο Bergson αναφέρει ότι «ο υλικός κόσμος αποτελείται από αντικείμενα, ή αλλιώς, από εικόνες, των οποίων όλα τα μέρη δρουν και αντιδρούν το ένα με το άλλο μέσω κινήσεων». Αυτές οι εικόνες- κινήσεις είναι η «πρώτη ύλη» του κινηματογράφου και οι τομές που χρησιμοποιούνται δεν είναι οι ακίνητες τομές αλλά οι κινητές (ο.π. 17). Με τον όρο εικόνα εννοούνται όλα όσα εμφανίζονται, όλα όσα υπάρχουν. Για τον Bergson κάθε εικόνα ταυτίζεται με την κίνηση· επουδενί δεν αποτελούν κλειστά συστήματα αναφοράς αλλά ένα Όλον, μη δεδομένο, «συνεχώς μεταβαλλόμενο» όπως σχολιάζει ον Deleuze, έχοντας παράλληλα την ιδιότητα να δημιουργεί συνεχώς κάτι νέο· το Όλον είναι το Ανοιχτό, είναι η διαρκής και συνεχής αλληλεπίδραση όλων των πλευρών όλων των εικόνων, μια συνεχής ροή. Η κίνηση είναι συστατικό μέρος της εικόνας καθιστώντας την ανίκανη να νοείται χωρίς την κίνηση (ο.π. 23). Ο Deleuze αναφέρει ότι:

> η κίνηση έχει δύο όψεις. Είναι αφενός ό,τι συμβαίνει μεταξύ αντικειμένων ή μερών, αφετέρου ό,τι εκφράζει τη διάρκεια ή το όλον. Ως αποτέλεσμα η διάρκεια, αλλάζοντας φύση, διαιρείται σε αντικείμενα και εκείνα, αποκτώντας βάθος, χάνοντας το περίγραμμά τους, ενώνονται μέσα στη διάρκεια. Θα λέγαμε λοιπόν ότι η

> κίνηση ανάγει τα αντικείμενα ενός κλειστού συστήματος στην ανοιχτή διάρκεια και τη διάρκεια στα αντικείμενα του συστήματος που αναγκάζεται να ανοίξει λόγω της διάρκειας. Χάρη στην κίνηση, το όλον διαιρείται σε αντικείμενα, και τα αντικείμενα ενώνονται μέσα στο όλον. Ακριβώς δε ανάμεσα στα δύο, "όλα" αλλάζουν. Τα αντικείμενα ή μέρη ενός συνόλου, μπορούμε να τα θεωρήσουμε ακίνητες τομές. η κίνηση όμως αναπτύσσεται ανάμεσα στις τομές αυτές, και ανάγει τα αντικείμενα ή μέρη στη διάρκεια ενός όλου που αλλάζει, εκφράζει επομένως την αλλαγή του όλου σε σχέση με τα αντικείμενα, είναι η ίδια μια κινητή τομή της διάρκειας.
> (ο.π. 26-7)

Ως αντίληψη, όπως αναφέρεται από τον Deleuze, ορίζεται η μία όψης της απομόνωσης στοιχείων της εικόνας–κίνησης. Η άλλη όψη σχετίζεται με τη δράση, χωρίς όμως αυτό να συνεπάγεται ότι υφίσταται κάποιος μηχανιστικός διαχωρισμός της αντίληψης και της δράσης. Αντίθετα, η δράση είναι δύνατο να διαχωριστεί από την αντίληψη, η μια δεν υφίσταται χωρίς την άλλη. Ο Deleuze επανέρχεται στη μπερξονική θέση της «κύρτωσης του σύμπαντος» (ο.π. 87), μιας κύρτωσης που συμβαίνει με βάση το κέντρο απροσδιοριστίας. Με την κύρτωση, όσα αντικείμενα γίνονται αντιληπτά από τον άνθρωπο, «στρέφουν» προς αυτόν τη χρησιμοποιήσιμη πλευρά τους. Έτσι συντελείται η αντίδραση στη δράση που δέχτηκε το υποκείμενο, το οποίο μαθαίνει να χρησιμοποιεί τα χρήσιμα στοιχεία της πρόσληψης. Το παραπάνω σχήμα δεν αποτελεί μια αυτόματη διεργασία, καθώς εμπεριέχει το στοιχείο της δυνητικότητας μέσα του. Με άλλα λόγια, η αντίδραση δεν είναι άμεση, τότε και η δράση είναι μια εν δυνάμει δράση, μια πιθανή δράση βάσει των συγκεκριμένων ερεθισμάτων του υποκειμένου.

Σε αυτό ακριβώς το μεσοδιάστημα ανακαλύπτεται το *αίσθημα* [*affection*]. Καθώς λοιπόν το υποκείμενο διατηρεί όσα μέρη του αντικειμένου του είναι χρήσιμα, υπάρχει και «ένα μέρος εξωτερικών κινήσεων τις οποίες «απορροφούμε», διαθλάμε, και οι

οποίες δεν μετασχηματίζονται ούτε σε αντικείμενα της αντίληψης ούτε σε ενεργήματα του υποκειμένου» (ο.π. 88). Το αίσθημα λοιπόν τοποθετείται στο διάστημα ανάμεσα στο εξωτερικό ερέθισμα και τη συνεπακόλουθη δράση· λειτουργεί ως γέφυρα ανάμεσα στην αντίληψη και τη δράση, ως μια «σύμπτωση υποκειμένου – αντικειμένου».

Συμπερασματικά, *όταν οι εικόνες–κίνηση ανοίγονται σε ένα κέντρο απροσδιοριστίας ως ειδική εικόνα, χωρίζονται σε τρία είδη: τις εικόνες–αντίληψη* [*image–perception*], *τις εικόνες–δράση* [*image–action*] *και τις εικόνες–συναίσθημα* [*image–affection*]. Το κάθε άτομο, η ειδική εικόνα ή το ειδικό κέντρο, δεν είναι παρά «ένα ισοστάθμισμα» των τριών εικόνων, ένα ισοστάθμισμα εικόνων–αντίληψη, της εικόνων–δράση, εικόνων–συναίσθημα (ο.π. 89).

3.2.3. Η *χρονοεικόνα* [*image–temps*]

*

Στη συνέχεια της σπουδής του για τον κινηματογράφο, ο Deleuze, εφορμόμενος από την «κατάρρευση» του αισθητηριοκινητικού σχήματος που αναλύθηκε, κάνει λόγο για εικόνες οι οποίες δεν προεκτίνονται σε κίνηση, καθαρά οπτικές ή ηχητικές· τα οπτοσημεία και τα ηχοσημεία. «Η ηχητική και οπτική κατάσταση, καθώς δεν συνάγεται πλέον επαγωγικά από μια δράση ούτε προεκτείνεται σε δράση, δεν αποτελεί πια ένδειξη ή συνσημείο» (2010β:13).

> Ενώ η η εικόνα–κίνηση και τα αισθητηριοκινητικά της σημεία σχετίζονταν αποκλειστικά με μια έμμεση εικόνα *του* χρόνου, η αμιγής οπτική και ηχητική εικόνα, τα οπτοσημεία και τα ηχοσημεία της, συνδέονται άμεσα με μια *χρονοεικόνα* [*image–temps*] που υπάγει την κίνηση υπό την εξάρτησή της.
>
> (ο.π. 29)

Ο Deleuze αναζητά τον τρόπο, μέσω του οποίου το οπτοσημείο «ανοίγεται» στη χρονοεικόνα. Οι τρόποι αυτοί είναι οι αναμνήσεις και τα όνειρα, οι κρύσταλλοι του χρόνου και τα χρονοσημεία. Σύμφωνα με τον Bergson, κατά τη διαδικασία αναγνώρισης ενός

αντικειμένου, η εικόνα–αντίληψη συγκρίνεται με ένα αντικείμενο που ήδη γνωρίζει το άτομο και σε αυτή την αντιστοίχιση έγκειται η κατανόησή του. Το αν αυτό γίνεται συνειδητά ή όχι είναι αδιάφορο γιατί και στις δύο περιπτώσεις ανασύρεται μια εικόνα–ενθύμηση και προβάλλεται στο αντικείμενο. Ο Deleuze χρησιμοποιεί αυτή τη θέση για να προσεγγίσει τα οπτοσημεία και τα κινηματογραφικά φλας μπακ.

> Η αμιγώς οπτική εικόνα δεν προεκτείνεται σε κίνηση αλλά αποκτά μια σχέση με την «εικόνα-ανάμνηση» την οποία ανακαλεί· είναι το ενεργό και το δυνητικό που «διαφέρουν ως προς τη φύση τους, ωστόσο «τρέχουν ο ένας πίσω από τον άλλον», παραπέμπουν ο ένας στον άλλον, αντανακλώνται ο ένας στον άλλον χωρίς να μπορούμε να πούμε ποιος είναι ο πρώτος, και τείνουν οριακά να συνταυτιστούν σε ένα ίδιο σημείο αδιακριτότητας.
>
> (οπ. 57)

Οι κρύσταλλοι του χρόνου, τα σημεία των οποίων είναι τα υαλοσημεία, είναι οι εικόνες εκείνες που, σύμφωνα με τον Deleuze, προσεγγίζεται το σημείο αδιακριτότητας μεταξύ του ενεργού και του δυνητικού. Κάθε ενεργός εικόνα έχει και μια αντίστοιχη δυνητική, η οποία αντανακλά την πρώτη ως αντίγραφο. «Το οπτοσημείο» αναφέρει ο Deleuze «βρίσκει το πραγματικό γενετικό στοιχείο του όταν αποκρυσταλλώνεται μαζί με τη δική της δυνητική εικόνα» (ο.π. 82).

Το άτομο λειτουργεί υπό μια διπλή ιδιότητα έτσι ώστε να μπορέσει να κατανοήσει αυτή τη διττή φύση του παρόντος: από τη μια αντιληπτικά και σε σχέση με δρασιακές προεκτάσεις και από την άλλη στο επίπεδο της μνήμης, η οποία είναι πνευματική και ελεύθερη από τα δεσμά της δράσης, αλλά παθητική. Σαν να «χωρίζεται» ο άνθρωπος έτσι ώστε να μπορεί να είναι παρατηρητής του δρώντος εαυτού του. Ο πρώτος χαρακτηρίζεται από ελευθερία, μια ελευθερία που έχει να κάνει με τους περιορισμούς της δράσης. Ο Deleuze αναφέρει χαρακτηριστικά:

> η σύγχυση πραγματικού και φανταστικού είναι ένα απλό γεγονοτικό λάθος και δεν επηρεάζει τη διακριτότητά τους: η σύγχυση γίνεται μόνο «μέσα στο κεφάλι» κάποιου ανθρώπου. Εδώ η αδιακριτότητα συνιστά αντικειμενική ψευδαίσθηση. Δεν καταργεί τη διάκριση μεταξύ των δύο πλευρών, αλλά την καθιστά επακριβώς δυσπροσδιόριστη, αφού η κάθε πλευρά αναλαμβάνει το ρόλο της άλλης σε μια σχέση που θα πρέπει να χαρακτηριστεί ως αμοιβαία προϋπόθεση ή ως μετατρεψιμότητα.
>
> (ο.π. 83)

«Όταν ορισμένοι υποστήριζαν, στις αρχές του προηγούμενου αιώνα ότι *ο κινηματογράφος ήταν μια καινούρια εποχή για την ανθρωπότητα*, κανείς δεν φανταζόταν μέχρι ποιου σημείου». Στον κινηματογράφο, όχι μόνο τίποτα δε σταματά, σχολιάζει ο Virilio, αλλά κυρίως, τίποτε δεν έχει υποχρεωτικά νόημα, εφόσον στη μεγάλη οθόνη οι φυσικοί νόμοι αντιστρέφονται: «το τέλος μπορεί να γίνει αρχή, το παρελθόν να μεταμορφωθεί σε μέλλον, το δεξί μπορεί να γίνει αριστερό, το κάτω μπορεί να βρεθεί πάνω κ.λπ.» (2000:83) Θα μπορούσε ευλόγως να ειπωθεί ότι ο χώρος πλέον, όπως αυτός σχεδιάζεται και υλοποιείται από τη σύγχρονη, μεσικά (μιντιακά) προβαλλόμενη αρχιτεκτονική είναι πλέον «κινηματογραφικός».

Μεταθέτοντας το πεδίο αναφοράς από τον κινηματογραφικό χώρο του Deleuze στο σύγχρονο αρχιτεκτονικό χώρο, γίνεται άμεσα αντιληπτό ότι το μνημονικό νόημα υπερβαίνει την εικονική αναπαράσταση. Η πολυπλοκότητα της σύγχρονης εποχής και οι διαμεσολαβήσεις που αυτή έχει επιφέρει, δεν επιτρέπουν την επιστροφή στην σημειωτική δύναμη της άμεσης πρόσληψης του χωρικού νοήματος· το μνημονικό νόημα οφείλει να κατασκευάζεται, να επιτελείται και όχι να ανακαλείται.

*

3.3. *Επιτελεστικότητα* [*performativity*] και χώρος

*

3.3.1. Η *επιτελεστικότητα* [*performativity*] της Judith Butler

*

Η φιλόσοφος Judith Butler έχει διαμορφώσει μια θεώρηση για την έννοια της ταυτότητας η οποία στηρίζεται στην έννοια της *επιτελεστικότητας* [*performativity*] (Butler, 2008). Αυτή η προσέγγιση επιτρέπει την αντίληψη της ταυτότητας με έναν πολύ πιο ρευστό και δυναμικό τρόπο, συγκριτικά με ότι υπαγορεύουν οι παραδοσιακές μονοσήμαντες αντιλήψεις. Σύμφωνα με την Butler η ατομική ταυτότητα συγκροτείται στη βάση της συμπεριφοράς και των δράσεων του ατόμου και όχι από ό,τι υπαγορεύεται από το βιολογικό σώμα. Το φύλο, συγκεκριμένα στην οπτική αυτή, δεν είναι μία επιβεβλημένη οντολογική κατάσταση αλλά παράγεται επιτελεστικά (Butler, 2009).

Το άτομο έχει τη δυνατότητα να επαναδιατυπώνει την ταυτότητα και να επανεφευρίσκει τον εαυτό του μέσω των επαναληπτικών πρακτικών. Η επιτελεστικότητα επιτυγχάνεται όχι μέσω μίας μοναδιαίας συμπεριφοράς [performance] – διότι η επιτέλεση δε θα μπορούσε ποτέ να μειωθεί και εξισωθεί με την συμπεριφορά – αλλά μέσα από τη συσσωρευτική επανάληψη συγκεκριμένων πρακτικών· είναι θεμελιωμένη σε μια μορφή αναφορικότητας [citationality] – επίκλησης και αναπαραγωγής (ο.π. 2008:4). Όπως εξηγείται πιο αναλυτικά από την Butler:

> η επιτελεστικότητα δεν είναι μία μοναδική «πράξη»,

> διότι είναι πάντα μια επανάληψη μίας νόρμας ή ενός συνόλου νορμών, καλύπτοντας και αποκρύπτοντας τις συμβάσεις των οποίων είναι επανάληψη, μέχρι το σημείο εκείνο που κατακτά μία ενεργηματική [act–like] εγκαθιδρυμένη κατάσταση κύρους στο παρόν.
>
> (ο.π. 6)

Η Butler ανακαλύπτει ότι η ταυτότητα δεν είναι κάτι εσωτερικό – ένα ουσιωδοποιητικό [essentializing] «δεδομένο» – αλλά μάλλον, μια εξωτερική νοητική συνέπεια. «Κατασκευάζεται από πράξεις, χειρονομίες και αναπαραστάσεις» όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται από την ίδια, οι οποίες είναι επιτελεστικές «με την έννοια ότι η ουσία ή η ταυτότητα την οποία δήθεν ισχυρίζονται ότι εκφράζουν είναι μια κατασκευή η οποία συντηρείται από σωματικά σημεία και άλλα νοητικά μέσα» (ο.π. 7).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η συγκρότηση της ταυτότητας του ατόμου μέσω της επιτελεστικότητας υπερβαίνει ζητήματα εικόνας φθάνοντας σε ζητήματα τρόπων συμπεριφοράς, αντίληψης, βιώματος και έκφρασης. Όπως πολύ χαρακτηριστικά αναφέρεται από την Butler, «το να είσαι «μαύρος» έγκειται στο να αντιλαμβάνεσαι την πραγματικότητα με «μαύρο» βλέμμα (Leach, 2003:78).

3.3.2. Επιτελεστικότητα και *γίγνεσθαι* [*becoming*]

*

Σύμφωνα με την Butler κάθε στοιχείο που προσδιορίζει την ταυτότητα ενός ατόμου δύναται να κατανοείται όχι ως μία «δοσμένη» κατάσταση, αλλά ως μια συνθήκη «γίγνεσθαι». Αντλώντας από τη σκέψη του Deleuze, αναγνωρίζει την ταυτότητα ως μία ριζωματική συνθήκη, δηλαδή μία ενεργό διαδικασία. Παραφράζοντας την ίδια:

> Αν *κάθε στοιχείο της ταυτότητας του ατόμου* είναι κάτι που το άτομο γίνεται – αλλά ποτέ δεν μπορεί να γίνει – τότε *η ίδια του η ταυτότητα* είναι κάτι στο οποίο το ίδιο [άτομο] γίνεται, μια κίνηση· και τότε *η ταυτότητα* οφείλεται να μην εννοείται ως ουσιαστικό ή ως κάτι

> θεμελιώδες ή ως μία στατική πολιτισμική επιγραφή, αλλά αντίθετα μία επίμονη και επαναλαμβανόμενη πράξη κάθε είδους.
> (Butler, 2008:47)

Επανερχόμενοι για άλλη μια φορά στη θετική και ανανεωτική θεώρηση του Bergson–ισμού για τη ζωή, η επιτελεστικότητα της Butler δε θα μπορούσε να μην παραλληλιστεί με μια διαδικασία συνεχούς διαφοροποίησης. Όπως ήδη έχει αναλυθεί στην προηγούμενη ενότητα, η Μνήμη, όντας «ουσιωδώς διαφορά», περιλαμβάνει όλες τις ποιοτικές διαφορές, όλες τις διαφορές φύσεως, έτσι ώστε «να ορίζεται ως αλλοίωση σε σχέση με τον ίδιο τον εαυτό της». Στο ίδιο σχήμα, η ύλη, απεναντίας, «είναι ουσιωδώς επανάληψη». Η ίδια η έννοια της επιτελεστικής ταυτότητας, όπως την όρισε νωρίτερα η Butler, λοιπόν, είναι στην πράξη μια μνήμη, η οποία ενυπάρχει με όλα τα συνεσταλμένα επίπεδα του εαυτού της όσο είναι ακόμα δυνητική· κατερχόμενη στην ύλη, μέσω της *επίπονης και ακατάπαυστης* επανάληψής της ενεργοποιεί συνεχώς όλο και περισσότερα ή λιγότερα ή διαφορετικά δυνητικά της στοιχεία, ποτέ όμως δεν είναι η ίδια, καθώς η ενεργοποίηση λειτουργεί με κανόνες διαφοροποίησης.

Σύμφωνα με τον Deleuze, η αντίληψη της επιτελεστικής φύσης της ταυτότητας είναι η αντίληψή της ως μίας πολλαπλότητας, ενταντικής φύσης, που προϋπάρχει τόσο της ατομικότητας όσο και των προκαθορισμένων κοινωνικών ομάδων· για τον λόγο αυτόν η ιδέα της πολλαπλότητας (και του χρόνου της ενεργοποίησης ή εφεύρεσής της κάθε φορά), πρέπει να νοηθεί στην ίδια τη σύλληψη του εαυτού, του κόσμου, «των διαφορετικών ατόμων που συγκροτούν το άτομο» (Rajcman, 2000:80). Αυτό συνεπάγεται την απομάκρυνση από τη θεώρηση του εαυτού με όρους ταυτότητας ή ταυτοποίησης ή ακόμα και διαφορετικών ατόμων ή εαυτών· το άτομο ποτέ δεν διαιρείται ολοκληρωτικά σε «καθαρά» είδη, φυλές, ακόμα και φύλα – και ότι η ζωή δε μπορεί ποτέ να μειωθεί κάποια καθαρή τάξη ή τύπο. Πριν το άτομο διαχωριστεί σε ξεχωριστά ήδη ή τύπους, συνιστά ένα είδος ασαφούς μάζας καθώς πριν από κάθε κυρίαρχο μοντέλο

ταυτοποίησης ή αναγνώρισης, ο καθένας έχει τη «μειονότητα», το «γίγνεσθαί» του (Colebrook, 2002b). Να λοιπόν που επανερχόμαστε στην απώλεια. Ο Deleuze ισχυρίζεται ότι το άτομο «ξεχνά» ώστε να ζήσει τις επιθυμίες του με αυτόν τον μη προσωποποιημένο τρόπο, ο οποίος καθιστά τη ζωή του κάθε ατόμου μία μοναδική «πολυπλοκότητα επιθυμίας» (Rajcman, 2000:89).

*

"And doubtless, in thus remembering their conversations, in thinking about her thus when he was alone, he was simply turning over her image among those of countless other women in his romantic day-dreams; but if, thanks to some accidental circumstance (or even perhaps without that assistance, for the circumstance which presents itself at the moment when a mental state, hitherto latent, makes itself felt, may well have had no influence whatsoever upon that state), the image of Odette de Crécy came to absorb the whole of these day-dreams, if the memory of her could no longer be eliminated from them, then her bodily imperfections would no longer be of the least importance, nor would the conformity of her body, more or less than any other, to the requirements of Swann's taste, since, having become the body of the woman he loved, it must henceforth be the only one capable of causing him joy or anguish."

154

Marcel Proust, *In Search of Lost Time*

3.4. Μνήμη, ταυτότητα και *ανήκειν* [*belonging*]

*

3.4.1. Ταυτότητα και χώρος

*

«Η αρχιτεκτονική ανέκαθεν υπήρξε συνδεδεμένη με ζητήματα πολιτισμικής ταυτότητας» αναφέρεται από τον Άγγλο θεωρητικό της αρχιτεκτονικής Neil Leach. «Παρ' όλα αυτά», θα συνεχίσει, «οι θεωρητικοί επιστήμονες του πεδίου σπάνια θίγουν τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα δημιουργούν ταυτοποιήσεις με το περιβάλλον τους» (2003:76). Ο τρόπος με τον οποίο η αρχιτεκτονική συνδέεται με την πολιτισμική ταυτότητα έγκειται στις υποκειμενικές διαδικασίες της ταυτοποίησης. Οι θεωρητικοί των πολιτισμικών επιστημών έχουν αναπτύξει συγκεκριμένες μεθόδους κατανόησης των μηχανισμών με τους οποίους λειτουργεί ο πολιτισμός. Γι' αυτούς ο πολιτισμός δεν υφίσταται μόνο ως ένα σύστημα αντικειμένων αλλά κυρίως ως μία νοητική λειτουργία η οποία εμποτίζει τα αντικείμενα αυτά με σημασία. Η πολιτισμική ταυτότητα, λοιπόν, αναδύεται ως ένα περίπλοκο πεδίο διαδικασιών οι οποίες εμπλέκονται – αλλά δεν καθορίζονται – από παράγωγα του πολιτισμού, όπως η αρχιτεκτονική.

Την ίδια στιγμή, αυτός ο «πολύπλοκος» από την πολιτισμική πληροφορία που φέρει χώρος, συχνά καλείται *χάος* από τους επιστήμονες που τον μελετούν ως φυσικό σύστημα. Ο Kwinter σχολιάζει ότι το άξιο ενδιαφέροντος στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι η προθυμία των φυσικών επιστημών να χρησιμοποιήσουν έννοιες όπως η αταξία, η αστάθεια, η τυχαιότητα και κυρίως την έννοια τη *αλλαγής*, ως κάτι θετικό. Πλέον, όλα τα συστήματα είναι ανοιχτά συστήματα· είναι ευμετάβλητα αναπτύσσονται χρονικά·

είναι ευαίσθητα και χαοτικά στην δημιουργικότητα και την προσαρμοστικότητά τους. Υπόκεινται συνεχώς σε μία διαδικασία αλλαγής η οποία παράγει ιδιότητες του νέου· μεταβάλλονται ή μεταδίδουν μη ενεργοποιημένες δυνατότητες σε ένα νέο περιβάλλον, το οποίο με τη σειρά του θα γεννήσει ένα νέο εύρος δυνατοτήτων προς, ή και μη, ενεργοποίηση. Τα ανοιχτά συστήματα είναι ανοιχτά όχι μόνο στο «έξωθεν», αλλά κυρίως στο *γίγνεσθαι*–αυτό [*becoming* itself] – το έξωθεν όλων των έξωθεν (2003:47-8).

3.4.2. Επιτελεστικότητα και χώρος

*

Η έμφαση που δόθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο στην έννοια της επιτελεστικότητας δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να ερμηνευτεί ως υπονόμευση της αξίας της μορφής και γενικότερα της υλικότητας της αρχιτεκτονικής. Η ίδια η Butler θεωρεί την επιτελεστική διάσταση της ταυτότητας μια σωματική ερμηνεία της (Leach, 2003:78). Η ύλη, με δικούς της όρους, δεν υφίσταται έξω από το πεδίο της νόησης. Η ύλη δεν υπάρχει αφ' εαυτής, εκτός ή πέραν της νόησης, αλλά αντιθέτως παράγεται επαναλαμβανόμενα μέσω της επιτελεστικότητας, η οποία δημιουργεί ή ενσαρκώνει ό,τι προσδιορίζει.

Αν λοιπόν η ταυτότητα είναι κάτι που επιτελείται, τότε ο χώρος στον οποίο η επιτελεστικότητα συμβαίνει, έρχεται να υπηρετήσει τον ρόλο της σκηνής του θεάτρου (ο.π.78). Μετά από ένα αριθμό παραστάσεων ή επιτελεστικοτήτων, η σκηνή πάει να είναι ένα ουδέτερο έδαφος· έχει πλέον εμποτιστεί με τις συσχετίσεις των δραστηριοτήτων που έλαβαν χώρα εκεί, υπό την έννοια των ατόμων που υπήρξαν θεατές αυτών των δραστηριοτήτων. Αν η ταυτότητα λοιπόν είναι ένα κατασκεύασμα, προϊόν επιτέλεσης – σαν να «παίζεται» όπως κάποιο σενάριο ταινίας – τότε η αρχιτεκτονική οφείλει να γίνεται αντιληπτή ως το κινηματογραφικό πλατό το οποίο νοηματοδοτείται από τις δραστηριότητες που εκτυλίχθηκαν σε αυτό. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται από τον Leach «οι αναμνήσεις των συσχετιζόμενων δραστηριοτήτων στοιχειώνουν τον φυσικό χώρο σαν φαντάσματα» (2003:78).

Ένας χώρος, σύμφωνα με την Butler, δύναται να νοηματοδοτηθεί μόνο μέσω συσχετισμών. Η μορφή δεν έχει τη δυνατότητα να φέρει κάποιο εγγενές νόημα και οποιοδήποτε περιεχόμενο τοποθετείται σε αυτή είναι πάντα αλληγορικό στη βάση του. Δεν υπάρχει εγγενές νόημα ή πολιτική δυνατότητα σε καμία μορφή. Συγκεκριμένοι συσχετισμοί προβάλλονται σε κάθε χώρο, αλλά αυτοί οι συσχετισμοί ορίζονται, όχι βάσει των υλικών ιδιοτήτων του χώρου, αλλά από τις δραστηριότητες που εκτυλίχθηκαν σε αυτούς. Επιπλέον, εξαρτώνται από την ανάμνηση αυτών των συσχετισμών για να διατηρηθούν. Με αυτή την έννοια, ένας χώρος ο οποίος χρησιμοποιείτο για την υποδοχή συγκεκριμένων δραστηριοτήτων αποκτά σταδιακά, με το πέρασμα του χρόνου, ένα συγκεκριμένο χαρακτήρα. Όταν αυτές οι δραστηριότητες αντικατασταθούν από νέες, και οι αναμνήσεις των πρώτων ατονίσουν, ο χώρος θα αποκτήσει ένα διαφορετικό χαρακτήρα. Συχνά, αυτές οι διαδικασίες ερμηνεύονται με μία διάθεση στρατηγικής εκμετάλλευσης. Άλλες φορές μπορεί να εκδηλώνονται από συνθήκες αμνησίας ή απώθησης/καταστολής της μνήμης, παράγοντες που δύναται να απελευθερώσουν ένα χώρο από τους πρωθύστερους συσχετισμούς του (ο.π. 78).

3.4.3. Ταυτότητα και *ανήκειν* [*belonging*]

*

Συμβολικοί συσχετισμοί είναι δυνατό να εγγραφούν στη φυσική, υλική μορφή. Όπως αναφέρεται από την κοινωνιολόγο Vikki Bell στην εισαγωγή του *Perfomativity and Belonging* (1999), σε αυτό ακριβώς το σημείο υφίσταται ο συσχετισμός της επιτελεστικότητας και του «ανήκειν» [«belonging»]· όπου το «ανήκειν» μπορεί να εκλειφθεί ως η ταυτοποίηση με ένα συγκεκριμένο χώρο. Αυτό συνεπάγεται την ύπαρξη ενός μέσου που καθιστά τις κοινωνικές ομάδες ικανές να κατοικήσουν διάφορες περιοχές μέσα από κυριολεκτικές «επιτελέσεις»· οι επιτελέσεις αυτές διενεργούνται σε ένα δεδομένο αρχιτεκτονικό πλατό και μέσω αυτών επιτυγχάνεται μια συγκεκριμένη σύνδεση με τον χώρο.

Η παραπάνω παραδοχή στηρίζεται στην ιδέα ότι οι κοινότητες είναι στην ουσία «φαντασιακές» κοινότητες, επομένως και οι χώροι που εκφράζονται είναι εξίσου «φαντασιακοί». Σύμφωνα με την κοινωνιολόγο Anne-Marie Fortier (1999:42) η διαδικασία του να φανταστείς μια κοινότητα συνίσταται τόσο στη συγκρότηση μιας κοινής ιστορίας, εμπειριών και πολιτισμικών στοιχείων ως ομάδας – τα κοινά της ομάδας – και στον τρόπο με τον οποίο η κοινότητα είναι συνδεδεμένη με χώρους – η χωροθέτηση των πολιτισμικών της στοιχείων. Μέσα από την τελετουργική επανάληψη συμβολικών πράξεων, συχνά εκτελούμενων σε θρησκευτικά πλαίσια και επιτελούμενων μέσα σε συγκεκριμένους αρχιτεκτονημένους χώρους, αυτές οι φαντασιακές κοινότητες υλοποιούν τα κοινά που ισχυρίζονται ότι περιγράφουν (Bell, 1999:3).

Κύρια παράμετρος της έννοιας του ανήκειν, λοιπόν, είναι η τελετουργική επανάληψη. Αποφεύγοντας κάποια εκτενή αναφορά στην φροϋδική οπτική που προσφέρει το κείμενο του Leach, τονίζεται ότι οι επαναλαμβανόμενες πράξεις οδηγούν σε κανονικοποίηση και σε δεύτερο στάδιο σε οικειοποίηση. Όταν αυτές μάλιστα διενεργούνται σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο δύνανται να οδηγήσουν σε μια συσχετιστική αίσθηση του ανήκειν η οποία με τη σειρά της πραγματοποιεί τη διαδικασία της ταυτοποίησης. Η επανάληψη, σύμφωνα με την Bell (ο.π. 3), και μερικές φορές ακόμα και η τελετουργική εκδοχή της, αυτών των κανονικοποιημένων σημείων είναι που πραγματοποιούν τα κοινά που υποτίθεται ότι απλά περιγράφουν.

3.4.4. Επανεδαφικοποιήση της μνήμης

*

Μέσω αυτών των στυλιζαρισμένων επαναλαμβανόμενων χωρικών πρακτικών, ο χώρος πλέον «προσδιορίζεται» από συγκεκριμένες ομάδες και από ένα είδος χωρικής ιδιότευσης. Είναι μία ενστικτώδης διαδικασία ταυτοποίησης η οποία στηρίζεται σε σωματικές μνήμες. Μέσα από την επανάληψη των τελετουργικών πράξεων αυτοί οι χώροι «ανακαλούνται» [«re–memberd»], με τέτοιο τρόπο που οι συμμετέχοντες στις πράξεις αυτές επανεγγράφονται στον

χώρο «ανακαλώντας» [«re–evoking»] αναμνήσεις προηγούμενων, αντίστοιχων πρακτικών (Leach, 2003:78).

Ο χώρος γίνεται ένας χώρος προβολής [projection] καθώς οι αναμνήσεις από προηγούμενες εμπειρίες «προβάλλονται» στην υλική μορφή του· την ίδια στιγμή το σώμα μετατρέπεται σε ένα πεδίο ενδοβολής [introjection], μια επιφάνεια εγγραφής αυτών των προγενέστερων χωρικών εμπειριών. Ο συνδυασμός της ενίσχυσης και αντήχησης των δύο ειδών εμπειρίας – προβολής και ενδοβολής – στην πάροδο του χρόνου καταλήγει σε μια αίσθηση αντανάκλασης και με αυτόν τον τρόπο συντελείται η ταυτοποίηση· η ταυτοποίηση είναι πάντα κατοπτρικής φύσης. Είναι μια διαδικασία αναγνώρισης του εαυτού στον άλλο. Οι τελετουργίες πολιτογραφούνται μέσω των προαναφερθουσών σωματικών πράξεων και οι χώροι στους οποίους εκφράζονται γίνονται χώροι του «ανήκειν» για τα υποκείμενα που διαδρούν σε αυτούς. Είναι οι χώροι που «ιδιοποιούνται/ οικειοποιούνται» από αυτές τις τελέσεις και γίνονται κοινά πεδία εν-σωματοποίησης (ο.π. 79).

Πλησιάζοντας το τέλος της παρούσας μελέτης, και επαναξιοποιώντας το κείμενο του Leach, πρέπει να τονιστεί ότι αυτό που προτείνεται με το μοντέλο του «ανήκειν», όπως αναλύεται στη σκέψη της Butler, δεν είναι μια νοητική διεργασία με παγιωμένες «ρίζες», αλλά μία μεταβατική, προσωρινή και ρευστή νοητική διεργασία εδαφικοποίησης – όπως νοείται στο έργο του Deleuze – η οποία προσφέρει ένα πολύπλοκο και συνεχώς επαναδιαπραγματευόμενο μοντέλο χωρικών «ανήκειν» (ο.π. 80). Το μοντέλο αυτό είναι ουσιωδώς ένα ριζωματικό μοντέλο νομαδικών εδαφικοποιήσεων και απεδαφικοποιήσεων. Η εδαφικοποίηση ανοίκει στο ίδιο λογικό σχήμα με την απεδαφικοποίηση (Colebrook, 2002b). Όπως αναφέρεται από τον Leach, είναι ακριβώς η απεδαφικοποιημένη κατάσταση της σύγχρονης πραγματικότητας που απαιτεί την κατασκευή μιας εδαφικοποιημένης αίσθησης· αυτή όμως η εδαφικοποίηση προαπαιτεί μια επακόλουθη διαδικασία απεδαφικοποίησης. Ανακαλύπτεται, λοιπόν ένα σχήμα σκέψης που η προσωρινότητα αυτών των εδαφικοποιήσεων συναντάται από την εφημερότητα κάθε αίσθησης του «ανήκειν». Όπως οι εδαφικοποιήσεις

είναι διαρκώς σε μια διαδικασία αλλαγής, με τον ίδιο τρόπο και οι ταυτοποιήσεις παραμένουν ρευστές και μεταβατικές· μοναδική σταθερά σε αυτή τη δυναμική σχέση είναι η ίδια η ύπαρξη του χρόνου που μαρτυράται στα ίχνη τους. Η αίσθηση «ανήκειν» φέρει έντονες ομοιότητες με την έννοια του «γίγνεσθαι» των Deleuze και Guattari· και όπως το «γίγνεσθαι», έτσι και το «ανήκειν» νοείται ως ενεργή διεργασία και ποτέ ως μία δεδομένη κατάσταση.

Κλείνοντας, σε μία παράφραση ενός σχόλιου του Leach (2003:80), δανειζόμενος τα λόγια της Bell, η ριζωματική σκέψη δημιουργεί μία σημαντική αναλογία προς τα γραφόμενα, μεταφέροντας μια εικόνα κίνησης η οποία επαφίεται προσωρινά σε νέους τόπους, διατηρώντας όμως συνεχώς διαρκείς συσχετίσεις με οπουδήποτε αλλού· δε θα μπορούσε να περιγραφεί καλύτερα η καταπληκτική αυτή μπερξονική έμπνευση της εντατικής πολλαπλότητας της διάρκειας, της μνήμης.

*

"I must own that I could have assured any questioner that Combray did include other scenes and did exist at other hours than these. But since the facts which I should then have recalled would have been prompted only by voluntary memory, the memory of the intellect, and since the pictures which that kind of memory shows us preserve nothing of the past itself, I should never have had any wish to ponder over this residue of Combray. To me it was in reality all dead."

160

Marcel Proust, *In Search of Lost Time*

3.x. Συμπεράσματα

*

Ο χώρος, λοιπόν, οποίος κατασκευάζεται με εργαλείο τη μνήμη είναι μια «δυνητική κατασκευή». Σύμφωνα με τον Rajchman, μια τέτοια κατασκευή είναι αυτή η οποία απελευθερώνει τις φόρμες, τα περιγράμματα και τις δραστηριότητες από προκαθορισμένους όρους ή εδαφικοποιήσεις, επιτρέποντάς τους να λειτουργούν με μη αναμενόμενους τρόπους· η δυνητικότητα ενός χώρου είναι αυτή που δίνει ελευθερία στη μορφή και στην κίνηση (1998:119). Όχι όμως πλέον σε μια μορφή που ορίζεται από την υλική υπόσταση του χώρου· η υλικότητα θα έρθει να νοηματοδοτηθεί από την ανεμπόδιστη κίνηση αλλαγής και πολλαπλών, απρόβλεπτων γίγνεσθαι.

Γι' αυτό η δυνητική κατασκευή απομακρύνεται από στρατηγικές και οργανωτικές δομές που προσπαθούν να προδιαγράψουν όλες τις πιθανότητες εξ' αρχής. Η μπερξονική μνήμη «κατασκευάζει» ένα χώρο του οποίου οι κανόνες είναι δυνατό να αλλάζουν συνεχώς από τις σωματικές πράξεις των υποκειμένων που διαδρούν σε αυτόν. Ο χώρος αυτός δεν είναι διαγραμματικός, αφαιρετικός ή γενικός· είναι ένας εντατικός χώρος, του συμβάντος και του παθήματος.

*

"I loved her; I was sorry not to have had the time and the inspiration to insult her, to hurt her, to force her to keep some memory of me."

Marcel Proust, *In Search of Lost Time*

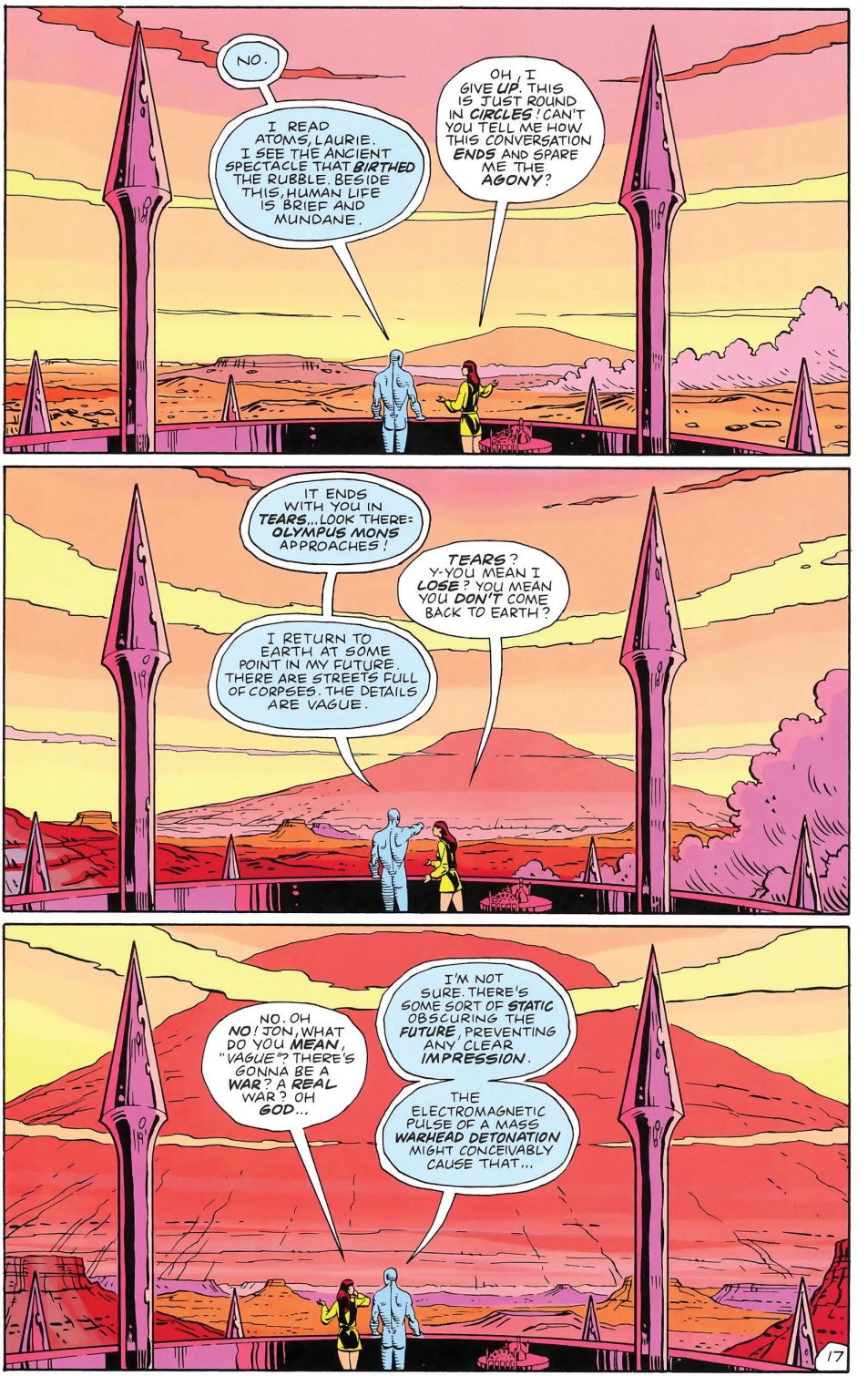
NO.
I READ ATOMS, LAURIE. I SEE THE ANCIENT SPECTACLE THAT BIRTHED THE RUBBLE. BESIDE THIS, HUMAN LIFE IS BRIEF AND MUNDANE.
OH, I GIVE UP. THIS IS JUST ROUND IN CIRCLES! CAN'T YOU TELL ME HOW THIS CONVERSATION ENDS AND SPARE ME THE AGONY?
IT ENDS WITH YOU IN TEARS... LOOK THERE: OLYMPUS MONS APPROACHES!
I RETURN TO EARTH AT SOME POINT IN MY FUTURE. THERE ARE STREETS FULL OF CORPSES. THE DETAILS ARE VAGUE.
TEARS? Y-YOU MEAN I LOSE? YOU MEAN YOU DON'T COME BACK TO EARTH?
NO. OH NO! JON, WHAT DO YOU MEAN, "VAGUE"? THERE'S GONNA BE A WAR? A REAL WAR? OH GOD...
I'M NOT SURE. THERE'S SOME SORT OF STATIC OBSCURING THE FUTURE, PREVENTING ANY CLEAR IMPRESSION.
THE ELECTROMAGNETIC PULSE OF A MASS WARHEAD DETONATION MIGHT CONCEIVABLY CAUSE THAT...

χ. Συμπεράσματα

*

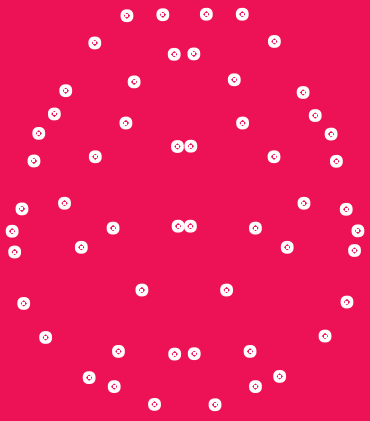

Επισκόπηση έρευνας - Νέα ερωτήματα

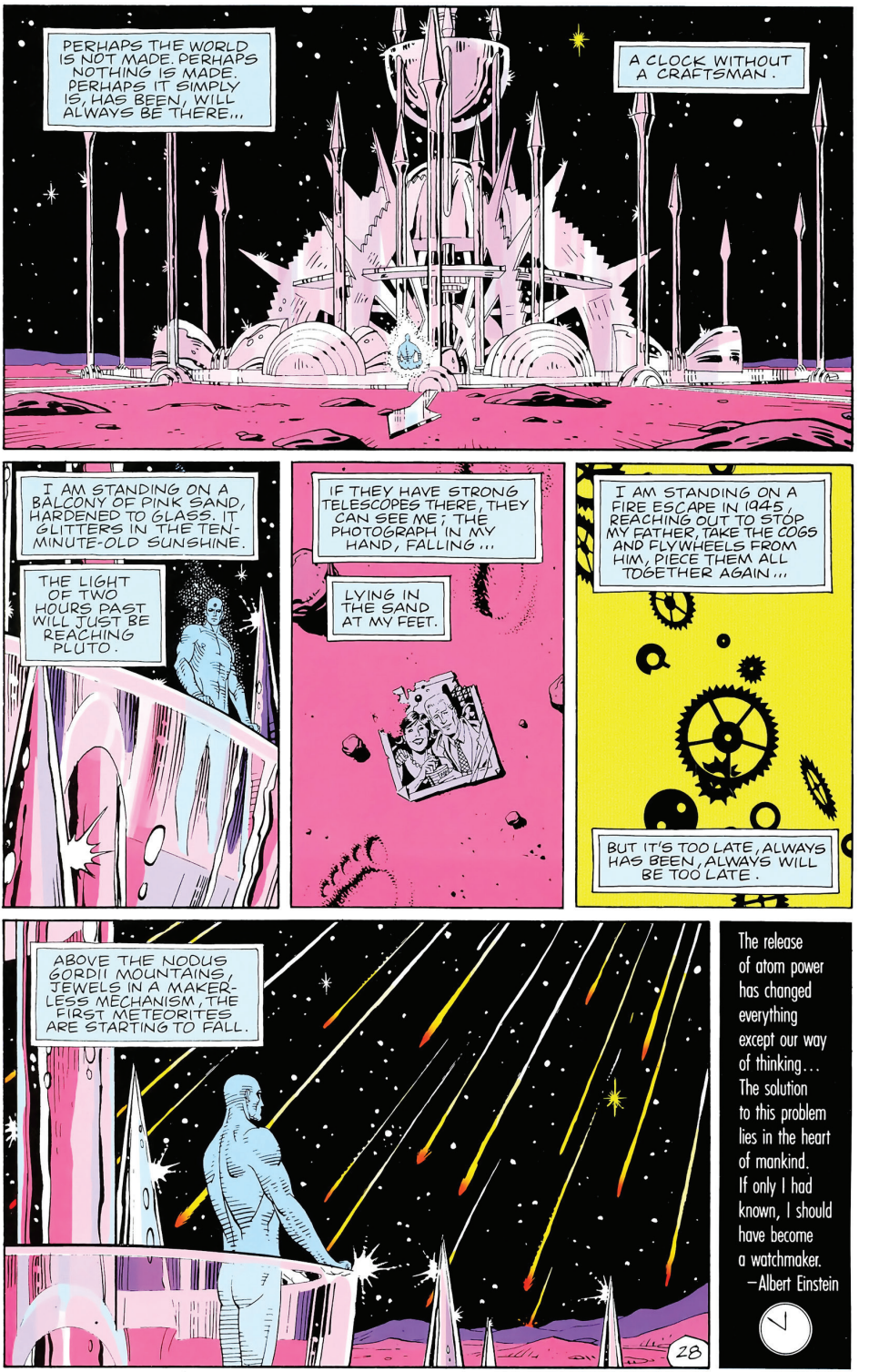

The release of atom power has changed everything except our way of thinking... The solution to this problem lies in the heart of mankind. If only I had known, I should have become a watchmaker.

—Albert Einstein

Όλες οι ιστορίες αρχίζουν με το «Ήταν κάποτε…»[…] Κι έτσι πάμε όλο και πιο πίσω, και πιο πίσω. Πίσω από κάθε «Ήταν κάποτε…» υπάρχει πάντα ακόμα ένα. Έχεις σταθεί ποτέ ανάμεσα από δύο καθρέφτες; Πρέπει να το δοκιμάσεις! Βλέπεις ξανά και ξανά καθρέφτες, μόνο καθρέφτες, όλο και πιο μικρούς, όλο και πιο δυσδιάκριτους, κι άλλους, κι άλλους, κι άλλους αλλά κανένας δεν είναι ο τελευταίος. Ακόμα κι εκεί που δε βλέπεις πια άλλον, υπάρχει χώρος για όλο και περισσότερους. Κρύβονται κι άλλοι καθρέφτες από πίσω, το ξέρεις. Ακριβώς το ίδιο συμβαίνει και με το «Ήταν κάποτε…». Δε μπορούμε να φανταστούμε ότι έχει τέλος. Και συνεχίζεις προς τα πίσω. Όλο και πιο πίσω, όπως με τους καθρέφτες. Αλλά στην αρχή δε φτάνουμε ποτέ. Πίσω από κάθε αρχή υπάρχει πάντα ένα «Ήταν κάποτε…».

Το ίδιο συμβαίνει και με τη μνήμη. Μ'αυτή φωτίζουμε προς τα πίσω το παρελθόν.

E. H. Gombrich,
Μικρή Ιστορία του κόσμου

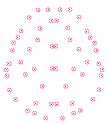

χ. Συμπεράσματα

*

Επισκόπηση έρευνας - Νέα ερωτήματα

*

Παραδόξως, με το «Ήταν κάποτε» επιλέγεται να μπει μία άνω τελεία στην παρούσα μελέτη.

Στα κεφάλαια που προηγήθηκαν έγινε μία προσπάθεια διερεύνησης της έννοιας της μνήμης και της σχέσης που αυτή διαμορφώνει με τον χώρο. Το πλαίσιο αναφοράς της αναζήτησης αυτής είναι η μετανεωτερική περίοδος που διανύεται, κύρια χαρακτηριστικά της οποίας είναι οι ακραίες ταχύτητες διάδοσης της πληροφορίας και η διαμεσολάβηση στην εμπειρία. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε τρία μέρη.

Στο **πρώτο** μέρος [**Α**], διερευνήθηκε η έκφανση της χωρικότητας της μνήμης από τη σκοπιά των ανθρωπιστικών επιστημών. Εκκινώντας από την κοινωνιολογική ανάγνωση της *συλλογικής μνήμης* [*la mémoire collective*] του Maurice Halbwachs έγινε μία σύνδεση με την θεώρηση της *ψηφιακής μνήμης* [*digital memory*] στο αναδυόμενο πεδίο της «αρχαιολογίας των μέσων» [«media archaeology»]. Αυτό που παρατηρήθηκε είναι ότι παρότι οι νέες τεχνολογίες έχουν δώσει περισσότερες δυνατότητες επικοινωνίας από ποτέ, η απόσταση που αυτές έχουν δημιουργήσει από τον φυσικό χώρο λειτουργεί ανασταλτικά για την χωρική έκφραση των συλλογικοτήτων και αφαιρεί την υλική διάσταση από τη δημιουργία των νέων συμβάντων σημασίας και μνήμης.

Στο **δεύτερο** μέρος [**Β**], η διερεύνηση της διαγεγνωσμένης απόστασης της υλικής διάστασης του χώρου και της μνήμης μετατέθηκε στο πεδίο της φιλοσοφίας. Συγκεκριμένα επιχειρήθηκε η διερεύνηση της έννοιας της μνήμης και της σχέσης της με την ύλη μέσα από το έργο του φιλοσόφου του *Ύλη και μνήμη* [*Matière et mémoire*] Henri Bergson, όπως αυτό αναλύθηκε από τον επίσης φιλόσοφο Gilles Deleuze. Από την ανάγνωση αυτή προέκυψε ένα νέο οπλοστάσιο εννοιών και εννοιολογικών σχημάτων τα οποία στη συνέχεια επιχειρήθηκε να αναζητηθούν στον χώρο. Σύμφωνα με τον Deleuze, η μνήμη είναι μία εντατική πολλαπλότητα, έχει τη δυνατότητα να διαστέλλεται και να συστέλλεται, είναι, δηλαδή, μία δυναμική συνθήκη δυνητικότητας, η οποία εκφράζεται στη ζωή ενεργοποιούμενη, με κανόνες διαφοράς, δηλαδή δημιουργικά· ποτέ ντετερμινιστικά. Η μνήμη, όπως τη συνέλαβε ο Bergson, είναι μία διαρκής διαδικασία αλλαγής που εφευρίσκεται και όχι ένα προ-κατατεθημένο νόημα που πρέπει να ανακαλεστεί.

Στο **τρίτο** μέρος [**Γ**] της εργασίας, το εννοιολογικό πλαίσιο της προηγούμενης ενότητας αξιοποιήθηκε επιχειρώντας συνδέσεις με τον θεωρητικό λόγο περί αρχιτεκτονικής και τον χώρο. Στόχος ήταν η κατάστρωση ενός χάρτη συσχετίσεων της έννοιας της μνήμης με τις σύγχρονες θεωρήσεις κατανόησης του χώρου. Από την προσπάθεια αυτή προέκυψε μία αλυσίδα εννοιών όπως αυτές της *προβολής* [*project*], της *μετά–εικόνας* [*after image*], της *επιτελεστικότητας* [*performativity*] και τέλος του χωρικού *ανήκειν* [*belonging*] οι οποίες προσφέρουν μία νέα κατανόηση της χωρικής μνήμης και νέα οπτική στη στρατηγική του σχεδιασμού της.

Μέσα από την παραπάνω αναλυτική διαδικασία κατανόησης εννοιών που σχετίζονται με τις διάφορες ερμηνείες τις μνήμης και της σχέσης της με τον χώρο, προκύπτει η αναθεώρηση εννοιών που σχετίζονται με τον χωρικό σχεδιασμό.

Η κλασσική αντίληψη της έννοιας της μνήμης έχει αποτελέσει ιστορικά το κύριο εργαλείο αφενός νοηματοδότησης του χώρου μέσα από αναπαραστατικές δομές και φόρμες, αφετέρου πολιτικοποίησής του μέσα από την επιλεκτική αναπαραγωγή μορφών και δομών που

προκύπτουν από αυτές τις αναπαραστατικές μεθόδους. Αντιθέτως, η δυναμική κατανόηση της έννοιας της μνήμης και της σχέσης της με τον χώρο, οφείλει να ξεπεράσει την ιστορικά εγκαθιδρυμένη τοποθέτησή της στο σχεδιασμό της ύλης και να συνδεθεί με τη χωρική έκφραση του σχεδιασμού συμβάντων σημασίας.

Η θεώρηση της μνήμης ως μίας δυνητικής οντότητας, σύγχρονης του παρόντος που τη δημιουργεί, ικανής για συνεχή αλλαγή και ανατρεπτικά, απρόβλεπτα, δημιουργικά ενδεχόμενα, υπερβαίνει τα όρια της υλικής έκφρασης του χώρου. Ο χώρος της μνήμης στη σύγχρονη εποχή οφείλει να νοείται ως ένα πεδίο εγγραφής των επιτελεστικών ταυτοτήτων των δρώντων σε αυτών υποκειμένων. Ένας τέτοιος χώρος είναι ένα δυνητικός χώρος ικανός να εμπλουτίσει με συμβάντα τον καθημερινό χώρο.

Η απώλεια της μνήμης, ή τουλάχιστον η απώλεια της χωρικής υφής της μνήμης από την οποία εκκίνησε η παρούσα μελέτη, επιβεβαιώνεται όχι όμως ως σύμπτωμα της σύγχρονης εποχής, αλλά ως απαραίτητο στάδιο στη διαδικασία κατανόησης της επιτελεστικής διάστασης της ύπαρξης. Σε αυτή τη θεώρηση ο χώρος οφείλει να απεμπλακεί από τα απλουστευτικά δίπολα κατανόησης της αναπαραστατικής μνημονικής εκφοράς, της συμβολικής μνημοτεχνικής και να επινοήσει νέους τρόπους σύνδεσης με συμβάντα που οφείλουν να διαρκέσουν στον χρόνο.

Ένας χώρος ικανός να αποτελέσει το πεδίο εκδίπλωσης των χωρικών υποστάσεων των γίγνεσθαι των υποκειμενικών επιτελεστικοτήτων, οφείλει να ανοιχτεί στις προκλήσεις του δυνητικού διαγράμματος. Όπως παραδέχεται και ο Rajchman, «δυστυχώς ένας τέτοιος χώρος δεν έχει σχεδιαστεί ακόμα» (1998:121)· η αλλαγή παραδείγματος προς αυτή την κατεύθυνση σκέψης όμως, είναι αυτό που οφείλουμε να πράξουμε.

*

IT'S SATURDAY, OCTOBER 12TH, 1985, AND WE ARE BEING INFORMED OF EDWARD BLAKE'S MURDER.
LAURIE'S MOOD SEEMS RESTLESS FOR THE REMAINDER OF THE WEEKEND.

WEDNESDAY THE 16TH. LAURIE IS VISITING HER MOTHER WHILE I ATTEND BLAKE'S FUNERAL.
A THIN MAN IN A BLACK COAT LEAVES ROSES, THEN WALKS AWAY. DO I KNOW HIM?

SATURDAY THE 19TH NOW. MY HANDS ENCIRCLE LAURIE'S FACE...
IN 1966, THE COSTUMED PEOPLE ARE ARGUING.
IN 1959, I AM TELLING JANEY I SHALL ALWAYS WANT HER.

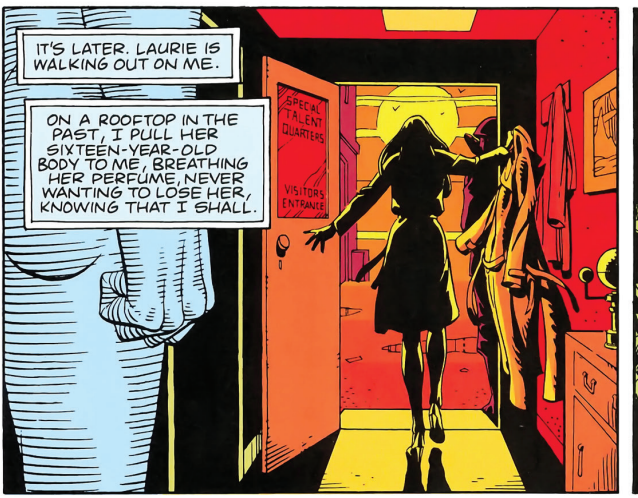
IT'S LATER. LAURIE IS WALKING OUT ON ME.
ON A ROOFTOP IN THE PAST, I PULL HER SIXTEEN-YEAR-OLD BODY TO ME, BREATHING HER PERFUME, NEVER WANTING TO LOSE HER, KNOWING THAT I SHALL.
SPECIAL TALENT QUARTERS
VISITORS ENTRANCE

LATER STILL, AND IN THE CROWDED T.V. STUDIO, I AM BEING ACCUSED OF KILLING THOSE CLOSEST TO ME.
THE WORD "CANCER" RUNS THROUGH THE AUDIENCE ON A FIRECRACKER STRING OF ANXIOUS WHISPERS.

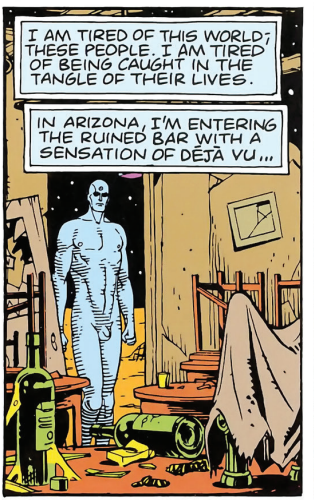
I AM TIRED OF THIS WORLD; THESE PEOPLE. I AM TIRED OF BEING CAUGHT IN THE TANGLE OF THEIR LIVES.
IN ARIZONA, I'M ENTERING THE RUINED BAR WITH A SENSATION OF DÉJÀ VU...

...AND I'M TAKING THE SNAPSHOT FROM ITS BROKEN FRAME...

...AND I'M GONE.

Παράρτημα Ι

*

Επιστήμη της μνήμης

Μνήμη

Μνήμη [***memory***] είναι η ιδιότητα του νευρικού συστήματος να συγκρατεί την προσλαμβανόμενη μέσω της εμπειρίας πληροφορία για μικρό η μεγάλο διάστημα και έτσι να τροποποιεί τη συμπεριφορά. Η μνημονική λειτουργία αποτελεί ένα σύνολο διαφορετικών και εξειδικευμένων νοητικών ικανοτήτων που είναι ζωτικές για την αποτελεσματικότητα της καθημερινής ζωής· θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η έκφραση μιας αδιάλειπτης δυναμικής διεργασίας εντός του νευρικού συστήματος, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει μικρότερες ή μεγαλύτερες τροποποιήσεις για μικρό ή μεγάλο χρονικό διάστημα, και η οποία βασίζεται στην εξαιρετική ιδιότητα του νευρικού συστήματος για προσαρμοστικές μεταβολές της οργάνωσης του, οι οποίες συνίστανται κυρίως σε μεταβολές του τεράστιου αριθμού των συναπτικών συνδέσεων μεταξύ των νευρικών κυττάρων, δηλαδή βασίζεται στη συναπτική πλαστικότητα.

Η μελέτη των μνημονικών φαινομένων έχει οδηγήσει στη διαπίστωση της ύπαρξης διαφορετικών ειδών μνήμης και διαφορετικών εγκεφαλικών δομών και νευρωσικών δικτυών που στηρίζουν τα ειδή της μνήμης. Τα πειραματικά αποτελέσματα των μελετών των τελευταίων δεκαετιών γύρω από του μοριακούς και κυτταρικούς μηχανισμούς, στους οποίους μπορεί να στηρίζεται το εκπληκτικό φαινόμενο της μνήμης σε συνδυασμό με την ανάπτυξη θεωρητικών συλλήψεων, αποτελούν το βασικό πλαίσιο για την κατανόηση των μηχανισμών και γενικά της λειτουργίας της μνήμης.

Ορισμοί [*αλφαβητικά*]

Άδηλη μνήμη

Η ***άδηλη*** ή ***μη δηλωτική μνήμη*** είναι το είδος εκείνο μνήμης, στην οποία το περιεχόμενο, σε αντίθεση με τις δηλωτικές μορφές μνήμης, δεν μπορεί να εκφραστεί ρητά, δηλωτικά αλλά μόνον μέσω της συμπεριφοράς. Η άδηλη μνήμη είναι μια ετερογενής κατηγορία, στην οποία ανήκουν οι αισθητικοκινητικές δεξιότητες, οι συνήθειες, μορφές εξαρτημένης μάθησης και μνήμης, η προπαίδευση, όπως και η εξοικείωση και η ευαισθητοποίηση που αποτελούν απλές μορφές μη συνειρμικής μάθησης και μνήμης. Σε γενικές γραμμές η άδηλη μνήμη απαιτεί αρκετές επαναλήψεις, για να εγκατασταθεί, και επίσης δύσκολα τροποποιείται ή απαλείφεται, με αυτά τα χαρακτηριστικά να αποτελούν πρόσθετα κριτήρια διάκρισης από τη δηλωτική ή έκδηλη μνήμη. Έτσι, θεωρείται ότι η δηλωτική μνήμη αντανακλά ουσιαστικά ως μακρόχρονη μάλλον παρά βραχύχρονη μνήμη.

Αισθητική μνήμη

Αισθητική μνήμη [***sensory memory***] είναι το χρονικά πιο αρχικό και πιο σύντομο είδος μνήμης. Έχει μελετηθεί κυρίως στο πεδίο της γνωσιακής ψυχολογίας. Θεωρείται ότι ουσιαστικά συνίσταται από την τρέχουσα, παροδική νευρωνική δραστηριότητα που προκαλείται κατά την είσοδο της αισθητικής πληροφορίας στο νευρικό σύστημα.

Αμνησία

Αμνησία [***amnesia***] είναι η απώλεια ικανότητας εγκατάστασης νέων μνημών (εμπροσθόδρομη αμνησία) ή ανάκτησης προηγούμενων (οπισθόδρομη αμνησία) χωρίς να υπάρχει διαταραχή σε άλλες γνωσιακές λειτουργίες. Υπάρχουν πολλές μορφές αμνησίας. Η σχολαστική μελέτη της αμνησίας σε ασθενείς προσφέρει μέγιστη συμβολή στην κατανόηση των φυσιολογικών μνημονικών διεργασιών. Η πιο φημισμένη και καθοριστική περίπτωση ήταν αυτή του ασθενούς Η.Μ., που οδήγησε εκτός των άλλων στην αντίληψη της ύπαρξης διακριτών ειδών μνήμης. Ο όρος αμνησία συνήθως αναφέρεται σε μορφές δηλωτικής μνήμης και μπορεί να προέλθει από εγκεφαλική

παθολογική βλάβη ή τραυματισμό σε συγκεκριμένες περιοχές του εγκεφάλου και κυρίως σε περιοχές του έχω κροταφικού λοβού με κεντρική δομή τον ιππόκαμπο. Σημαντικό ρόλο παίζει επίσης η επικοινωνία των δομών του έσω κροταφικού λοβού με δομές του διεγκεφάλου και με τον νεοφλοιό και διαταραχή της λειτουργίας των περιοχών αυτών μπορεί να οδηγήσει σε αμνησία. Η διαταραχή της διεργασίας της παγίωσης φαίνεται ότι αποτελεί μια βασική αιτία πρόκλησης αμνησίας για βιωματικές αναμνήσεις.

Αναπαράσταση

Αναπαράσταση [***representation***] είναι ο τρόπος, η διεργασία, ο μηχανισμός, μέσω του οποίου συγκροτείται ένα ανάλογο της εξωτερικής και εσωτερικής του οργανισμού πραγματικότητας στο νευρικό σύστημα, δια μέσου της εμπειρίας. Η ύπαρξη αναπαραστάσεων αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο στο φαινόμενο της μνήμης. Η αναγκαιότητα ύπαρξης αναπαραστάσεων προκύπτει από την αναγκαιότητα κωδικοποίησης της εισερχόμενης στο νευρικό σύστημα πληροφορίας, ώστε να καθίσταται δυνατή η επεξεργασία της δια μέσου υπολογιστικών διεργασιών. Ωστόσο, η υφή των νευρωνικών αναπαραστάσεων αποτελεί ένα από τα πιο δυσπρόσιτα αντικείμενα τόσο της νευροεπιστήμης όσο και της γνωσιακής επιστήμης. Μόλις έχουμε αρχίσει να διαμορφώνουμε μια σαφή ιδέα για το νευροβιολογικό υπόβαθρο των αναπαραστάσεων στον εγκέφαλο. Η συγκροτημένη, οργανωμένη σε χωροχρονικά πρότυπα δραστηριότητα των νευρικών κυττάρων εντός λειτουργικά συνεκτικών δικτύων στον εγκέφαλο φαίνεται ότι απο- τελεί έναν κεντρικό μηχανισμό. Κατανόηση των μηχανισμών συγκρότησης των αναπαραστάσεων στα νευρωνικά δίκτυα του εγκεφάλου θα συμβάλει στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο διενεργούνται οι υπολογιστικές διεργασίες επεξεργασίας της πληροφορίας στον εγκέφαλο και σε μεγάλο βαθμό θα έχει καταστεί κατανοητό το φαινόμενο της μνήμης.

Άνοια

Άνοιες [***dementia***] καλούνται χρόνιες διαταραχές που ανήκουν σε ένα σύνολο διαταραχών με ετερογενή αίτια και που παραδοσιακά έχουν συνδεθεί με εκφυλιστικές επίκτητες διαταραχές που μπορεί να

συνοδεύουν το γήρας. Η άνοια χαρακτηρίζεται από σταδιακή έκπτωση της νοητικής ικανότητας, με πιο εμφανές και σοβαρό σύμπτωμα συνήθως τη μνημονική έκπτωση που μπορεί να παρουσιάζεται είτε στα αρχικά στάδια είτε σε προχωρημένα στάδια της διαταραχής. Η σοβαρότερη μορφή άνοιας με τη μεγαλύτερη επίπτωση στον πληθυσμό είναι η νόσος του Alzheimer, η οποία αφορά ποσοστό μεγαλύτερο του 80-90% του συνολικού αριθμού των ατόμων που υποφέρουν από άνοια. Άλλες μορφές είναι η νόσος του Parkinson, η νόσος του Huntington και η νόσος του Creutzfeldt-Jacob. Το πρότυπο και η σοβαρότητα της έκφρασης της διαταραχής στη συμπεριφορά συσχετίζεται με το είδος, την έκταση και την εξέλιξη της υποκείμενης νευροπαθοφυσιολογικής βλάβης.

Αυτοβιογραφική Μνήμη

Ως ***αυτοβιογραφική μνήμη*** [***autobiographical memory***] αναφέρεται ένα ετερογενές σύνολο στοιχείων της μνήμης τα οποία συνδέονται με την έννοια του «εαυτού». Τα στοιχεία αυτά μας βοηθούν να συγκροτούμε συνεχώς μια ενιαία αντίληψη για την ιστορική διαδρομή μας στη ζωή, ένα δηλαδή συνεκτικό και ολοκληρωμένο αφήγημα της ζωής μας.

Αυτοσυνειρμική Μνήμη

Ένα ***αυτοσυνειρμικό δίκτυο*** [***autoassociative network***] ή ***αυτοσυνειρμική μνήμη*** [***autoassociative memory***] χαρακτηρίζεται από την ικανότητα της αυτόματης ενσωμάτωσης μεγάλου αριθμού συνειρμικών σχέσεων που συνιστούν τα διαφορετικά βιώματα και την ικανότητα πλήρους ανάκλησης (ολοκλήρωσης) κάθε βιώματος αρχίζοντας από ένα μόνο μικρό μέρος του. Τα υπολογιστικά μοντέλα που προσπαθούν να επεξηγήσουν τον ρόλο του ιππόκαμπου στη βιωματική μνήμη υποστηρίζουν ότι το δίκτυο της CA3 ιπποκάμπειας περιοχής έχει εκείνα τα ανατομολειτουργικά χαρακτηριστικά (πυκνές παλίνδρομες συνδέσεις και μεγάλη συναπτική πλαστικότητα), ώστε να λειτουργεί ως ένα ενιαίο αυτοσυνειρμικό δίκτυο και να στηρίζει τις διεργασίες της βιωματικής μνήμης, υποστηρίζουν δηλαδή ότι η CA3 περιοχή λειτουργεί ως αυτοσυνειρμική μνήμη.

Βιωματική Μνήμη

Βιωματική μνήμη [***episodic memory***] είναι η ικανότητα συγκράτησης και αργότερα συνειδητής ανάμνησης συγκεκριμένων βιωματικών γεγονότων, τα οποία συνέβησαν σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Η βιωματική μνήμη αποτελεί τη μία υποκατηγορία της δηλωτικής μνήμης, με την άλλη να είναι η σημασιολογική. Το κύριο χαρακτηριστικό της βιωματικής μνήμης στον άνθρωπο είναι η ικανότητα για νοητικό ταξίδι στον χρόνο, ενώ στα μη ομιλούντα ζώα η μελέτη της βιωματικής μνήμης πραγματοποιείται μέσω της απάντησης στο τρίπτυχο (που αφορά βιωματικά συμβάντα) «τι – πού - πότε». Οι κύριες εγκεφαλικές δομές για τη δημιουργία βιωματικής μνήμης βρίσκονται στην έσω μοίρα του κροταφικού λοβού, με κεντρική δομή τον ιππόκαμπο. Τα (πυραμιδικά) «κύτταρα περιοχής» του ιππόκαμπου φαίνεται να κωδικοποιούν στοιχεία της βιωματικής εμπειρίας. Η μελέτη της δραστηριότητας των κυττάρων περιοχής και των φαινομένων πλαστικότητας των συναπτικών τους συνδέσεων αποτελεί πρότυπο, υπόδειγμα σύνδεσης της συμπεριφοράς (της μνήμης) με τους πιθανούς νευροβιολογικούς μηχανισμούς.

Βραχύχρονη Μνήμη

Βραχύχρονη μνήμη [***short-term memory***] ή σύστημα βραχύχρονης μνήμης είναι η ικανότητα συγκράτησης της πληροφορίας για σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα. Δεν υπάρχει ένας αυστηρός, γενικά αποδεκτός ορισμός. Κάτω από την έννοια αυτή καλύπτονται διάφορα φαινόμενα συγκράτησης της πληροφορίας σύντομης διάρκειας. Αποτελεί το μεταβατικό στάδιο προς τη μακρόχρονη μνήμη.

Δηλωτική Μνήμη

Ως ***δηλωτική*** [***declarative***] ή ***έκδηλη μνήμη*** [***explicit memory***] αναφέρεται η ικανότητα συγκράτησης και ενθύμησης συμβάντων και δεδομένων, γνώσεων που στον άνθρωπο μπορούν να αναφερθούν λεκτικά, μπορούν δηλαδή να δηλωθούν, να αναφερθούν με έκδηλο, ρητό τρόπο που απαιτεί τη διεργασία της συνείδησης. Η δηλωτική μνήμη συγκροτείται από δύο επιμέρους κατηγορίες, της βιωματικής και σημασιολογικής μνήμης, οι οποίες αντίστοιχα αναφέρονται στην

ανάμνηση συμβάντων προσωπικής εμπειρίας και σε γενικές γνώσεις που έχουμε για τον κόσμο. Η περιοχή του έσω κροταφικού λοβού (ΕΚΛ) που περιλαμβάνει τον ιππόκαμπο και τις γύρω από αυτόν φλοιϊκές περιοχές καθώς και περιοχές του προμετωπιαίου φλοιού είναι βασικές στη διεργασία της δηλωτικής μνήμης, ενώ οι συνδέσεις των δομών του ΕΚΛ με δομές του διεγκεφάλου, όπως ο θάλαμος και τα μαστία, φαίνεται ότι έχουν επίσης σημαντική εμπλοκή.

Εκμάθηση και Απαλοιφή Φόβου (fear learning)

Ο φόβος είναι ένα είδος συγκίνησης και σε συνδυασμό με τη σχετιζόμενη μαθησιακή-μνημονική ευελιξία που περιλαμβάνει την αλλαγή των μαθησιακών προτύπων φοβικής αντίδρασης (απαλοιφή φόβου), αποτελούν τμήμα των προσαρμοστικών ικανοτήτων του οργανισμού στο συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Η δυσκολία ή αποτυχία αυτής της προσαρμοστικής λειτουργίας του φόβου, με την εμμονή (ακατάλληλων) αποκρίσεων σε ερεθίσματα που δεν σηματοδοτούν πλέον κίνδυνο, αποτελούν χαρακτηριστικό γνώρισμα των διαταραχών άγχους, όπως είναι οι διάφορες φοβίες και η μετατραυματική διαταραχή άγχους. Το πλέον χρησιμοποιούμενο πειραματικό παράδειγμα για τη μελέτη της εκμάθησης και απαλοιφής φόβου βασίζεται στην κλασική εξαρτημένη μάθηση. Σημαντικές εγκεφαλικές δομές που συμμετέχουν στην εκμάθηση-απαλοιφή φόβου είναι το σύμπλεγμα των πυρήνων της αμυγδαλής, ο προμετωπιαίος φλοιός και ο ιππόκαμπος. Οι σημαντικοί βασικοί μηχανισμοί περιλαμβάνουν πολύπλοκες αλληλεπιδράσεις μεταξύ διαφορετικών νευρωνικών δικτύων κυρίως εντός της αμυγδαλής. Επίσης, η μακρόχρονη συναπτική ενδυνάμωση και οι σχετιζόμενες μοριακές αλληλεπιδράσεις φαίνεται να συμμετέχουν με βασικό τρόπο στη μαθησιακή πλαστικότητα και πιθανώς στη συγκράτηση της πληροφορίας εντός των δικτύων της αμυγδαλής. Η διεργασία της απαλοιφής αποτελεί μια υποσχόμενη θεραπευτική μέθοδο για την αντιμετώπιση τέτοιων διαταραχών, η αποτελεσματική εφαρμογή της οποίας εξαρτάται άμεσα από την κατανόηση των υποκείμενων μοριακοκυτταρικών μηχανισμών εκμάθησης και απαλοιφής φόβου, η οποία όμως είναι ακόμα αρκετά ελλιπής.

Ενεργός Μνήμη

Ενεργός μνήμη [***working memory***] ή ***σύστημα ενεργού μνήμης*** είναι εκείνο το είδος μνήμης που έχει βελτιστοποιηθεί για τη συγκράτηση περιορισμένης ποσότητας τρέχουσας αντιληπτής ή ανακλημένης πληροφορίας με μεγάλη πιστότητα για σύντομες χρονικές περιόδους της τάξης των δευτερολέπτων έως λεπτών κατά τη διάρκεια σχεδιασμού, προγραμματισμού και εκτέλεσης μιας εργασίας. Είναι μια συνεχώς χρησιμοποιούμενη πολύ σημαντική λειτουργία με ετερογενή στοιχεία που συνδυάζει νέα τρέχουσα πληροφορία με ανάκληση μακρόχρονα αποθηκευμένης πληροφορίας είτε δηλωτικού είτε μη δηλωτικού τύπου, ενώ ταυτόχρονα όλη αυτή η συνδυασμένη πληροφορία πρέπει να διατηρηθεί πρόσκαιρα, ώστε να αποφεύγονται οι παρεμβολές και η διάσπαση της προσοχής και να είναι δυνατή η περαιτέρω συνέχιση των εκτελούμενων εργασιών με τις μεταβαλλόμενες απαιτήσεις τους. Πληροφοριακό υλικό από τον χώρο της ενεργού μνήμης μπορεί να συνεχίσει προς μακρόχρονη συγκράτηση-αποθήκευση. Το σύστημα του προμετωπιαίου φλοιού θεωρείται ως η βασική εγκεφαλική δομή για τη λειτουργία της ενεργού μνήμης, με άλλες εγκεφαλικές δομές ωστόσο να παίζουν σημαντικούς ρόλους, καθιστώντας έτσι την ενεργό μνήμη μη εντοπισμένη εγκεφαλική λειτουργία, αλλά αναδυόμενη από τη συνεργασία πολλών εγκεφαλικών περιοχών. Η πολύπλοκη δομή του συστήματος της ενεργού μνήμης καθιστά ιδιαίτερα δυσπρόσιτη την προσέγγιση του νευροβιολογικού υποβάθρου. Φαίνεται ότι οι νευροφυσιολογικοί μηχανισμοί που στηρίζουν τη λειτουργία της ενεργού μνήμης μπορούν να περιλαμβάνουν «ανακύκλωση» της νευρωνικής δραστηριότητας σε δίκτυα με συνδεσμολογία επανεισόδου καθώς και βραχύχρονες μορφές συναπτικής πλαστικότητας.

Ιππόκαμπος

Ο ***ιππόκαμπος*** [***hippocampus***] είναι μία φλοιϊκή περιοχή με εμπλοκή σε πολλές εγκεφαλικές λειτουργίες, και ειδικά σε δηλωτικές μορφές μάθησης και μνήμης, όπως είναι η βιωματική. Ο ιππόκαμπος βρίσκεται στην κορυφή ενός εγκεφαλικού συστήματος επεξεργασίας ποικίλου είδους πληροφορίας. Το μεγάλο εύρος υπολογιστικής δυναμικής του δικτύου του ιππόκαμπου, παρόλο που δεν είναι ακόμα γνωστοί οι ακριβείς υποκείμενοι μηχανισμοί, φαίνεται ότι στηρίζει συμπεριφορικές

λειτουργίες σε ένα επίσης μεγάλο εύρος χωροχρονικών πλαισίων, που εκτείνονται από τη λειτουργία της ενεργού μνήμης και την πλοήγηση του οργανισμού σε πραγματικές, τρέχουσες συνθήκες κατά την εξερεύνηση του περιβάλλοντος, λειτουργίες που περιλαμβάνουν διεργασίες σύγκρισης, αξιολόγησης ερεθισμάτων και πλαισίων βιωματικής εμπειρίας για τη λήψη απόφασης, μέχρι τη δημιουργία μακρόχρονης μνήμης και ικανότητας «πλοήγησης» σε ένα ευρύτερο χωροχρονικό πλαίσιο που περιλαμβάνει τόσο την ανάκληση εμπειριών του απώτερου παρελθόντος όσο και την σύλληψη, φαντασία, δυνατών μελλοντικών καταστάσεων στην προσπάθεια για προγραμματισμό. Η οργανωμένη δραστηριότητα των νευρικών κυττάρων του ιππόκαμπου φαίνεται να αποτελεί το υπόβαθρο συγκρότησης αναπαραστάσεων του περιβάλλοντος. Ο ιππόκαμπος σε συνδυασμό με τον νεοφλοιό παίζει βασικό ρόλο στις διεργασίες της μνημονικής παγίωσης, ενώ καταστροφή του ιππόκαμπου προ- καλεί σοβαρή αμνησία. Σύμφωνα με την πρόσφατη συσχετιστική θεωρία, ο ιππόκαμπος παίζει έναν κρίσιμο ρόλο στην οργάνωση, ανασυνδυασμό και ευέλικτη χρήση κάθε είδους εισερχόμενης σε αυτόν πληροφορίας, διαμορφώνοντας ταχύτατα συνειρμούς μεταξύ στοιχείων αυτής της πολυποίκιλης πληροφορίας καθώς και μεταξύ της τρέχουσας αυτής πληροφορίας και των σχετιζόμενων ανακαλούμενων μνημών. Η επίσης πρόσφατα προταθείσα θεωρία συγκρότησης σκηνής προτείνει ότι ένα βασικός ρόλος του ιππόκαμπου είναι η αυτόματη και μη δηλωτική διεργασία διαμόρφωσης ενός «σκηνικού προτύπου», το οποίο χρησιμοποιείται για την κωδικοποίηση και ανάκληση των βιωματικών μνημών, ενώ χωρίς αυτή τη διεργασία οι βιωματικές μνήμες δεν μπορούν να εκφραστούν «αληθώς» και χάνουν τη γλαφυρότητά τους. Πρόσφατες μελέτες καταδεικνύουν εξειδικεύσεις στη λειτουργική οργάνωση του εσωτερικού δικτύου του ιππόκαμπου, συμβάλλοντας στην κατανόηση της κατανομής λειτουργικών ρόλων κατά μήκος της δομής του ιππόκαμπου. Ο ιππόκαμπος αποτελεί πρότυπη δομή στη διερεύνηση λειτουργίας των νευρωνικών δικτύων του εγκεφάλου. Ειδικά το in vitro παρασκεύασμα λεπτών τομών ιππόκαμπου έχει προσφέρει ασύγκριτη πρακτική δυνατότητα στην προσέγγιση και μελέτη των μηχανισμών οργάνωσης και λειτουργίας του νευρωνικού του δικτύου, περιλαμβανομένων των μοριακοκυτταρικών μηχανισμών συναπτικής πλαστικότητας, καθιστώντας έτσι εφικτή τη βελτίωση της κατανόησης της λειτουργίας των τοπικών εγκεφαλικών δικτύων εν γένει.

Κύτταρα Περιοχής

Κύτταρα περιοχής [***place cells***] καλούνται οι πυραμιδικοί νευρώνες του ιππόκαμπου οι οποίοι πυροδοτούν, όταν το ζώο βρίσκεται σε μία συγκεκριμένη περιοχή στον χώρο. Διαφορετικά κύτταρα πυροδοτούν σε διαφορετικές περιοχές του περιβάλλοντος χώρου και έτσι η δραστηριότητα ενός συγκεκριμένου κυτταρικού συναθροίσματος, ένας πληθυσμός δηλαδή κυττάρων, μπορεί να αντιπροσωπεύσει, να «χαρτογραφήσει» μια μεγαλύτερη περιοχή του χώρου. Η δραστηριότητα των κυττάρων περιοχής αντανακλά και άλλες πτυχές της βιωματικής εμπειρίας και θεωρείται ότι μπορεί να αποτελεί ενός είδους γνωσιακή λειτουργία σχετιζόμενη με την αντίληψη γεγονότων που συμβαίνουν σε συγκεκριμένο περιβάλλον. Επαναδραστηριοποίηση ενός κυτταρικού συναθροίσματος σε περιόδους κατοπινές της βιωματικής εμπειρίας (όπως κατά τη διάρκεια του ύπνου) θεωρείται ότι συμβάλλει καθοριστικά στη δημιουργία μακρόχρονου μνημονικού αποτυπώματος για τη συγκεκριμένη εμπειρία, μέσω συναπτικής πλαστικότητας, μια διεργασία που καλείται μνημονική παγίωση.

Λήθη

Λήθη [***forgetting***] είναι η αδυναμία πρόσβασης ή ανάκτησης σε μία προηγούμενη μνήμη, ένα προηγούμενο μνημονικό αποτύπωμα. Η λήθη μπορεί να οφείλεται είτε στην απαλοιφή του μνημονικού αποτυπώματος είτε στη δυσκολία πρόσβασης σ' αυτό. Στους πιθανούς παράγοντες λήθης περιλαμβάνονται η αναποτελεσματικότητα των νύξεων, η παρεμβολή μεταξύ παρόμοιων μνημονικών αποτυπωμάτων, η κυριαρχία των πιο ισχυρών επί των ασθενέστερων αποτυπωμάτων αλλά και η αναστολή των λιγότερο σημαντικών από τα περισσότερο σημαντικά μνημονικά αποτυπώματα. Επίσης, ένας μηχανισμός συνίσταται στην ενεργή διεργασία της μνημονικής απαλοιφής. Η λήθη, η σταδιακή απαλοιφή παλαιότερων μνημών ή η μη συγκράτηση αρκετών λεπτομερειών από τις τρέχουσες εμπειρίες, φαίνεται ότι είναι μια ενεργητική και οικονομική διεργασία του εγκεφάλου και μπορεί να υπηρετεί προσαρμοστικό ρόλο, με την έννοια ότι διευκολύνει την επιλεκτικότητα σε συνδυασμό με ταχεία και αποτελεσματική ανάκληση μόνο των χρήσιμων για την επιβίωση πληροφοριών που έχουν συσσωρευθεί στο παρελθόν μέσω της εμπειρίας και συμβάλλουν στην

ικανότητα δημιουργίας μιας προβλεπτικής εικόνας του μέλλοντος, χωρίς τη συσσώρευση επουσιώδους πληροφορίας.

Μάθηση

Μάθηση [***learning***] είναι η διεργασία πρόσληψης πληροφορίας ή συμπεριφορικής ικανότητας ή απόκρισης και η οποία απαιτεί τη δραστηριότητα συγκεκριμένων εγκεφαλικών περιοχών, εξαρτάται από ειδικά πρότυπα νευρωνικής δραστηριότητας και κυρίως, συνεπάγεται τη δημιουργία βιολογικών αλλαγών στα εγκεφαλικά κύτταρα και δίκτυα, οι οποίες διαρκούν περισσότερο από την εμπειρία εκμάθησης και εκφράζονται με αλλαγή της συμπεριφοράς. Η μάθηση μπορεί να αφορά την πρόσληψη πληροφορίας και δημιουργία γνώσης με ενσυνείδητο τρόπο, ενώ υπάρχουν μορφές μάθησης που δεν απαιτούν τη λειτουργία της ενσυνείδητης επίγνωσης επί της διεργασίας πρόσληψης ή συμπεριφορικής έκφρασης του αποτελέσματος της μάθησης.

Μνημονικά Συστήματα

Ο εγκέφαλος επεξεργάζεται ιδιαίτερα ετερογενή πληροφορία, με διαφορετικό τρόπο για κάθε τύπο. Διαφορετικές εγκεφαλικές περιοχές με διακριτά μεταξύ τους γνωρίσματα είναι υπεύθυνες για τη μνημονική συγκράτηση της παντοειδούς αυτής πληροφορίας. Γενικά, μνημονικό σύστημα είναι ένα ανατομικά και λειτουργικά συνεκτικό σύνολο εγκεφαλικών δομών που στηρίζουν ένα συγκεκριμένο είδος μνήμης. Έτσι, π.χ. υπάρχει το ***μνημονικό σύστημα*** [***memory system***] της δηλωτικής μνήμης, στο οποίο έχει βασικό ρόλο η έσω μοίρα του κροταφικού λοβού, και το σύστημα του φλοιοραβδωτού, που στηρίζει τις δεξιότητες και συνήθειες. Η έννοια του μνημονικού συστήματος είναι σε κάποιο βαθμό δυναμική και μπορεί κατά μία άποψη να βασίζεται σε ανατομικά στοιχεία, κατά μία άλλη άποψη να προσδιορίζεται από τις συμπεριφορικές απαιτήσεις του οργανισμού και το είδος της συγκρατούμενης (μνημονικής) πληροφορίας, με επικάλυψη μεταξύ των δύο αυτών προσεγγίσεων.

Μνημονικό Αποτύπωμα

Μνημονικό αποτύπωμα [***memory trace***] ή ***έγγραμμα*** [***engram***] είναι το φυσικό αποτύπωμα στον εγκέφαλο που αποτελεί το υπόβαθρο της μνήμης. Θεωρείται, δηλαδή, ως το σύνολο των αλλαγών στον εγκέφαλο, οι οποίες στηρίζουν το φαινόμενο της μνήμης. Μεταξύ των κεντρικών ζητημάτων που αφορούν στο μνημονικό αποτύπωμα είναι το είδος των μεταβολών στις οποίες συνίσταται, η περιοχή ή οι περιοχές στον εγκέφαλο που συμμετέχει(ουν) καθώς και η σταθερότητά του στον χρόνο.

Νόσος του Alzheimer

Η νόσος Alzheimer είναι η πιο κοινή άνοια της γεροντικής ηλικίας, της οποίας η επίπτωση αυξάνεται με την ηλικία. Η έναρξη της νόσου είναι απότομη, προοδευτική και συνοδεύεται από μείωση στη βιωματική μνήμη αρχικά και αργότερα και στη σημασιολογική, μείωση της ικανότητας προσανατολισμού στον χώρο και τον χρόνο, μείωση αντιληπτικής ικανότητας και κινητοποίησης, και τελικά απώλεια ικανότητας επικοινωνίας. Τα κύρια ιστοπαθολογικά χαρακτηριστικά της νόσου είναι οι εξωκυττάριες γεροντικές πλάκες αμυλοειδούς και τα ενδοκυττάρια νευροϊνιδιακά τολύπια που συνίστανται σε αποθέσεις ανώμαλου εκφυλισμένου κυτταρικού υλικού β-αμυλοειδούς και συσσωματώματα υπερφωσφορυλιωμένης πρωτεΐνης «τ» αντίστοιχα, που θεωρείται ότι οδηγούν στη διάσπαρτη απώλεια νευρικών κυττάρων. Με βάση τα νευροπαθολογικά αυτά στοιχεία γίνεται και η οριστική μετά θάνατον διάγνωση της νόσου. Σε προχωρημένα στάδια της νόσου υφίσταται έντονη συρρίκνωση του εγκεφαλικού φλοιού και εκφυλισμός του ιππόκαμπου. Η αιτιολογία της νόσου δεν είναι σαφής και φαίνεται πολύπλοκη και ετερογενής, εμπλέκοντας μια σειρά γονιδίων, με την ιδιοπαθή μορφή της νόσου να ερμηνεύεται μέσω των πολυμορφισμών ενός γονιδίου απολιποπρωτεΐνης. Επίσης, η χαμηλή νοητική και σωματική άσκηση καθώς και η διατροφή φαίνεται να παίζουν κάποιο ρόλο στην εμφάνιση της νόσου. Δεν υπάρχει ακόμα αποτελεσματική μέθοδος έγκαιρης διάγνωσης, ούτε θεραπευτική προσέγγιση αναστολής της νόσου, παρά μόνον καθυστέρησης της εξέλιξης και ενίοτε μερική βελτίωση κάποιων νοητικών συμπτωμάτων.

Παγίωση

Παγίωση [***consolidation***] ή ***μνημονική παγίωση*** είναι το σύνολο των νευροβιολογικών διεργασιών που απαιτούνται για τη σταθεροποίηση του μνημονικού αποτυπώματος (στο νευρωνικό επίπεδο) και τη μακροπρόθεσμη συγκράτηση της μνήμης (στο επίπεδο της συμπεριφοράς). Η παγίωση καθιστά τις ευάλωτες σε καταστροφή πρόσφατες μνήμες σε ανθεκτικές μακρόχρονες μνήμες. Διακρίνονται δύο είδη παγίωσης, η κυτταρική και η συστημική. Η κυτταρική παγίωση περιλαμβάνει όλες εκείνες τις μοριακοκυτταρικές αλλά και διακυτταρικές διεργασίες και αλληλεπιδρά- σεις που συμβάλλουν στη συγκράτηση των αλλαγών που σχετίζονται με τη μνήμη. Οι διεργασίες αυτές πραγματοποιούνται τόσο κατά τη διάρκεια του πρωτοσχηματισμού του μνημονικού αποτυπώματος όσο και αργότερα, κατά τη διάρκεια των αλληλεπιδράσεων μεταξύ νευρωνικών δικτύων διαφορετικών εγκεφαλικών περιοχών. Η συστημική παγίωση συνίσταται στις αλληλεπιδράσεις μεταξύ διακριτών νευρωνικών δικτύων, οι οποίες πραγματοποιούνται στη διάρκεια ενός πολύ ευρύτερου χρονικού διαστήματος, και περιλαμβάνει διεργασίες μεταφοράς και αναδιοργάνωσης της μνημονικής πληροφορίας. Η μακρόχρονη συγκράτηση και επεξεργασία της μνημονικής πληροφορίας συνίσταται σε αλληλεπιδράσεις μεταξύ κυτταρικής και συστημικής παγίωσης, προφανώς. Οι διεργασίες κυτταρικής παγίωσης βασίζονται σε διεργασίες συναπτικής πλαστικότητας, ενώ η συστημική παγίωση δηλωτικών ή βιωματικών μνημών απαιτεί την αλληλεπίδραση μεταξύ του δικτύου του ιππόκαμπου και του νεοφλοιού. Η επαναπαγίωση που πυροδοτείται κατά την επανενεργοποίηση, την ανάκτηση μιας μνήμης, μπορεί ουσιαστικά να αντανακλά την ανάγκη για συνεχή αναδιοργάνωση του μνημονικού περιεχομένου των προηγούμενων εμπειριών και την αντίστοιχη προσαρμοστική ενσωμάτωση στοιχείων νέων εμπειριών. Οι διεργασίες παγίωσης και επαναπαγίωσης αποτελούν στόχους παρέμβασης τόσο για την ενίσχυση των μνημονικών ικανοτήτων σε φυσιολογικές ή νευροπαθολογικές καταστάσεις, καθώς και την απαλοιφή επώδυνων τραυματικών αναμνήσεων που συνοδεύουν ορισμένα είδη ψυχιατρικών διαταραχών.

Πλαστικότητα

Η έννοια της ***πλαστικότητας*** [***plasticity***] είναι μια έννοια ευρύτατης χρήσης και εφαρμογής στο πεδίο της Νευροεπιστήμης και περιλαμβάνει φαινόμενα σε όλα τα επίπεδα οργάνωσης του νευρικού συστήματος που αφορούν τη δομή και τη λειτουργία του, από το μοριακό επίπεδο και τις εναλλακτικές λειτουργικές καταστάσεις μιας πρωτεΐνης μέχρι τη μεταβολή της οργανωμένης δραστηριότητας ευρέων νευρωνικών δικτύων του εγκεφάλου και τη συμπεριφορά. Είναι σαφές ότι οι διεργασίες δομικής πλαστικότητας δεν μπορούν να διαχωριστούν από αυτές λειτουργικής πλαστικότητας, αφού μεταβολή της δομής συνοδεύεται από μεταβολές της λειτουργίας. Το επίπεδο, όμως, στο οποίο συνήθως παραπέμπει ο όρος πλαστικότητα και στο οποίο πραγματοποιείται το μεγαλύτερο μέρος της πειραματικής έρευνας είναι αυτό της σύναψης, της συναπτικής πλαστικότητας, λόγω της εξαιρετικά ευρείας πρακτικής δυνατότητας για μελέτη της αλλά και λόγω του ότι αποτελεί το μοναδικό φαινόμενο (ή μάλλον οικογένεια φαινομένων) που προσεγγίζει τα χαρακτηριστικά της συμπεριφορικής μνήμης σε τέτοιο βαθμό. Μια μεγάλη κατηγοριοποίηση των φαινομένων συναπτικής πλαστικότητας τη διαχωρίζει σε βραχύχρονη και μακρόχρονη πλαστικότητα, με ασαφή ωστόσο χρονικά όρια. Τα φαινόμενα μακρόχρονης συναπτικής πλαστικότητας εμπλέκουν τόσο μετασυναπτικούς όσο και προσυναπτικούς μηχανισμούς, ενώ η συμμετοχή των προσυναπτικών μηχανισμών φαίνεται να κυριαρχεί στη βραχύχρονη συναπτική πλαστικότητα. Το κυρίαρχο υπόδειγμα συναπτικής πλαστικότητας που θεωρείται ότι αποτελεί θεμελιώδη νευροβιολογική διεργασία της μάθησης και μνήμης, είναι η μακρόχρονη συναπτική ενδυνάμωση (long-term potentiation, LTP), η οποία συνίσταται σε αύξηση της αποτελεσματικότητας των διεγερτικών συνάψεων που επάγεται από υψίσυχνη ενεργοποίηση της σύναψης και η οποία μπορεί να διαρκεί από ώρες έως και αρκετές εβδομάδες. Το φαινόμενο της LTP ουσιαστικά συνίσταται σε μια ετερογενή ομάδα διαφορετικών κυτταρικών διεργασιών που εμπλέκουν μια πληθώρα μοριακοκυτταρικών αλληλεπιδράσεων με κυρίαρχο τον ρόλο του γλουταματεργικού υποδοχέα NMDA ως παράγοντα επαγωγής, και το ιόν του ασβεστίου ως βασικό κυτταρικό μηνύτορα που πυροδοτεί τις διεργασίες έκφρασης και διατήρησης της LTP. Η διάρκεια της LTP μπορεί να είναι βραχύχρονη ή μακρόχρονη ανάλογα με τις διεργασίες

που έχουν πυροδοτηθεί, με τη βραχύχρονη μορφή να στηρίζεται γενικά σε μεταμεταφραστικές τροποποιήσεις (π.χ. φωσφορυλιώσεις), ενώ τη μακρόχρονη μορφή να απαιτεί πρωτεϊνοσύνθεση. Σε ιδιαίτερα μακρόχρονες μορφές πλαστικότητας φαίνεται να συμβαίνουν και δομικές αλλαγές στις συνάψεις. Η συναπτική πλαστικότητα ρυθμίζεται από μια μεγάλη πληθώρα νευροδιαβιβαστών, νευροτροποποιητών και άλλων ουσιών, όπως ορμονών. Παρ' ότι υπάρχουν αρκετά δεδομένα που δείχνουν τη σχέση μεταξύ συναπτικής πλαστικότητας και μνήμης, δεν υπάρχουν ακόμα οριστικά συμπεράσματα.

Προοπτική Μνήμη

Η ***προοπτική μνήμη*** [***prospective memory***] αποτελεί ένα είδος μνήμης, ενθύμησης για μελλοντικές ενέργειες και βασίζεται είτε σε μία εσωτερική αντίληψη και σήμανση του χρόνου κατά τον οποίο πρέπει να πραγματοποιηθεί μια πράξη είτε σε κάποιες εξωτερικές νύξεις, ενδείξεις οι οποίες θα «υπενθυμίσουν» στο υποκείμενο την προς εκτέλεση ενέργεια. Δεν υπάρχει συμφωνία κατά πόσο αποτελεί αυτόνομο μνημονικό τύπο και δεν έχει ακόμα μελετηθεί επαρκώς. Ελάττωση της προοπτικής μνήμης παρατηρείται σε αγχώδεις καταστάσεις.

Σημασιολογική Μνήμη

Σημασιολογική [***semantic memory***] είναι το είδος της μνήμης στο οποίο είναι αποθηκευμένες οι γενικές αρχές και γνώσεις μας για τον κόσμο, που έχουν συγκροτηθεί μέσω των εμπειριών αλλά που δεν περιέχουν αναπαραστάσεις αυτών των εμπειριών, δηλαδή πού και πότε αποκτήσαμε τις αυτές γνώσεις, στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη βιωματική μνήμη. Η σημασιολογική μνήμη θεωρείται τμήμα, συστατικό της δηλωτικής μνήμης, στην οποία ανήκει και η βιωματική μνήμη. Φαίνεται ότι οι περισσότερες γνώσεις μας που συγκρατούνται στο σύστημα της σημασιολογικής μνήμης συνίστανται σε ευρύτερες δομές πληροφορίας, δηλαδή βρίσκονται ενσωματωμένες σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, ένα νοητικό ικρίωμα, το οποίο διαμορφώνεται σταδιακά και καλείται «σχήμα». Η χρησιμότητα του «σχήματος», της σχηματοποιημένης γνώσης έγκειται στη δυνατότητα σχηματισμού ορθών προσδοκιών, προβλέψεων, δηλαδή καθιστά τον κόσμο πιο

προβλέψιμο. Επίσης, ενισχύει την κατανόηση αυτού που διαβάζουμε και ακούμε μέσω της επαγωγικής εξαγωγής συμπερασμάτων που συμπληρώνουν τα κενά που αντιμετωπίζουμε στην πληροφορία. Περιοχές του κροταφικού λοβού και του μετωπιαίου-βρεγματικού φλοιού παίζουν σημαντικό ρόλο στη διεργασία της σημασιολογικής μνήμης.

Κ. Παπαθεοδωρόπουλος,
Έννοιες στην Επιστήμη της Μνήμης

Βιβλιογραφία
*
Πηγές Εικόνων

IT'S 1981 NOW. LAURIE AND I ARE SETTLING INTO OUR NEW QUARTERS AT THE ROCKEFELLER MILITARY RESEARCH CENTER IN NEW YORK.
IT'S WELL-EQUIPPED FOR MY WORK, BUT LAURIE FEELS WE'VE LOST OUR PRIVACY.

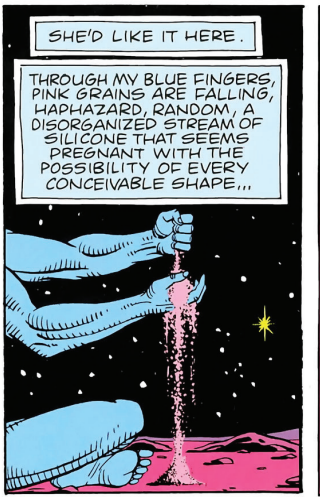
SHE'D LIKE IT HERE.
THROUGH MY BLUE FINGERS, PINK GRAINS ARE FALLING, HAPHAZARD, RANDOM, A DISORGANIZED STREAM OF SILICONE THAT SEEMS PREGNANT WITH THE POSSIBILITY OF EVERY CONCEIVABLE SHAPE,,,

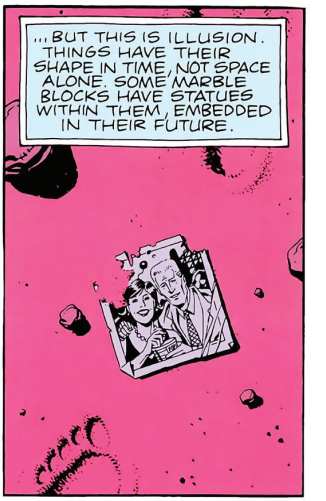
,,, BUT THIS IS ILLUSION. THINGS HAVE THEIR SHAPE IN TIME, NOT SPACE ALONE. SOME MARBLE BLOCKS HAVE STATUES WITHIN THEM, EMBEDDED IN THEIR FUTURE.

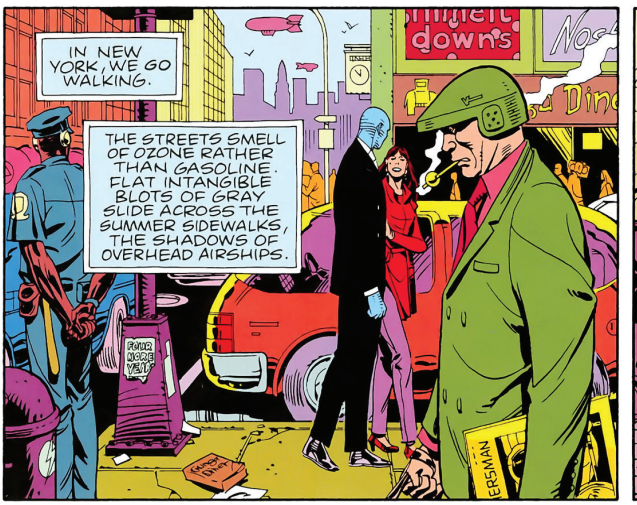
IN NEW YORK, WE GO WALKING.
THE STREETS SMELL OF OZONE RATHER THAN GASOLINE. FLAT INTANGIBLE BLOTS OF GRAY SLIDE ACROSS THE SUMMER SIDEWALKS, THE SHADOWS OF OVERHEAD AIRSHIPS.
FOUR MORE YEARS
KNOW ONE?
ERSMAN

IN 1959, A CHILD IS WEEPING FOR ITS LOST BALLOONS.
ANY MOMENT NOW, JANEY'S WATCHBAND WILL BREAK. SOMEWHERE, THE FAT MAN IS ALREADY LUMBERING TOWARD THE SHOOTING GALLERY, STEPS HEAVY WITH UNWITTING DESTINY.

IT'S AUGUST, 1985. I'M WALKING THROUGH GRAND CENTRAL STATION WITH LAURIE. WE STOP AT THE NEWSSTAND AND BUY A COPY OF TIME MAGAZINE, COMMEMORATING HIROSHIMA WEEK.
NEWS

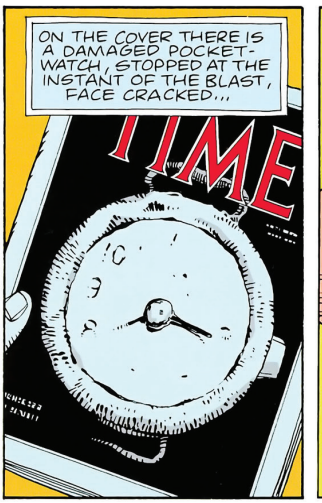
ON THE COVER THERE IS A DAMAGED POCKET-WATCH, STOPPED AT THE INSTANT OF THE BLAST, FACE CRACKED,,,
TIME

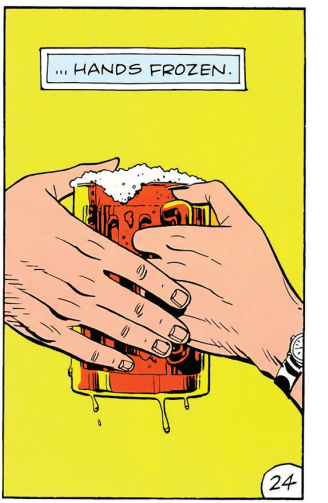
,,, HANDS FROZEN.

Αντονάς, Α. (2008), « Διαμονές σε αρχεία» στο *Σύγχρονα θέματα*, 101. σσ. 18-25.

Appadurai, A. (2012), «Αρχείο και προσδοκία» στο Π. Κούρος και Ε. Καραμπά (επιμ.), *Archive Public*, μτφ. Γ. Βογιατζής. Πάτρα και Αθήνα: Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Πανεπιστήμιο Πατρών και Κύβος. σσ. 201-210.

Badiou, A. (2009 [1992]), «Το συμβάν ως επέκεινα–του–είναι» στο Δ. Βεργέτης (επιμ.), *Από το είναι στο συμβάν*, μτφ. Ε. Γιαννοπούλου. Αθήνα: Πατάκης.

Βαλατσού, Δ. (2014), *Ανάδυση νέων μνημονικών τόπων στο διαδίκτυο*. Διδακτορική Διατριβή: Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας.

Bauman, Z. (2009 [2007]), *Ρευστοί Καιροί: Η ζωή την εποχή της αβεβαιότητας*, μτφ. Δ. Γεώρμας. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Bell, V. (επιμ.) (1999), *Performativity and Belonging*. London: Sage.

Butler, J. (2008 [1993]), *Σώματα με σημασία: Οριοθετήσεις του «φύλου» στο λόγο*, μτφ. Π. Μαρκέτου. Αθήνα: Εκκρεμές.

Butler, J. (2009 [1990]), *Αναταραχή φύλου*, μτφ. Γ. Καράμπερλας. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Carpo, M. (2014), «Big Data and the End of History» στο *Perspecta 48. The Yale Architectural Journal*, σσ. 46-59.

Colebrook, C. (2002a), *Gilles Deleuze*. London: Routledge.

Colebrook, C. (2002b), *Understanding Deleuze*. Crows Nest NSW: Allen & Unwin.

Deleuze, G. (1994 [1968]), *Difference and Repetition*, μτφ. Paul Patton. London and New York: Bloomsburry.

Deleuze, G. (2001 [1995]), *Pure immanence: essays on a life*, μτφ. A. Boyman, New York: Zone Books.

Deleuze, G. (2009 [1983]), *Κινηματογράφος Ι: Η Εικόνα - Κίνηση*, μτφ. Μ. Μάτσας. Αθήνα: Νήσος.

Deleuze, G. (2010α [1966]), *Ο Μπερξονισμός*, μτφ. Γ. Πρελορέντζος. Αθήνα: Scripta.

Deleuze, G. (2010β [1985]), *Κινηματογράφος ΙΙ: Η Χρονοεικόνα*, μτφ. Μ. Μάτσας. Αθήνα: Νήσος.

Derrida, J. (1996 [1995]), *Η Έννοια του Αρχείου*, μτφ. Κ. Παπαγιώργης. Αθήνα: Εκκρεμές.

Δόικος, Π. (μτφ.) (2000), *Πλάτων. Φαίδρος*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

Drohan, C. M. (2009), «A timely encounter: Dr. Manhattan and Henri Bergson» στο M. D. White (επιμ.), *Watchmen and philosophy: a Rorschach test*. New Jersey: John Wiley & Sons. σσ. 115-124.

Ernst, W. (2012), «Το αρχείο ως μεταφορά. Από τον αρχειακό χώρο στον αρχειακό χρόνο» στο Π. Κούρος και Ε. Καραμπά (επιμ.), *Archive Public*, μτφ. Β. Ιακώβου. Πάτρα και Αθήνα: Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Πανεπιστήμιο Πατρών και Κύβος. σσ. 237-258.

Ernst, W. (2013), *Digital memory and the archive*, Vol. 39, Electronic Mediations. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Halbwachs, M. (1992 [1925]), *On collective memory*, μτφ. L.A. Coser, Chicago and London: The University of Chicago Press.

Halbwachs, M. (2013α [1925]), *Τα Κοινωνικά Πλαίσια της Μνήμης*, μτφ. Ε. Ζέη. Αθήνα: Νεφέλη.

Halbwachs, M. (2013β [1950]), *Η Συλλογική Μνήμη*, μτφ. Τ. Πλυτά. Αθήνα: Παπαζήση.

Fischer, O. W. (2007), «Atmospheres – Architectural Spaces between Critical Reading and Immersive Presence» στο *Field: a free journal for architecture vol.1*, σσ 24-41. Διαθέσιμο στο: http://www.field-journal.org/uploads/file/2007_Volume_1/o%20fischer.pdf [προσβαση: 20 Οκτωβρίου 2017]

Fortier, A.-M. (1999), «Re-membering Places and the Performance of Belonging(s)», στο V. Bell (επιμ.), *Performativity and Belonging*. London: Sage. σσ. 41-64.

Gombrich, E. H. (2007 [1936]), *Μικρή Ιστορία του κόσμου*, μτφ. Ε. Καμηλάρη. Αθήνα: Πατάκη.

Guattari, F. (1991 [1989]), *Οι Τρεις Οικολογίες*, μτφ. Μ. Σολωμού. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Κονταράτος, Σ. (1983), *Η Εμπειρία του Αρχιτεκτονημένου Χώρου και το Σωματικό Σχήμα*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Kwinter, S. (2003), *Architectures of Time: Toward a Theory of the Event in Modernist Culture*. Cambridge and London: The MIT Press.

Leach, N. (2003), «Belonging» στο *AA Files*, 49. σσ 76-82.

Lightman, A. (1993), *Τα Όνειρα του Αϊνστάιν*, μτφ. Β. Νικολαΐδου. Αθήνα: Κάτοπτρο.

Lyotard, J.-F. (1997 [1993]), *Postmodern Fables*, μτφ. G. van den Abbeele. Minnesota: The University of Minnesota Press.

Μάντογλου, Α. (2005), *Μνήμες. Ατομικές – Κοινωνικές – Ιστορικές*. Αθήνα: Παπαζήση.

Μάντογλου, Α. (2010), *Κοινωνική Μνήμη, Κοινωνική λήθη, Έκδηλες και Λανθάνουσες Μορφές Κοινωνικής Σκέψης*. Αθήνα: Πεδίο.

Παπαθεοδωρόπουλος, Κ. (2015), *Έννοιες στην Επιστήμη της Μνήμης*. Αθήνα: Κάλλιπος.

Proust, M. (1992 [1928]), *Swann's way: Book one of Remembrance of things past*, μτφ. C. K. Scott-Moncrieff & T. Kilmartin. New York: The Modern Library.

Radstone, S. & Schwarz, B. (2010), «Mapping Memory» στο S. Radstone και B. Schwarz (επιμ.), *Memory. Histories, Theories, Debates*. New York: Fordham University Press. σσ. 1-9.

Rajchman, J. (1998), *Constructions*. Cambridge and London: The MIT Press.

Rajchman, J. (2000), *The Deleuze Connections*. Cambridge and London: The MIT Press.

Schrijver, L. & Gardner, E. (2006), «The Projective Landscape: In theory, a step forward?» στο *the Architecture Annual 2005-2006, Delft University of Technology*. σσ. 44-47.

Schrijver, L. (2009), «Whatever Happened to Projective Architecture? Rethinking the Expertise of the Architect» στο *Footprint. Agency in Architecture: Reframing Criticality in Theory and Practice*. σσ. 123-127.

Somol, R. & Whiting, S. (2002), «Notes around the Doppler Effect and Other Moods of Modernism» στο *Perspecta 33. The Yale Architectural Journal*, σσ. 72-77.

Σταυρίδης, Σ. (2006), «Η σχέση του χώρου και του χρόνου στη συλλογική μνήμη», στο Σ. Σταυρίδης (επιμ.), *Μνήμη και Εμπειρία του Χώρου*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. σσ. 13-41.

Van Berkel, B. & Bos, C. (2006), *UN Studio, Design Models, Architecture Urbanism Infrastructure*. London: Thames & Hudson.

Vásquez, J. G. (2014 [2011]), *Ο ήχος των πραγμάτων όταν πέφτουν*, μτφ. Α. Κυριακίδης, Αθήνα: Ίκαρος.

Virilio, P. (2000 [1998]), *Η Πληροφοριακή Βόμβα*, μτφ. Β. Τομανάς. Θεσσαλονίκη: Νησίδες.

Χατζησάββα, Δ. (2009), *Η Έννοια του Τόπου στις Αρχιτεκτονικές Θεωρίες και Πρακτικές - σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα.* Διδακτορική Διατριβή: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Πολυτεχνική Σχολή, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

*

Moore, A kai Gibons, D. (1986), Watchmen. New York : DC Comics Inc.

O'Sullivan, S. (2013) «A Diagram of the Finite-Infinite Relation: Towards a Bergsonian Production of Subjectivity,» στο *Bergson and the Art of Immanence*, J. Mullarkey και C. De Mille (επιμ.), Edinburgh: Edinburgh University Press. σσ. 165-86.

IT'S OCTOBER, 1985. I'M BASKING IN THE TWO-MILLION-YEAR-OLD LIGHT OF ANDROMEDA. I CAN SEE THE SUPERNOVA THAT ERNST HARTWIG DISCOVERED IN 1885, A CENTURY AGO.
IT SCINTILLATES, A WINK INTENDED FOR THE TRILOBITES, ALL LONG DEAD.
SUPERNOVAS ARE WHERE GOLD FORMS; THE ONLY PLACE. ALL GOLD COMES FROM SUPERNOVAS.
IT'S CHRISTMAS, 1959...
DO... DO YOU LIKE IT? I MEAN, IS THAT THE SORT OF THING THAT YOU LIKE, NOW THAT YOU'RE, UH...
YOU KNOW.
I LIKE IT VERY MUCH. ITS ATOMIC STRUCTURE IS A PERFECT GRID, LIKE A CHECKER-BOARD. IT'S...
JANEY? WHAT'S UP? ARE YOU COLD? I CAN RAISE THE TEMPERATURE...
NO... I'M NOT COLD.
I'M SCARED.
OF ME?
NO. YES. OH, GOD, LOOK, I...
I'M JUST SCARED BECAUSE EVERY-THING FEELS WEIRD. IT'S AS IF EVERYTHING'S CHANGED. NOT JUST YOU: EVERYTHING!
I MEAN, I DON'T KNOW WHAT YOU ARE. NOBODY DOES. YOU WERE DISINTEGRATED, YOU PUT YOUR-SELF BACK TOGETHER...
THEY SAY YOU CAN DO ANYTHING, JON. THEY SAY YOU'RE LIKE GOD NOW.
I DON'T THINK THERE IS A GOD, JANEY. IF THERE IS, I'M NOT HIM.
I'M STILL THE SAME PERSON. NOTHING'S CHANGED. I STILL WANT YOU...
I'LL ALWAYS WANT YOU.
AS I LIE I HEAR HER SHOUTING AT ME IN 1963; SOBBING IN 1966. MY FINGERS OPEN. THE PHOTOGRAPH IS FALLING...
11

*

MEMORY LOSS

[apólia mnímis]

ΑΠΩΛΕΙΑ ΜΝΗΜΗΣ

*

*

MEMORY LOSS

[apólia mnímis]

ΑΠΩΛΕΙΑ ΜΝΗΜΗΣ

*